

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy

УКРАЇНСЬКА ПОЛОНІСТИКА
UKRAIŃSKA POLONISTYKA

Випуск 12
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Numer 12
FILOLOGIA

Житомир
Bydgoszcz
2015

Видається за рішенням вченої ради Житомирського державного університету
імені Івана Франка (протокол № 5 від 11. 12. 2015 р.)

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
RADA EDYTORSKA:**

Головний редактор

Наталія Сейко,
доктор педагогічних наук, професор

Redaktor naczelny

Prof. dr hab. Natalija Sejko

**Заступники головного редактора:
Zastępcy redaktora naczelnego:**

Володимир Єршов, доктор філологічних наук,
професор
Ірена Кудлінська, кандидат філологічних наук,
професор ВШЕ

Prof. dr hab. Wołodymyr Jerszow
Prof. WSG, dr Irena Kudlińska

**Відповідальний редактор
Redaktor odpowiedzialny**

Тетяна Павлінчук, кандидат філологічних наук
Dr Tetiana Pawlińczuk

**Заступник відповідального редактора:
Zastępca redaktora odpowiedzialnego:**

Ольга Макарова, доктор гуманістичних наук у
галузі мовознавства

Dr Olga Makarowa

**Члени редколегії:
Komitet redakcyjny:**

Тимон Адамчевський, кандидат філологічних наук
Петро Білоус, доктор філологічних наук, професор
Катерина Городенська, доктор філологічних наук,
професор
Віктор Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор
Василь Німчук, доктор філологічних наук, професор
Густав Осташ, доктор філологічних наук, професор
Ростислав Радишевський, доктор філологічних наук,
професор
Олександр Чирков, доктор філологічних наук, професор

Dr Tymon Adamczewski
Prof. dr hab. Piotr Białous
Prof. dr hab. Kateryna Horodeńska
Prof. dr hab. Wiktor Moisiejenko
Prof. dr hab. Wasyl Nimczuk
Prof. dr hab. Gustaw Ostasz
Prof. dr hab. Rostysław Radyszewski
Prof. dr hab. Aleksander Cirkow

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію:

Серія KB № 11732–603P від 13. 09. 2006 р

Наукове періодичне видання

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛОНІСТИКА

UKRAIŃSKA POLONISTYKA

Випуск 12, 2015 р.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

FILOLOGIA

Виготовлено з оригінал-макету авторів

В усіх статтях збережено орфографію та пунктуацію авторів

Підписано до друку 18.01.2016 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 6.8. Обл.-друк. 5.4. Тираж 300. Замовлення 6.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua, editor.polonistyka@zu.edu.ua

Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40. тел. 46-75-60, 43-14-17

ISSN 2220-4555

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка, 2015

**МЕМУАРИСТИКА ЄВИ ФЕЛІНСЬКОЇ В КОНТЕКСТІ
ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.**

У статті проаналізовано мемуарну творчість Є. Фелінської та розглянуто "Спогади із подорожі до Сибіру..." й "Мемуари із життя" в контексті літературно-критичного дискурсу середини ХІХ ст. Досліджено відгуки провідних діячів, серед яких М. Балінський, Я. Гордон, Ф. Зелінський, Ю. І. Крашевський, Л. Лукашевич, Л. Семенський, В. Пишибільський, З. Л. Фіш та ін. щодо оцінки мемуаристики видатної волинянки.

Правобережна польськомовна українська література доби романтизму репрезентує регіонально окреслену літературну підсистему національної меншини в загальноукраїнській літературній таксономії. Польськомовна література України, в свою чергу, є самодостатньою таксономією по відношенню до її складових, що власне її організують,— польських літератур Волині, Київщини та Поділля.

Серцевинною класикою канону правобережної мемуаристики, її центром є, перш за все, "Мемуари" Ю. І. Крашевського, а також мемуари А. Анджейовського, Т. Бобровського, Е. М. Галлі, М. Грабовського, А. Грози, А. Єловіцького, Г. Жевуського, Є. Івановського (Є. Хеленіуша), Ф. Карпінського, Ю. Коженювського, Ф. Новіцького, Г. Олізара, Н. Олізара, Т. Олізаровського та багатьох інших. Ім'я Є. Фелінської та її мемуарна творчість повернулися в коло видатних постатей та літературних явищ нашого краю [3, с. 67].

Єва Фелінська – одна з найбільш відомих польських мемуаристок не лише Правобережної України, але й усієї Польщі доби романтизму, громадський та культурний діяч, педагог, активна учасниця таємного руху "Союз польського народу", очолюваного Ш. Конарським, одна з перших шляхтянок Російської імперії, висланих до Сибіру за свої національно-політичні переконання.

Народилася Є. Фелінська 26 грудня 1793 р. у с. Узноха Слуцького повіту Мінської губернії (тепер – с. Узнога Клецького району, Білорусь), де провела дитячі роки [тут і далі біографічні відомості подаються за: 5; 2; 9]. У 1811 р. Єва вийшла заміж за Герарда Фелінського (25 вересня [2] 1787 р.–10 січня 1833 р.), шляхтича з Волині. Коли у 1820 р. Герарда обрали депутатом 1-го департаменту канцелярії Волинської губернії, родина переїздить до Житомира.

З 1831 р. сім'я мешкала у своїх маєтках Луцького повіту. Проте спочатку пожежа, а потім листопадове повстання змусили родину Фелінських

вийхати до Галичини. Через рік вони повернулися, але важко хворий Герард помер, а Єва залишилася єдиним опікуном для шістьох своїх дітей, серед яких і Зигмунт Щенни (1822–1895), майбутній видатний клерикальний діяч, Варшавський єпископ та мемуарист. Щоб забезпечити їх подальшою належною освітою, майбутня письменниця перевозить родину разом із хворою матір'ю до Кременця, повітового волинського міста, що залишалося центром польської думки й польського духу Правобережжя [1; 8]. Відомий Кременецький ліцей знаходився у стадії ліквідації, але уроки молоді ще давали його колишні професори, які пам'ятали золоту добу розквіту цього закладу. У Кременці Є. Фелінська швидко налагодила товариські стосунки з багатьма відомими містянами й знаменитими родинами, серед яких мати Ю. Словацького Соломея Бекю, а також Бобровські, Коженьовські, Чайковські та ін., які оселилися тут із того самого приводу, що й вона.

Вважається, що з цього часу Є. Фелінська почала співпрацювати із Ш. Конарським. Але жодної відкритої згадки про свою діяльність мемуаристка не залишила ані на сторінках своїх творів, ані в приватній кореспонденції. Цей період діяльності Є. Фелінської в таємній організації "Співдружність польського народу" отримало назву, за визначенням М. Цвенк, "У колі конарчиків" – за прізвиськом організатора Ш. Конарського. Організація була заснована за ініціативи емісара польських емігрантських кіл 3(15) червня 1837 р в м. Бердичеві Волинської губернії. Майбутня письменниця посіла місце секретаря, займалася закордонною перепискою та фактично була одною з довірених осіб очільника. Польський літературознавець В. Сливовська підкреслює особливу роль, яку Є. Фелінська відігравала в цьому об'єднанні, говорячи, що "її вважали жінкою обдарованою незвичайним розумом і величезною силою характеру" [37, с. 24]. Є. Фелінська виконувала функцію глави "Жіночого товариства", яке створила в межах організації Ш. Конарського, діючи під псевдонімом "Скеля" та стала автором її програми й статуту. Через її руки проходила майже вся зарубіжна кореспонденція Ш. Конарського, зокрема з Й. Лелевелем, одним із організаторів польського листопадового повстання 1830–1831 рр. За участі Є. Фелінської у Кременці була заснована школа для дівчаток з бідних родин, учителями якої служили син і дочка Фелінської, й вона особисто теж навчала дітей читати [2, с. 475].

19 липня 1838 р. Є. Фелінську було заарештовано. У результаті допитів, що проводилися у Вільно, а пізніше в Києві, генерал-губернатор Д. Бібіков визнав Є. Фелінську однією з найбільш активних учасниць змови і наполягав на засланні до Сибіру з позбавленням прав дворянства й конфіскацією маєтку. Однак цар Микола I визнав, що такий вирок вимагав би, щоб Є. Фелінська відповідала перед військовим судом разом із іншими

учасниками руху, але подібне в ті часи вважалося невластивим по відношенню до жінок. Остаточним рішенням стало заслання Є. Фелінської "на довічне проживання" без втрати дворянства до Березова Тобольської губернії з конфіскацією маєтку. 23 березня 1839 р. майбутню письменницю етапували на заслання.

У Березові Є. Фелінська провела два роки. Убивчий для європейця клімат, печаль, туга й невпевненість щодо долі дітей (наймолодший Вікторії було шість років), а разом із тим екзотичний простір Сибіру, побут корінного населення та мешканців містечка – все це пізніше стане основою "Спогадів із подорожі до Сибіру...".

У 1841 р. Є. Фелінській дозволили переїхати до Саратова, де було написано й опубліковано статтю "Роздуми про поступ людства (Лист до видавця)" та низку побутових повістей, серед яких "Небога та тітка", "Пан депутат" і "Герсилія". Три роки по тому, в 1844 р., отримавши помилування, мемуаристка повертається на батьківщину та, оселяючись у Воютині, починає працю на "Спогадами із подорожі до Сибіру..." та "Мемуарами із життя" – творами, які вписали її ім'я в аннали світової культури та стали головним надбанням її творчості. 20 грудня 1859 р. у Воютині життя видатної волинянки обривається.

Є. Фелінська відіграла провідну роль у громадському житті Правобережної України XIX ст., письменниця активно брала участь у найважливіших суспільних процесах, а після опублікування спогадів та мемуарів її ім'я у волинському краї стало відомим, а незабаром і легендарним.

Видатна волинянка Є. Фелінська ввійшла в літературний процес середини XIX ст. статтею "Роздуми про поступ людства (Лист до видавця)" [32], яка пізніше була передрукована в посиланнях до другого тому "Спогадів із подорожі до Сибіру, перебування в Березові і Саратові". Перша спроба майбутньої мемуаристки була реакцією на нарис А. С. Красінського з такою самою назвою, який був надрукований у "Літературному новорічнику" в 1838 р. У дебютній праці Є. Фелінська виклала свою думку з приводу модної на той час дискусії щодо поступу й загального розвитку суспільства шляхом еволюційних перетворень. Полеміка стосувалася твердження про вдосконалення людства через сам плин часу й перейняття досвіду попередніх поколінь. Як пише польський літературознавець та біограф Є. Фелінської М. Цвенк: "Ця стаття стала більше мірилом її таланту, аніж відіграла якусь роль у дискусії. Прихильність, із якою цю працю прийняли М. Грабовський та Л. Штирмер (автор доброзичливої рецензії), стала поштовхом до майбутньої літературної діяльності авторки" [9, с. 13].

Історія виходу у світ спогадів Є. Фелінської доволі складна. У 1845–1846 рр. на сторінках віленського "Athenaeum" [26; 27] були розміщені

"Уривки із щоденника, написаного в Березові". У 1849 р. ці тексти, доповнені й відредаговані вже під назвою "Спогади із подорожі до Сибіру...", знову побачили світ в "Athenaeum" [19; 20; 21]. У вступному слові редактора Ю. І. Крашевського зазначалося, що "Спогади з подорожі пані Фелінської, уривки з яких вже були опубліковані в "Athenaeum", настільки пробудили загальну цікавість і з таким співчуттям були прийняті, що редакція попросила автора, щоб вона розмістила увесь текст на сторінках нашого "Athenaeum". Таким чином частина тексту щоденника повториться, але ми впевнені, що наші читачі не будуть скаржитися на це й отримають у такий спосіб усю сукупність цих цікавих спогадів, єдиного у нас твору такого роду" [19, с. 86]. У 1850 р. уривки, які раніше періодично друкувалися в часописі, вийшли у Вільні окремою книгою під назвою "Спогади з подорожі до Сибіру та перебування в Березові" [22]. Саме це найповніше тритомне видання, яке було доповнене та розширене розповіддю автора про життя в Саратові, про що свідчить і заголовок "Спогади з подорожі до Сибіру та перебування в Березові та в Саратові" (у подальшому "Спогади із подорожі до Сибіру..."), та побачило світ у 1852–1853 рр. у Вільні друком Ю. Завадського [23; 24; 25], становить об'єкт нашого дослідження.

Текст "Спогадів із подорожі до Сибіру...", перекладений англійською мовою К. Л. Ширмою, побачив світ у Лондоні в 1852 р. [15], окрім того, відомо ще про два наступні перевидання у 1853 р. та 1854 р [15; 16]. У 1855 р. на основі англійського перекладу в Копенгагені вийшла книга данською мовою [17]. У Парижі в 1857 р. було надруковано переклад французькою мовою "Спогадів із подорожі заслання в Сибір", здійснений О. Ходзьковою, а "Із Києва до Березова – спогади із заслання до Сибіру 1839 р." у скороченому варіанті того самого перекладача [10] були надруковані вже після смерті Є. Фелінської на сторінках "Журналу подорожей світом" (Париж), присвяченому географічним відкриттям.

"Спогади з подорожі до Сибіру..." ще за життя авторки отримували позитивні рецензії. У "Познанському огляді" у 1851 р. у передмові до уривку із "Спогадів з подорожі до Сибіру..." видання 1850 р. було надруковано розлогу рецензію Л. Лукашевича. Поряд із досить прихильною оцінкою: "Спогади пробудили всезагальну увагу. З одного боку, гордий, патріотичний злочин, суворість кари, стан і вік авторки – її терпіння, покора, поміркованість <...>, з іншого ж, – детальний опис краю, до цього часу нам малознайомого, але призначеного на вигнання та смерть не одного польського серця – при цьому ж стиль, наповнений простотою, — все це поєдналося, щоб книгу можна було поставити в ряд цікавих творів нашої літератури" [7, с. 100], — знаходимо й ряд зауважень. Незначні критичні коментарі стосувалися не досить літературної мови та невдалих, на думку рецензента, формулювань: "Ми

радили б авторці переглянути деякі фрагменти, які або не досить стислі та зрозумілі, або занадто скидаються на порожню декламацію. Наприклад, не варто, християнці стверджувати, що "людина не знає, ані звідки вона прийшла, ані куди прямує"[7, с. 100].

У 1851 р. Ф. Зелінський на сторінках часопису "Варшавська бібліотека" у розділі літературної хроніки, у статті присвяченій аналізу публікацій, які з'являються на шпальтах "Athenaeum", виділив тексти трьох авторів – "Спогади з подорожі до Сибіру..." Є. Фелінської, "Литва за часів Вітольда" Ю. І. Крашевського та "Листи з подорожі" К. Джевецького, зазначаючи, що саме твір пані Фелінської є найбільш вартісною окрасою журналу [38, с. 140]. Автор рецензії у висновках зазначає, що "проаналізувавши стільки уривків із твору Є. Фелінської, ми не вичерпали навіть найменшої частини всього цікавого, що знайшли" [38, с. 146].

Ю. І. Крашевський, письменник та відомий видавець, у листі до редакції "Варшавської газети" писав, що другий том "Спогадів із подорожі до Сибіру...", який до цього часу був невідомий широкій громадськості, є доказом великого, наповненого свіжістю й природністю таланту, рідкісного сьогодні. Рецензент зазначав, що "Спогади із подорожі до Сибіру..." Є. Фелінської – "це справжнє, перенесене на папір життя, яке ми з великим бажанням вдихаємо, бо віє від нього широко, правдиво зображеною, а не наслідуваною правдою. Перший том зацікавлював нас як картина маловідомого краю, іншої природи, іншої цивілізації, іншого світу; у другому – ми вже значно ближче до домівки, де немає місця вражаючим новинам, але ми вивчаємо твір із величезним зацікавленням і дивуємося, як простий щоденник жінки, дні якої протікали майже без подій та великих змін, наповнений сердечністю життя <...>. Закривши книгу, ми протягом деякого часу відчуваємо наповненість тим життям, немовби ці долі були нашими власними. Немає тут жодної театральності, натягнутості, які розраховані на створення певного ефекту, все просте, щире, справжнє, а через ту ж саму простоту велике й дивовижно прекрасне" [33, с. 4].

Автор рецензії акцентує увагу на окремих аспектах зображення суспільного життя у тексті, зауважуючи, що "Руська спільнота показана вибірково, а її відмінності від нашої показано досконало й виразно. Особливо добра й красива сторона цієї спільноти, яка все ще шанує всі сімейні й релігійні цінності, змальована особливо яскраво й по-новому" [33, с. 4]. Підкреслюючи оригінальність "Спогадів із подорожі до Сибіру...", Ю. І. Крашевський порівняв Є. Фелінську із С. Пелліко, італійським письменником: "Ми впевнені, що з численних майбутніх читачів "Спогадів" ніхто не заперечить оригінальної їхньої привабливості, кожен відчує миле враження й погодиться з нами, що це наш Сильвіо Пелліко. Я навіть надаю перевагу "Спогадам", а не "В'язню", бо там (у

твори С. Пелліко.— В. Б.) автор більше видимий, ніж людина, а сцени в них проявляються більше, ніж життя. У пані Фелінської це лише спогади, це тиха сповідь душі, проста, зворушлива й прекрасна" [33, с. 4].

Найрозлогішу характеристику "Спогади із подорожі до Сибіру..." отримали в оцінці польського новеліста, мандрівника та публіциста З. Л. Фіша, який почав свій аналіз із твердження, що, беручи до рук книгу, написану жінкою, робить це із пересторогою, не завжди корисною для прекрасної статі. Критик пише: "Від рожевих пальчиків, які ведуть пером, від темних сплетінь літер, у яких прокидається думка й дивиться з паперу повними сенсу очами, одразу з'являється відчуття певної штучності. Воно усіх забавляє, якщо дійсно проявляється, або ж перетворюється на захоплення, коли його не зауважуємо. Так ми звикли говорити про розумові прояви прекрасної статі, але цього разу, приступаючи до характеристики невеличкої праці пані Ф., опиняємось у зовсім іншій ситуації" [28, с. 7].

Варто зауважити, що оглядач на позначення "Спогадів із подорожі до Сибіру..." Є. Фелінської обирає доволі нетиповий термін для наукової думки середини XIX ст. – "dziełko", що можна перекласти українською, як "невеликий твір" доволі посередньої якості, який дозволяє говорити про натяк З. Л. Фіша на деяку несерйозність та письменницьку непрофесійність жінки-автора, а також звучить у дисонансі з означенням "dzieło", що означає масштабну наукову працю, труд, твір високої художньої вартості. У польському літературознавстві функціонує ще одна дефініція слова "dziełko": невеликий за обсягом художній твір, – але так про "Спогади із подорожі до Сибіру...", які були проаналізовані на шпальтах "Варшавської газети" у 1853 р. та вже вийшли до того часу в трьох томах, говорити не доводиться.

У подальшому аналіз поглиблюється. Автор показує трансформацію власних поглядів, послуговуючись надалі у стосунку до "Спогадів із подорожі до Сибіру..." Є. Фелінської терміном "витвір мистецтва", визнаючи високий художній рівень та належно оцінюючи масштаб проблематики, представлені на їх сторінках. З. Л. Фіш підтримує обраний мемуаристкою жанр спогадів та щоденника, зазначаючи, що "жодної кращої форми не можна було б знайти"[28, с. 8].

Критик відзначає також "чистий і простий" стиль оповіді, безпретензійні описи, які були написані "не для епатування публіки або ж неправди", особливо зворушливі "акорди почуттів та специфічну мелодіку, яка вібривала над скорботною душею серед невимірних просторів пустелі"[28, с. 8].

Закінчуючи характеристику "Спогадів із подорожі", автор робить висновок, що найсильнішою стороною твору є його написання без жодної

претензії на письменницький авторитет, на який книга Є. Фелінської й сама мемуаристка, на думку З. Л. Фіша, "безумовно заслуговує"[28, с. 8].

Із попередньою рецензією перегукується оцінка твору Є. Фелінської, що з'явилася на сторінках "Щоденної газети" [30, с. 1]. Автори акцентували увагу на високому художньому рівні "Спогадів із подорожі до Сибіру..." та доводили, що твір Є. Фелінської "відзначається влучним поглядом і моральним прагненням, є справжньою окрасою нашої літератури, тому рекомендуємо його кожному <...>. Ми очікуємо, що праця Є. Фелінської здобуде популярність, на яку в усіх відношеннях заслуговує, і незабаром ми побачимо її іноземні переклади" [30, с. 1].

У львівському "Літературному щоденнику" [34, с. 655] анонімний автор, досліджуючи рефлексії поляків-засланців Сибіру, аналізує численні листи, щоденники та мемуари. Серед інших постатей згадується ім'я і Є. Фелінської та її "Спогади із Подорожі до Сибіру...". Анонімний рецензент зауважує, що зі зрозумілих причин твір "не дозволяє без перестороги відкрити усієї правди"[34, с. 655]. Критик порівнює працю мемуаристки з "розмовою в'язня із дорогою йому особою в присутності наглядача" [34, с. 655], додаючи, що окрім примусу, стриманості, занепаду патріотизму, надії й відсутності будь-яких суттєвих фактів, єдиним вільним та відкритим почуттям у "Спогадах із подорожі до Сибіру..." залишається релігійна відстороненість. Як висновок, у статті зазначається, що найкраще про Сибір та всі таємниці можна дізнатися з усних розповідей його колишніх засланців. Окрім того, згадка імені Є. Фелінської та її праці дозволила автору за принципом антитези вибудувати свою рецензію, що стосувалася передовсім спогадів Р. Петровського, які на протигагу твору засланки Березова були "першим документальними свідченнями про Сибір, розказаними з неприхованою правдою та без жодних острахів" [34, с. 655].

У 1863 р. Я. Гордон, псевдонім М. Ятовта, мемуарист та літературний критик, оцінюючи "Спогади із подорожі до Сибіру..." Є. Фелінської, писав, що хоча вони й обережно та боязко написані під наглядом російської цензури наче подорож для задоволення, але "кожна сторінка видається зрошеною сльозами; кожної хвилини ніби чується материнський зойк за домом, за дітьми, за вітчизною" [31, с. 8].

Від 1856 р. увагу критиків почав привертати наступний твір авторства Є. Фелінської – "Мемуари з життя" (1856–1859) [11; 12; 13; 14], який був сприйнятий громадськістю доволі позитивно. Перша рецензія, що з'явилася на сторінках "Варшавської газети", належить В. Пшибильському, польському письменнику, сибірському засланцю та емісару [35, с. 6]. Головна теза судження ґрунтується на тому, що життя жінки, протікаючи у звичному колі родинного затишку, не відзначається різноманітністю вражень та подій, які могли б зацікавити читача. Проте,

на думку рецензента, у "Мемуарах із життя" Є. Фелінської звичайна буденність "має далеко більшу перевагу, бо є віддзеркаленням усіх змін, що відбулися у нашому щоденному житті, це скарбниця домашніх чеснот, з яких наступні покоління можуть вдосталь черпати рятівні приклади" [35, с. 6]. Саме постать мемуаристки та її життєва позиція стає центральним елементом відгуку, який наділений рисами емоційності та співпереживання. В уяві читача, на думку В. Пшибильського, має постати образ поважної жінки, яка, пройшовши крізь усі життєві негаразди та важкі втрати, зуміла зберегти ясне та погідне обличчя. Саме Є. Фелінська втаємничує молоде покоління у хвилі минувшини, надихаючи до любові та самопожертви [35, с. 6]. Варто зауважити, що автор рецензії, акцентуючи увагу на постаті мемуаристки, не звертається до суто літературознавчих аспектів "Мемуарів із життя" Є. Фелінської, що пояснюється оглядовістю статті, метою якої було узагальнити найцікавіші літературні новинки 1857 р.

Дещо менш прихильно відгукнувся про твір Є. Фелінської М. Балінський, один із засновників "Варшавської газети": "як вид літератури, вони (ідеться про мемуари загалом.— *В. Б.*) дуже приємні для читання, а подекуди, правдиво представляючи становище спільноти й зображуючи домашнє життя, стають навіть поважними. <...> Твір пані Є. Ф. має власні переваги й корисні риси" [4, с. 6]. Проте М. Балінський пише, що "надмірна балакучість", "зайві подробиці, які не цікаві загальній масі читачів" та "деталі, які не варті запам'ятовування" роблять "Мемуари з життя" Є. Фелінської занадто об'ємними. Рецензент зауважує, що якби "третину усієї інформації викинути, то решта читалася б із більшою цікавістю й пробуджувала б співчуття до авторки" [4, с. 6].

До дискусії з приводу художньої та суспільної вартісності "Мемуарів із життя" Є. Фелінської на сторінках "Варшавської газети" долучився Ю. І. Крашевський. У "Листі до редакції" видатний критик писав, що про твір мемуаристки мало хто вже говорив, але подібна тиша, з якою його приймають, є в цілому хорошим знаком. Рецензент зазначав: "Я боюся шалених аплодисментів при виході нового твору, бо після них найчастіше настає холодне збайдужіння, а після такого уявного холоду, нерідко приходять запізнілі співчуття" [6, с. 3]. Так було, стверджує Ю. І. Крашевський, із "Спогадами із подорожі до Сибіру..." Є. Фелінської, які зараз перекладені багатьма іноземними мовами. Рецензент додає: "Ці спогади дивують пронизливою справжністю, щирістю й ароматом нашої старощляхетської доброзичливості; вони посміхаються нам картинками з минулого, які читач бачить саме в такій послідовності, як їх розставило життя, а не для показово передбачуваного ефекту. Хоча Є. Фелінська описує їх детально, особливо звертаючи увагу на дрібниці, це не стомлює, не мучить, бо в цьому є привабливість книги, в ненаслідуваній простоті її

стилю. Ми не перегортаємо сторінок, щоб швидше чогось довідатися, ми смакуємо кожну з них, і на останній нам сумно розлучатися зі світом, який здається нам давно знайомим і приязним" [6, с. 4].

У праці "Кілька нарисів із літератури та суспільства 1848–1858 рр." щодо "надмірної балакучості" в "Мемуарах із життя" Є. Фелінської Л. Семенський зауважував, що великий обсяг не є позитивною рисою, особливо, якщо це стосується мемуарів і т.д., адже "який у пана В. був ніс, чи які очі були у пані К., хто в якому фракку ходив, хто які сукенки одягав – кого це цікавить?" [36, с. 195–196]. Проте рецензент досить високо оцінив твір, який, на його думку, стосувався передовсім сфери "дитячих іграшок, <...> товариських забав, весіль, іменин". Автор відгуку підкреслював уміння Є. Фелінської звертати увагу на функціонування різних форм громадського життя минулого та на здатність мемуаристики аналізувати впливи, що призвели до перемодельовання суспільства від старошляхетської доби до першої половини XIX ст.

Детальність та скрупульозність у зображенні довколишньої дійсності, які не залишали байдужим жодного з критиків, пізніше зробили мемуари Є. Фелінської джерелом неоціненних відомостей із життя польської громади в Литві та на Волині кінця XVIII ст. і перших десятиліть XIX ст. Наступні покоління, для яких проблема національного самоусвідомлення постала особливо гостро, мали змогу віднайти в "Мемуарах із життя" Є. Фелінської аксіологічні орієнтири для свого подальшого розвитку та становлення.

Вихід у світ "Спогадів із подорожі до Сибіру..." (1845–1850), а пізніше їх перекладів іноземними мовами, та "Мемуарів із життя" (1857–1859) Є. Фелінської залишили помітний слід в літературному житті середини XIX ст. Рецензії на твори волинської мемуаристики виходили на сторінках багатьох престижних часописів, серед яких "Атенеум", "Варшавська бібліотека", "Варшавська газета", "Літературний щоденник", "Петербурзький тижневик", "Познанський огляд", "Щоденна газета" та ін.

Мемуари та спогади ставали об'єктами зацікавлення відомих тогочасних критиків: М. Балінського, Я. Гордона, Ф. Зелінського, Ю. І. Крашевського, Л. Лукашевича, Л. Семенського, В. Пшибильського, З. Л. Фіша та ін. Проте літературне життя другої половини XIX ст. і практично всього XX ст. стало часом забуття для творів та й власне самої постаті мемуаристики, що дозволило М. Цвенк назвати один із розділів монографії про видатну волинянку "Історією літератури без Є. Фелінської" [9]. Серед особливостей "Спогадів із подорожі до Сибіру..." сучасники мемуаристики відзначили простоту стилю та прозорість структури, оригінальність теми та унікальність зображеного екзотичного простору Сибіру. Ці риси зробили твір популярним та затребуваним, про що дозволяють говорити численні перевидання й

переклади багатьма мовами. "Мемуари з життя" Є. Фелінської характеризувалися важливою суспільною проблематикою, тяжінням авторки до аналітичних викладок та розлогіх описів. Найбільшою вадою тексту сучасники письменниці вважали занадто великий обсяг та детальність у змалюванні побуту, хоча саме ця риса зробила "Мемуари з життя" Є. Фелінської важливим джерелом буття громади українсько-польського пограниччя для дослідників ХХІ ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Волинські Афіни. 1805–1833 / під ред. Ст. Маковського, В. Собчука.— Тернопіль : Богдан, [2006].— 302 с.
2. Єршов В. О. Польська література Волині доби романтизму генеалогія мемуаристичності / В. О. Єршов.— Житомир : Полісся, 2008.— 624 с.— С. 473.
3. Єршов В. О. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму : монографія / В. О. Єршов.— Житомир : Полісся, 2010.— 454 с.— С. 67.
4. [Baliński M.] Listy z nad brzegów Krozenty. List III. (Dpkończenie) / M. Baliński // *Gazeta Warszawska*.— 1857.— № 134.— 6 s.— S. 4–6.— S. 6.
5. Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Romantyzm.— Т. 7.— Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, [1968].— 524 s.— S. 489.
6. [[Kraszewski J. I.] Listy J. I. Kraszewskiego do redakcji *Gazety Warszawskiej* / J.I. Kraszewski // *Gazeta Warszawska*.— 1857.— № 273.— 6. s.— S. 1–6.— S. 4.
7. [Łukasiewicz L.] Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie, spisane przez Ewę Felińską, 1850 r. / [L. Łukasiewicz] // *Przegląd Poznański*.— 1851.— Т. 12.— 504 s.— S. 100–102.— S. 100.
8. *Ateny Juliusza Słowackiego* / pod red. St. Makowskiego.— Warszawa : Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, 2004.— 588 s.
9. Cwenk M. Felińska / M. Cwenk.— Lublin : Wydawnictwo KUL, 2012.— 280 s.
10. Felinska E. De Kiew à Bérézov – Souvenirs d'une exilée en Sibérie 1839 / E. Felinska. Traduction du français à l'anglais O. Chodźkowa // *Le Tour du monde*.— 1862.— № 144, 145.
11. Felińska E. Pamiętniki z życia / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1856.— Seria I.— Т. 1.— 467 s.
12. Felińska E. Pamiętniki z życia / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1859.— Seria II.— Т. 2.— 416 s.
13. Felińska E. Pamiętniki z życia / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1856.— Seria I.— Т. 2.— 435 s.
14. Felińska E. Pamiętniki z życia / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1858.— Seria II.— Т. 1.— 467 s.
15. Felinska E. Revelations of Siberia by a banished lady / E. Felinska; Edited by C. L. Szyrma.— London : Hurst and blackett, publishers, successors to H. Colburn, 1852.— V. I.— 340 p.
16. Felinska E. Revelations of Siberia by a banished lady / E. Felinska; Edited by C. L. Szyrma.— London : Hurst and blackett, publishers, successors to H. Colburn, 1854.— V. II.— 327 p.

17. Felińska E. Sibirien, skildret of en vorviist polsk dame. Oversat efter det tredie engelske C. Sorensen / E. Felińska.— Kobenhavn, 1855.
18. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1852.— T. 2.— 304 s.
19. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie / E. Felińska // Athenaeum.— 1849.— T. 4.— 251 s.— S. 85–199.
20. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie / E. Felińska // Athenaeum.— 1849.— T. 5.— 259 s.— S. 141–258.
21. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie / E. Felińska // Athenaeum.— 1849.— T. 6.— 230 s.— S. 83–177.
22. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie/ E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1850.— 329 s.
23. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1852.— T. 1.— 348 s.
24. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1852.— T. 2.— 299 s.
25. Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1853.— T. 3.— 304 s.
26. Felińska E. Wyjątki z dziennika pisanego w Berezowie / E. Felińska // Athenaeum.— T. 6.— 1845.— 127 s.— S. 73–95.
27. Felińska E. Wyjątki z dziennika pisanego w Berezowie / E. Felińska // Athenaeum.— T. 3.— 1846.— 257 s.— S. 214–246.
28. Fisch Z. L. [Recenzja] Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1853 / Z. L. Fisch // Gazeta Warszawska.— Niedziela, 21 czerwca / 3 lipca 1853.— № 169.— 8 s.— S. 7–8.— S. 7.
29. Fisch Z. L. [Recenzja] Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji, pobytu w Berezowie i w Saratowie / E. Felińska.— Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1853 / Z. L. Fisch // Gazeta Warszawska.— Niedziela, 21 czerwca / 3 lipca 1853.— № 169.— 8 s.— S. 7–8.— S. 8.
30. Gazeta codzienna.— Wtorek, 4/16 sierpnia 1853.— № 212.— 4 s.— S. 1.
31. Gordon J. [Jatowt M.] Obrazki caryzmu / J. Gordon.— Lipsk, 1863.— S. 8.
32. Kokosz W. [Felińska E.] Myśli o postępie ludzkości (List do Wydawcy) / W. Kokosz // Tygodnik Petersburski.— 1838.— № 27.— S. 163–170.— S. 166–168.
33. Kraszewski J. I. List do redakcji Gazety Warszawskiej / J. I. Kraszewski // Gazeta Warszawska.— 1853.— № 83.— 4 s.— S. 4.
34. Pamiętniki Rufina Piotrowskiego z pobytu na Syberii // Dziennik Literacki.— Piątek, 12 października, 1860.— № 82.— S. 654–656.— S. 655.
35. Przybylski W. Korespondencja Gazety Warszawskiej. Wilno, 20 grudnia 1856 r. / W. Przybylski // Gazeta Warszawska.— 1857.— № 30.— 6 s.— S. 6.
36. Siemieński L. Przejście z cywilizacji staropolskiej do nowoczesnej / L. Siemieński // Kilka rysów z literatury i społeczeństwa od roku 1848–1858.— T. 2.—

Warszawa, Nakład i własność G. Gebethnera i spółki, 1859.— 444 s.— S. 195–196.

37. Śliwowska W. Ewy z Wendorffów Felińskie myśli i czyny / W. Śliwowska // Wrocławskie Studia Wschodnie.— Wrocław, 1998.— № 2.— S. 9–27.— S. 24.

38. Zieliński F. Kronika literacka // Biblioteka Warszawska.— 1851.— T. 2.— 595 s.— S. 139–161.— S. 140.

Wiktoria Bilawska. Twórczość pamiętnikarska E. Felińskiej w kontekście procesu literackiego połowy wieku XIX.

W artykule przeanalizowano twórczość pamiętnikarską E. Felińskiej, rozpatrzono "Wspomnienia z podróży do Syberii..." i "Pamiętniki z życia" w kontekście dyskursu literacko-krytycznego połowy XIX wieku. Zbadano recenzje krytyków, wśród których M. Baliński, J. Gordon, F. Zieliński, J. I. Kraszewski, L. Łukasiewicz, L. Siemieński, W. Przybylski, Z. L. Fisz i in., dotyczące oceny utworów pamiętnikarskich wybitnej Wołynianki.

Victoriia Biliavska. Eva Felinska's Memoirs in the Context of Literary and Critical Process of the Middle of XIX Century.

E. Felinska's memoirs work is analysed and "Memoirs from the Trip to Siberia", "Life Memoirs" are investigated in the context of literary and critical discourse of the middle of XIX century. Prominent Volynianka's memoirs assessment by the leading figures including M. Balinski, J. Gordon, F. Zielinski, J. I. Kraszewski, L. Łukasiewicz, L. Siemieński, W. Przybylski, Z. L. Fisz etc is studied.

**ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ЖАНРОВИХ ФОРМ (ГАВЕНД,
АНЕКДОТІВ І НОВЕЛ) У МЕМУАРАХ Т. БОБРОВСЬКОГО**

Дослідження присвячується проблемі функціонування малих жанрових форм у мемуарах Т. Бобровського. Зосереджено увагу на особливостях використання таких вставних елементів, як гавенда, анекдот та новела у тексті. Проаналізовано також авторський індивідуалізм, який виявляється через вставні сюжети, які є засобом характеристики суспільних процесів, подій та персон.

"Мемуари мого життя" ("Pamiętnik" /1900/; "Pamiętnik mojego życia" /1979/) [8; 9]. Т. Бобровського (1829–1894) займають чільне місце в історії розвитку польськомовної літератури Правобережної України доби пограниччя романтизму та позитивізму.

Тадеуш Бобровський – талановитий літописець дніпровського Правобережжя, за однією з версій народився в с. Терехове Бердичівського повіту, жив в Оратові Липовецького повіту Київської губернії, навчався в Житомирській чоловічій та Першій київській гімназіях, далі продовжив навчання на юридичному факультеті Київського, а потім Петербурзького університетів.

Упродовж більш ніж столітнього функціонування мемуарних текстів Т. Бобровського його творчість не лише не знаходилася в центрі літературних досліджень, але, на жаль, навіть і на периферії... Численні посилання на його "Мемуари..." властиві більшою мірою рефлексіям істориків або краєзнавців, ніж поціновувачам вишуканого стилю, енциклопедизму й інтелектуалізму тереховського мемуариста. Брат Тадеуша – Стефан (1827–1863) – був активним українським суспільним діячем середини XIX ст., сестра Емілія (1832–1865) стала дружиною відомого українсько-польського драматурга Аполло Коженювського (1820–1869), їхній син Конрад Коженювський (1857–1924) згодом проявив себе як видатний письменник-мариніст. Особливі заслуги Т. Бобровського перед вітчизною не стільки в тому, що він виховав і дав світові видатного польсько-українсько-англійського письменника Джозефа Конрада, не стільки і не тільки в його безкомпромісній боротьбі з самодержавством, а в тому, що залишив після себе епохальні мемуари, що є безцінним літературним та історичним зрізом інтелектуальної думки суспільного життя XIX ст.

"Мемуари мого життя" Т. Бобровського за життя автора не видавалися. Також, на жаль, залишається невідомою і воля автора щодо його твору і можливого редагування. Перший посмертний тираж побачив світ у 1900 р.

("Pamiętniki"; Lwów, 1900) з передмовою друга та колеги Володимира Спасовича. У 1979 р. "Мемуари..." ("Pamiętnik mojego życia"; Warszawa, 1979) Т. Бобровського перевидаються в новій повнішій редакції Стефана Кеневича, котрий не лише порівняв його з першим виданням, але і значно доповнив його, відновив лакуни за допомогою чернеток автора і ґрунтовно прокоментував текст.

Мемуари Т. Бобровського, без сумніву, мають велику літературно-історичну та естетико-аксіологічну функціональність. Серед перших дослідників мемуарної творчості Т. Бобровського в Україні назвемо імена досить вагомих письменників, учених і громадських діячів, таких як: Ф. Гавронський-Равіта [11], Ю. Дунін-Карвіцкі [10], Є. Івановський [12], Р. Маршицький [14], а серед сучасників – М. Костиці [6], В. Єршова [4], О. Федути [7], які тією або іншою мірою сприяли розширенню культурного функціонування текстів видатного літописця Правобережжя.

Говорячи про поетичні особливості малих жанрових форм у мемуарах Т. Бобровського, необхідно ще раз уточнити, що твір за життя автора виданий не був, і тому не випробував "канонічної" авторської композиції, яка в обох виданнях належить його укладачам, що, власне, є іманентною характеристикою численного ряду інших мемуарних текстів, які, як правило, видавалися і видаються після смерті їх автора. Тому, говорячи про авторство, пам'ятатимемо, що композиторами-укладачами в різних текстуальних сегментах виступали як його діти, так і його редактори В. Спасович і Ст. Кеневич, обережність і компетентність яких, проте, ніколи не викликали сумнівів.

Звернемо увагу ще на одну особливість автора в організації свого тексту. Друг і колега мемуариста В. Спасович згадував, що Т. Бобровський "змолоду вів щоденник, до якого записував не лише свою діяльність, але навіть різні випадки тодішнього місцевого громадського життя" [8, с. 37]. Трепетне ставлення Т. Бобровського до деталей і їх використання в тексті підтверджує те, що мемуарист протягом всього життя дбав про збереження і формування власного архіву, вів щоденник або паралельно працював над спогадами. Проте упорядковувати "Мемуари..." автор почав у досить поважному віці, тому реципієнт отримує інформацію не від того молодого очевидця і свідка подій, а від набагато старшого і досвідченішого сивоволосого Т. Бобровського. Таким чином мемуаристичний текст проходить два етапи авторської "цензури", спочатку молодого й енергійного хронікера, потім суворого п'ятдесятирічного цензора й укладача. Бажання автора нічого не пропустити, записати і зберегти щонайменшу деталь спонукало його побудувати оповідь з великою кількістю вставних елементів, у якій були численні уточнення, пояснення і постійне коментування подій. Уточнення уточнень або коментарі коментарів на рівні макротексту вели до

численних невеликих сюжетних вставок, які, залежно від авторської інтенції, одягали одяг чи то гавенди, чи то анекдоту або невеликої новели.

Наприкінці активної і бурхливої соціально-політичної діяльності Т. Бобровський вів досить усамітнений спосіб життя. Більшу частину його твору складає репродукція розповідей і, природно, інтерпретація почутого від його близького оточення, звичайно ж, із численними нашаруваннями коментарів та уточнень. Кожен розділ складається зі спроби аналізу певної проблематики, характерної описуваному часу, який містить розповідь очевидців, плітки, цікаві випадки (анекдоти) з життя. Т. Бобровський (не забуваємо, що він мав юридичну освіту і працював юристом) збирав артефакти з історії рідного краю, відомості з історії шляхетського життя, документи поточної дійсності, які потім використав у процесі роботи над мемуарами як у якості допоміжного матеріалу, так і основного, і які фрагментарно цитував. Додамо також, що мемуарист активно використовує малі епічні жанри усної народної творчості польської шляхти – гавенди, байки, анекдоти, жарти, які, на думку автора, здатні найяскравіше передавати характер епохи. Така інтерпретація історичних документів у формі їх переказу або нарації, як це містить, наприклад, фрагмент про діяльність Комісії Волинської, Київської й Подільської губерній з питань звільнення селян має риси протокольного документа, який складається із актів, що регламентують роботу комісії, списків членів та редакції київського проекту, що вело, знову-таки, до нового наповнення і функціонування малих жанрових форм у мемуаристичній літературі взагалі, у творчості Т. Бобровського – зокрема.

Проблема функціонування малих жанрів у межах завершеного макротексту – проблема досить актуальна і досліджувана сучасним літературознавством, що дозволяє висвітлити не лише особливості формування жанрових модифікацій, але і особливості творця тексту і художньої змістовності жанрових дефініцій. Цій проблемі присвячені роботи О. Білютенко [1], О. Бровко [2], А. Васька [15], І. Денисюка [3], Х. Кардини-Пеліканової [13].

Композиція тадеушо-бобровських мемуарів, з одного боку, ілюструє особливості та специфіку авторського мислення, досить традиційна і тримається на фабульному стрижні розгортання історичного часу (з минулого у теперішнє, а потім у деяких сюжетах – у майбутнє) та причинно-наслідковому розташуванню подій. З іншого ж, – численні вставні сюжетні елементи – розповіді, новели, анекдоти, гавенди, нариси з повним набором класичних сюжетоутворюючих елементів (експозиція, зав'язка etc.) – порушуючи фабульну побудову мемуарів, насичують його додатковими властивостями, які мають виключно малі жанрові форми, серед яких оповідальність, новелістичність, анекдотичність, гавендарність і нарисовість. Крім цього, ансамбль астеріксів, уточнень, посилянь та відсилок, etc., що, у свою чергу, трансформують текст у складно

структурований конволют, з рисами, які можна в залежності від генологічного домінанта розпізнати чи то як архівний або історичний документ, чи то історичний або натуралістичний роман, що не поступається майстерності Вальтера Скотта.

Подібне використання різноманітних варіантів сюжетних вставок апріорі забезпечує нашарування або, іншими словами, – конфлікт художнього часу тексту, що у свою чергу надає лінійному сюжету мемуарів Т. Бобровського дискретного характеру. Один із дослідників творчості мемуариста пише: "Автор будує кожен розділ за принципом самодостатніх вітражних вставок, що являють собою досить яскраві автономні замальовки, які, в свою чергу, є органічною частиною більшої картини, що в сукупності утворюють органічний художній твір" [3, с. 396]. Автор вибудовує подієвий ряд основної розповіді хронологічно: з далеко гавендарного минулого до останніх подій свого життя, при цьому в тексті з'являються самостійні сюжети, які "порушують" лінійну композицію основного тексту і вставлені за принципом асоціації, швидкоплинного пригадування або аналогії. Так між хронологічно пов'язаними другим та четвертим розділами "Дитинство" та "Домашнє виховання" першого тому "Мемуарів...", розміщенні також розділи "Стан помислів у краї" та "Сусідство Маркушів", які, наслідуючи дигресивну логіку, відхиляють спогади від "генеральної" лінії стрижневого сюжету, іншими словами, – розгортають нарацію в іншу сторону згідно з примхами асоціативного пригадування, характерного для жанру гавенди або анекдоту – аналогічного випадку. Подібні вкраплення характерні всьому тексту і, власне кажучи, формують почерк мемуаристичного стилю Т. Бобровського.

Стиль "Мемуарів..." Т. Бобровського близький до стилю романтичної шляхетської гавенди, що, на думку ґрунтовного дослідника цього жанру О. Білютенко, не дивно, адже саме "автори щоденників і мемуарів відіграли найважливішу роль в народженні нового літературного жанру, давши гавенді, по-перше, матеріал для обробки, а по-друге, запропонувавши привабливу форму, що заслуговує довіри, оскільки оповідач в ній претендував на роль правдивого літописця, свідка подій, що відбувалися. Тому романтична гавенда так часто використовує відомий прийом літературної містифікації – знайденого рукопису щоденника або мемуарів" [1, с. 34]. У "Передмові автора" Т. Бобровський заострює проблему правдивості і зазначає, що, проживши п'ятдесят років, людина вже досягла всього, чого могла, і тому, він (автор) може сказати про своє оточення, людей та обставини правду і лише правду. Досліджуючи проблему художньої правди в мемуаристичній літературі доби романтизму, В. Єршов пише: "Прагнення художньої правди, тобто об'єктивного та адекватного відображення факту чи події в мемуаристичному тексті примхливо або навіть вибірково поєднувалося з

художньою індивідуальністю мемуариста" [5, с. 117]. Тому, очевидно, мемуарист Бобровський вільно вписує в текст нові сюжетні мотиви, часто, як уже зазначалося, гавендарні, порушує композиційну стрункність шляхом введення вставних елементів, роздумів, уточнень і пояснень.

Окрім гавендарної манери / стилю письма, у тексті мемуарів автономно функціонують сюжети, які побудовані згідно з жанровими особливостями гавенди. Так, кожна вставна гавенда композиційно завершена і є матеріалом для асоціативної паралелі стрижневого сюжету, який покликаний сприяти розширеному розумінню та ілюстрації проблематики. Гавенди Т. Бобровського, як правило, мають відмінну від стрижневого сюжету систему подій, але в той же час об'єднані єдиною узагальнюючою проблемою, наприклад, зіставлення польської шляхти та російських чиновників ХІХ ст. Основними мотивами таких гавендарних сюжетів є художня інтерпретація повсякденного побуту шляхти, її публічне життя, аналіз засадничих дідівських заповітів. Наратором частіше всього виступає сам мемуарист, який зі слів знайомого доносить до читачів незвичайний гавендарний випадок із життя.

Одним із центральних образів "Мемуарів..." у кількох вставних сюжетах виступає легендарний граф Генріх Жевуський, постать якого ще за життя зацікавлювала своєю неординарністю та контрверсійністю. Одна з гавенд вплетена в розповідь про житомирське товариство, в якому Г. Жевуський займав чільне місце. Мемуарист-наратор спирається на свідчення одного з учасників цієї історії Станіслава Бондажевського, який став персонажем гавенди. В основі сюжету лежить історія про "аферу" графа із втраченим документом про сплату 200000 злотих. Генріх, не маючи змогу заплатити таку суму, звинувачував Віктора Моргулеса в тому, що адвокат не ознайомив графа з важливим документом і що в очі не бачив ніяких векселів. Ця справа дійшла до суду в Києві, де наш філософ не мав іншого вибору, як "змінити тактику і пояснити, що про доручені йому документи в книжному магазині зовсім забув і що був не правим" [8, с. 181]. На відміну від випадку анекдотичного характеру, у якому відбувається узагальнення героїв та подій, у цьому сюжеті наратор надає персонажу індивідуальних відтінків, що робить героя впізнаваним серед низки інших персонажів.

В іншій гавенді Г. Жевуський – літератор, який "говорить правду і розкриває суспільні вади" [8, с. 182], але зазнає переслідування через свою позицію. В основі цього сюжету – розповідь батька Т. Бобровського про випадок, що стався в Бердичеві, де Аполлінар Тжечяк підняв тост за автора "Сопліци" ("Pamiętki J Pana Seweryna Soplicy, cześnika rapnawskiego", 1839), не знаючи, що Г. Жевуський був присутнім, але почув у відповідь: "але не "Мішанін" ("Mieszaniny obuczajowe przez Jarosza Wejle", 1841–1843) [8, с. 183]. Без втручання батька мемуариста справа закінчилася б дуеллю. Гавенда містить моралізаторсько-виховну

інтенцію: блискучий та колись популярний автор через скандальну вже згадану історію про втрачений вексель поступово втрачає успіх, репутацію та статок.

Т. Бобровський часто відхиляється від основної оповіді, використовуючи прийом дигресивного відхилення від лінійного сюжету. Гавендяж наближає мовлення до повсякденного, розмовного стилю: хтось "потім був Липовецьким суддею – вже не пам'ятаю чи Липовецьким, чи Махновицьким?" [8, с. 178]. Автор часто використовує риторичні звертання: "І навіть тепер часто зустрічаюся з цим афоризмом: "Це правда, але невчасна" – як правда може бути невчасною?" [8, с. 182]. Героями подібних сюжетів часто стають персонажі, чії імена були або згодом стали відомими, іноді навіть легендарними, наприклад, уже згаданий Г. Жевуський, художник слова А. Міцкевич, король балагулів А. Шашкевич та ін. Крім того, подібний скрупульозний виклад якоїсь події неодмінно вів до участі в ній нескінченної галереї фігур, механічно запам'ятати які було досить складно. Але завдяки "ансамблевому" принципу групування персонажів у гавенді ставилися і досягалися кілька цілей, серед яких поглиблення проблематики, відбувалася корпоративна консолідація, вироблення і встановлення єдиних ідеологічних і моральних цінностей шляхтичів певного регіону.

Так, Т. Бобровський для кращої ілюстрації шляхетських традицій і світогляду часто вводить у текст для їх характеристики вставні сюжети анекдотичного характеру, які, на думку автора, здатні розширити і поглибити розуміння проблеми, надавши їй подієвої винятковості. В. Єршов, говорячи про вставні анекдоти в "Мемуарах..." правобережця, пише: "Т. Бобровський – майстер розповіді випадків анекдотичного характеру. Ці невеликі анекдоти мемуариста побудовані за логікою фрашки: розповідають про відомих людей і мають визначену моралізаторську мету, а за своєю природою носять легендарний характер" [4, с. 401]. Подібний принцип ілюструє опис сім'ї і громадської діяльності подільського маршалка Пжезджецького, в якому знаходимо анекдотичний випадок із життя чиновника. Маршалок удостоюється відразу двох вставних анекдотичних випадків: "Серед різних анекдотиків, які розповідали про Пжезджецького, найкумеднішим був із історії коронації імператора Миколи" (Мати імператора, бажаючи показати свою милість маршалку, сказала, що вона родичка Радзивіллів, як і Пжезджецький. Згодом у церкві наш маршалок так розгордився, що став поряд із вищими чиновниками, а після закінчення богослужіння подав руку матері імператора і довів до самих апартаментів, що було великим неподобством. Справу залагодив добродушний сміх поважної пані) [8, с. 85]. Другий анекдот розповідає про недалекість Пжезджецького, котрий ніколи не будучи знайомим з графом Літтою, приїхав до нього на зустріч без запрошення. Граф, бажаючи вийти зі скрутного становища, сказав, що

чиновнику просто не дійшло запрошення, на що Пжезджецький сказав: "Саме для цього я приїхав, бо якщо не був, то повинен був би бути запрошеним" [8, с. 86]. З метою підняття рівня правдивості Т. Бобровський також звертає увагу на походження подібних розповідей: "Обидва анекдоти мені розповів Людвік Бернатовіч, подолянин, тогочасний урядовець Міністерства закордонних справ, свідок і автор другого анекдоту" [8, с. 86].

Т. Бобровський, який поділяв думку батька про те, що повстання поляків 1831 року було "чистим шаленством", не міг не бачити і не розповісти у своїх мемуарах про ряд утисків з боку російської імперії польської шляхти. І хоч родина автора в тому році стояла дещо осторонь повстання правобережців, але проте асиміляцію поляків у російський світ мемуарист вважав зрадою історичній Батьківщині. Тому Пжезджецького, який "помер таємним радником і кавалером кількох імператорських орденів" [8, с. 86], автор зображує двома достатньо їдкими анекдотами, які повинні були охарактеризувати й показати його з негативної сторони, адже царський прихвостень завжди був і буде зрадником для поляків і чужим серед росіян.

Одним із центральних образів у наступній групі вставних сюжетів є образ балагулів та балагульщини. Перед читачем з'являється ряд образів "несерйозних" правопорушників – веселих жартівників-балагулів. В одному з анекдотів того часу, занотованих і вставлених у канву сюжету "Мамуарів..." Т. Бобровським, є згадки про "подвиги" батька короля бердичівських балагулів Граціана Шашкевича. Г. Шашкевич "одного разу якогось ченця, котрий був у своєму домі, посеред ночі схопив і повіз нібито до фортеці (тюрму.— О. Б.). Усю ніч він возив його по подвір'ю, а потім закрив у власному амбарі і там тримав кілька днів, передавши йому заступ, щоб чернець міг зробити підкоп фортеці. Бідний братик копав кілька днів і вчинив втечу, вийшовши до току в добре йому знамому монастирі" [8, с. 95]. Мемуарист також додає, що ці витівки Г. Шашкевич робив лише з тими людьми, з якими можна було пожартувати, але грані приниження або насильства ніколи не переходив.

Т. Бобровський пише про балагулів і балагульство в гротескно-сатиричному ключі, нівелюючи негативні сторони характеру деяких представників і показуючи їхні витівки як невинні забавки. Суб'єктивізм автора мимохіть проявляється, як і в характеристиці балагульства в цілому, так і при описі конкретних осіб. Так, автор пише: "Позитивна сторона балагульщини,— якщо можна так висловитися, говорячи про неї відкрито,— було переслідування суспільних слимаків <...>, ненависних і хворих "на панство" ровесників" [8, с. 92], а розповідаючи про гарячу кров балагула В. Падлевського, мемуарист подає додаткову "післябалагульну" інформацію про нього: "Владислав Падлевський у 1863 р. розстріляний у Києві" [8, с. 95], — тим самим показуючи його не лише в якості фіглярра, а

й віддаючи шану його патріотизму. Аналізуючи інформацію анекдотичних вставок, уточнимо, що в поетичній особливості більшості вставних анекдотів не потрібно шукати моралізаторського підтексту та прихованого глибокого змісту. Швидше за все вони носять розважальний характер і контрастують із серйозним викладом попереднього матеріалу.

Окрім аналізованих вище гавенд та анекдотів, Т. Бобровський використовує вставні новели, покликані розширити смисли авторських акцентів і поглибити змістовність мемуаристичних образів. І. Денисюк пише, що на відміну від повільного, розлогого стилю інших епічних жанрів, новелістичний почерк уривчастий, лапідарний, нервовий [3, с. 45]. Тому використання вставних новел у мемуарах, в мемуарах Т. Боровського в тому числі, стало органічним та доцільним прийомом. Більшість вставних новел у "Мемуарах..." мають пригодницький тип, де дія розкривається через перипетії та інтригу. У нижче досліджуваній новелі простежується схема протиставлення Августа Вісловського (протагоніст) – інспектору Зімовському (антагоніст).

Зімовський, як інспектор, мав деякі переваги, адже своїм пильним оком спостерігав не лише за учнями, а й за вчителями. Він мав "похвальну" звичку підслуховувати під дверима в школі чи на станції (орендована гімназистом квартира). Т. Бобровський розповідає, що одного разу гімназист Вісловський, вирішив розіграти інспектора. Знаючи, що його підслуховують, гімназист навмисно сказав, що має таємне сховище, в якому сховав щоденник з неоднозначними записами. Якось, повертаючись зі школи на станцію, друзі бачать Зімовського, котрий копирсається в речах учнів, а тим часом Вісловський усміхається і потирає руки. Звісно, інспектор не знайшов нічого протизаконного і став посміховиськом серед гімназистів [8, с. 159–160]. В основі наступної новели лежить розповідь про благородство вчителя каліграфії Владислава Собкевича по відношенню до гімназистів. Одного разу на лекції вчитель спіймав Станіслава Бобровського, брата мемуариста, з якимись патріотичними віршами. І замість того, щоб доповісти директору, або ще гірше інспектору, ризикуючи своєю посадою і положенням, ховає ці вірші [8, с. 155].

Обидві вставні новели мають схожу композицію та тематику гімназистських пригод. Основна мета таких вставних елементів – надати авторську візію ситуації. В основі подібних новел лежить винятковий (іноді анекдотичний) випадок із життя, вони мають розважальний характер. Автор вводить у текст малі епічні жанри, щоб не втомлювати читача сухим переліком подій або списком імен та їх пригод. Вставні новели у "Мемуарах..." Т. Бобровського по-різному вмонтовані в канву сюжету. Новела про В. Собкевича органічно вплетена в основний текст як додаткова характеристика педагога, інша має графічне виділення завдяки

розміщенню разом із виносками до основного тексту, що ілюструє інкорпорованість основному тексту.

Зовсім іншою є тематика та функція вставної новели про нещасливе кохання дівчини-польки Марії Орліковської та російського офіцера Власова. Т. Бобровський, у якого майже відсутня описовість, властива портрету чи пейзажу, приділяє особливу увагу змалюванню образу дівчини: "Перша (Марія.— *О. Б.*) мала чарівний стан, гарні задумливі очі і була дуже освіченою" [8, с. 221]. До цієї характеристики автор додає патріотизм, бо "хоч і була переконана в його (Власова.— *О. Б.*) любові, і сама кохала, але вийти за нього заміж для неї було неподобством і неповагою до пам'яті батька" [8, с. 222]], адже Власов не поляк... Через переважання почуття любові до батьківщини дівчина виходить заміж за нелюба. Цей вибір згодом призвів до трагічної смерті обох закоханих. У цій сумній та емоційній новелі мемуарист дає волю власним почуттям і чутливій інтерпретації подій, переводячи оповідання з площини раціоналістичної в площину сенсуальної дії на реципієнта. Подана вставна новела не є спробою пояснення суспільно вагомих подій чи характеристики певного персонажа. Ця історія – один із багатьох спогадів із життя автора, який був певною мірою причетний до цього трагічного випадку. Новела розкриває багатство та багатогранність тадеушобобровського способу мислення, а разом з тим і суспільні настрої після повстання 1831 р.

Жанрово-стилістичне різноманіття "Мемуарів..." Т. Бобровського насправді безмежне. Твір насичений численними вставними сюжетами, які мають жанрову характеристику гавенд, анекдотів або новел, створюють ансамбль поліфонічного звучання епохи, різних індивідуальних голосів і, що найголовніше, – голоси свого часу з усіма багатовекторностями, що, однак, не тільки не порушує цілісного сприйняття твору, але й надає йому індивідуальності і дагеротипної впізнаваності. Використання вставних елементів є однією з композиційних особливостей твору, основна мета яких – створення стильових контрастів викладу. Крім естетичної функції, ці жанри є засобом додаткової характеристики суспільних процесів, подій та персон, вони служать для вираження авторського індивідуалізму, що в свою чергу, дає змогу стверджувати про вишуканість та винятковість мемуарного твору Т. Бобровського.

Список використаних джерел та літератури

1. Билютенко Е. Романтическая шляхетская гавенда в польской прозе XIX века / Е. Билютенко.— Гродно, 2008.— 135 с.
2. Бровко О. Новела в структурі української прози: модифікації та функції / О. Бровко.— Луганськ, 2011.— 400 с.
3. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні дослідження / І. Денисюк.— Т. 1.— Львів, 2005.— 432 с.

4. Єршов В. Польська мемуаристична література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності / В. Єршов.— Житомир : Полісся, 2008.—624 с.
5. Єршов В. Художня правда в польськомовній мемуаристичній літературі Правобережної України доби романтизму / В. Єршов // Київські полоністичні студії.— 2009.— № 15.— С. 117–123.
6. Костриця М. Постаті землі Бердичівської. Історико-краєзнавчі нариси / М. Костриця.— Т. 1.— Житомир : Косенко. 2005.— 248 с.
7. Поляки в Петербурге в первой половине XIX века / сост., предисл., подгот. текста воспоминаний О. А. Пржецлавского, и коммент. А. И. Федуты.— М. : Новое литературное обозрение, 2010.— 912 с.
8. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu / T. Bobrowski / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz.— Т. 1.— Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979.— 507 s.
9. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. Wspomnienia wieku dojrzałego / T. Bobrowski / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz.— Т. 2.— Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979.— 677 s.
10. Dunin-Karwicki J. Z moich wspomnień / J. Dunin-Karwicki.— Warszawa : A. G. Dubowski, 1901.— 239 s.
11. Gawroński-Rawita F. Tadeusz Bobrowski i jego pamiętniki / F. Gawroński-Rawita.— Lwów, 1901.— 53 s.
12. Heleniusz E. [E. Iwanowski]. Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione / E. Heleniusz.— Т. 1.— Kraków, 1901.— S. 123–187.
13. Kardyni-Pelikanowa K. Wyznaczniki gatunkowe gawęda w "Pamiętnikach" Jana Chryzostoma / K. Kardyni-Pelikanowa // Sbornik filozofické fakulty Brnenske univerzity.— 1985.— № 32.— S. 85–94.
14. Marszycki R. Protest z powodu pamiętników Tadeusza Bobrowskiego / R. Marszycki.— Lwów, 1901.— 13 s.
15. Waśko A. Romantyczny sarmatyzm. Tradycja szlachecka w literaturze polskiej lat 1831–1863 / A. Waśko.— Kraków, 1995.— 214 s.

Olesia Bondarczuk. Funkcjonowanie małych form literackich (gawęd, anekdot, noweli) w pamiętnikach T. Bobrowskiego.

W artykule wyświeta się problem funkcjonowania małych form literackich w memuarach T. Bobrowskiego jako wątków pobocznych. Szczególną uwagę skupono na właściwościach takich elementów jak gawęda, anekdota i nowela. Wyznaczono cechy autorskiego indywidualizmu, który się ujawnia przez dygresje, charakteryzujące procesy historyczne, wydarzenia i postaci.

Olesia Bondarchuk. The Functioning of Small Genre Forms (Gavenda, Anecdote, Novella) in T. Bobrovsky's Memoirs.

The article researches the problem of functioning of the small genre forms in T. Bobrovsky's memoirs. The author paid attention to the specific features of using such inserting elements as a gavenda, an anecdote and a novella in the text. The author's individuality in the inserted plots which are the characteristic means of social processes, events and persons are analyzed.

**РЕПЕРТУАР РИТОРИЧНИХ ЖАНРІВ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЕПОХИ ПІЗЬНОГО
ПРОСВІТНИЦТВА: КАНОН, ЦИКЛИ ТА ІНТЕНЦІЇ**

У статті вперше сформульовано канон творів риторичних жанрів (акт, промова, проповідь) у мемуаризованій польськомовній літературі Волині, Київщини та Поділля кінця XVIII – початку XIX століття; проаналізовано та висвітлено їх генологічний репертуар, диференційовано модифікації, розглянуто поетичні особливості, названо основні інтенції.

Важливим етапом у розвитку правобережної мемуаристики наприкінці XVIII ст. є риторичні жанри, генологічною особливістю яких було потужне прагнення до мемуаризації вітчизняного простору і часу. Акти (akt), проповіді (kazanie) та промови (głos, mowa, przemówienie), мабуть, чи не вперше у правобережних текстах вміщували прямі рефлексії регіональних подій, мемуаризаторами яких виступали особи певного стану та походження, причому здебільшого значущого та впливового, серед яких високі чиновники, клірики, громадські діячі, професура, палестранти, шляхтичі та міщани. Період пізнього просвітництва на Правобережжі характеризують численні повчально-дидактичні орально-риторичні твори, з якими виступають волинський губернатор Варфоломій Гіжицький (Głos JW. wołyńskiego cywilnego gubernatora Bartołomieja Gyżyckiego dnia 20 sierpnia 1816; Głos JW. wołyńskiego cywilnego gubernatora Bartołomieja Gyżyckiego dnia 25 sierpnia 1816), презес головного суду Юзеф Антоній Денбровський (Mowa Józefa Antoniego Dąbrowskiego Łowczego Wołyńskiego Prezesa Sądów Głównych Gubernii Wołyńskiej, dawniey pierwszego a teraz Departamentu drugiego, Orderu S. Stanisława Kawalera przy wstąpieniu w urzędowanie dnia 1 miesiąca czerwca 1815 roku miana na sesyi sądowej w Żytomirzu), колишній губерньський маршалок Алойзи Гостинський (Mowa przy pożegnaniu odieżdżającego JW. Frideryka Siwersa tajnego stanów imperyi i wielu orderów rosyjskich kawalera, z Guberni Wołyńskiej do stolicy państwa, z mocą rewizyi dla dosledzenia ucisków od rządu mieyscowego do teyże gubernii zesłanego. Miana przez JW. Aloizego Gostynskiego bywszego marszałka guberskiego. 10 listopada 1815 roku), київський канонік Ієронім Стройновський (Mowa Hieronima Stroynowskiego kanonika kijowskiego o Konstytucyi Rządu Ustanowionej dnia trzeciego i piątego Maia R. 1791. czytana na posiedzeniu Publicznym Szkoły Głównej W. X. Lit. dnia pierwszego Lipca R. 1791),

ксьондзи Фабуш Дубецький (Głos do JW. Wołyńskiego cywilnego gubernatora generała maiora woysk ryssyiskich, kawalera wielu orderów Bartłomieia Gizyckiego w czasie obieżdzenia gubernii dnia 28 miesiąca października r. 1817 w Dubnie przez Fabjusza Dubieckiego miany), Юзеф Реддіг (Kazanie w rocznicę wstąpienia na tron nayiaśniejszego Imperatora Aleksandra Pierwszego 1802 roku dnia 12 marca w Katedrze Żytomirskiey przez W. J. X. Reddiga miane; Kazanie na wyborze urzędników i sędziów Gubernii Wołyńskiej [...] roku 1802 dnia 13 lipca miane w Kościele Katedralnym Żytomirskim; Kazanie na wyborze urzędników i sędziów Guberni Wołyńskiej roku 1805 dnia 2 miesiąca lipca w Kościele Katedralnym Żytomirskim; Kazanie w czasie wyborów urzędników Gubernii Wołyńskiej w Kościele Katedralnym Żytomirskim roku 1811 dnia 22 lipca miane; Kazanie na obchód pogrzebowy Jaśnie Wielmożnego Tadeusza Czackiego [...] roku 1813; Kazania na wyborze urzędników Gubernii Wołyńskiej w Kościele Katedralnym Żytomierskim miane roku 1817 i roku 1820), Юзеф Каласан Дамчевський (Kazanie pogrzebowe miane w kościele parafialnym Rowińskim po skończonem nabożeństwie załobnem przy przeprowadzeniu zwłoków ś. p. JW. JX. Józefa Junosza Piaskowskiego, proboszcza katedralnego Łuckiego, Dziekana przy kol. Ołyckiey, proboszcza Rowieńskiego przez Józefa Kalasan Damczewskiego dnia 10. marca 1803 roku; Kazanie na pogrzebie ś.p. JW. Ludwika Mazarakiiego chorążego niegdy powiatu machnowieckiego miane w Kościele machnowieckim przez miejscowego proboszcza J. K. Damczewskiego dnia 17 Marca 1827 Roku), Якуб Косінський (Kazanie w czasie wyborów urzędników gubernii kijowskiej w kościele parafialnym kijowskim xięży dominikanów miane przez xiędza Jakuba Kosińskiego [...] dnia 11. septembra 1808. roku), професор Алойзи Осінський (Kazanie przy otwarciu nauk w Gymnazium Wołyńskiem, miane przez X. Aloizego Osinskiego, professora literatury w Krzemieńcu, 21 września 1808; Kazanie na pogrzebie JW. Tomasza Leńczowskiego podkomorzego krzemienieckiego miane przez Alojzego Osińskiego [...] dnia 2 grudnia 1808 roku w Łanowcach; Kazanie na obchód pamiątki Iózefa Czecha, dyrektora Gimnazium Wołyńskiego, członka Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk, miane przez Alojzego Osińskiego, professora literatury w Gimnazium Wołyńskiem, w Krzemieńcu, 28 kwietnia 1811), інші публічні люди, серед яких Ян Канти Божидар-Подгороденький (Kazanie na pogrzebie s. p. JW. Salomei z Rzyszczewskich grafiny Moszyński marszałkowy W. Kor. w Kościele Katedralnym Łuckim miane dnia 10. lutego 1803 roku przez Jana Kantego Bozydar Podhorodenskiego; Kazanie na pogrzebie s. p. JW. Adama Rzyszczewskiego [...] w Kościele Katedralnym Łuckim dnia 17 lutego roku 1809 miane przez Jana Kantego Bozydar Podhorodenskiego), Мартин Боссаковський (Kazanie na pogrzebie s. p. JW. JMę. pani Franciszki z Cieszkowskich Podhorodenski kasztelanowey czerniechowskiej miane w

kościelie katedralnym łuckim dnia 31. sierpnia v. s. roku 1807 przez Marcina Bossakowskiego dla pamięci po śmierci tegoż wydane), Раймунд Маєвський (Kazanie przy wyborach urzędników Gubernii Kijowskiej, w dzień jmienin Nayasnieyszego Alexandra I. Imperatora całej Rosyi Pana Naymilościwszego przez Raymunda Maiewskiego [...] w Kościelie XX. Dominikanów Kiiowskich roku 1802 miane w dowod wdzięczności Trybunałowi Kiiowskiemu ofiarowane) etc.

Акти, проповіді та промови, будучи видовими дефініціями мемуаристичної парадигми постаніславівського періоду, первісно мали клерикальне походження і за жанровою природою тяжіли до гомілетики, яка потужно впливала на формування їх поетичних особливостей. З кінця XVIII ст. жанри все більше набувають художньої виразності та стилістичної вишуканості. Головним стає не тільки і не стільки артистизм орального виконання, скільки їх змістовність та привід. У цей період жанри виступають як порубіжні між клерикальною та світською літературою і утворюють власні піджанрові різновиди: проповіді поховальні (pogrzebowe), політичні (polityczni) або сеймові (sejmowe), трибунальські (trybunalskie) та військові (obozowe); акти та промови: ювілейні (jubileuszowe), урочисті (uroczyste), повчальні (umoralniające), декларативні (deklaratywne), про наміри (o zamiary), підсумкові (końcowe).

На Правобережжі початку XIX ст. масово поширюються тематично об'єднані проповіді та промови, які можна умовно назвати циклами, написаними з якогось приводу, наприклад, увіншування, присвячене відкриттю Волинської (Кременецької) гімназії: "Mowa Jaśnie Wielmożnego Tadeusza Czackiego, tajnego Jego Imperatorskiej Mości konsyliarza, Starosty Nowogrodzkiego, Imperatorskiego Wilenskiego Uniwersytetu i Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk członka, Wizytatora szkół w guberniach Wołyńskiej, Podolskiej i Kijowskiej Orderow Orła Białego i S. Stanisława Kawalera dnia 1 oktobra 1805 r., przy otwarciu Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu miana", "Mowa Wielmożnego JMC Pana Lerneta doktora medycyny, członka Imperatorskiego Wilenskiego Uniwersytetu, delegowanego od tegoż zgromadzenia, przy otwarciu Gimnazjum Wołyńskiego dnia 1 października 1805 roku w Krzemieńcu miana", "Mowa Jmc Alexandra Chodkiewicza, członka Zgromadzenia Warszawskiego Przyjaciół Nauk, jmieniem tegoż Zgromadzenia przy otwarciu Wołyńskiego Gimnazyum dnia 1. października 1805 roku w Krzemieńcu miana", "Mowa Jmc Pana Antoniego Jarkowskiego prefekta Gimnazjum Wołyńskiego przy odebraniu Monarszego Dyplomatu dla tegoż Gimnazjum wydanego dnia 1 października 1805 roku w Krzemieńcu miana".

Масово видавалися промови приватного змісту, присвячені важливій, але більш локальній події, наприклад, організації навчального процесу в гімназії "Mowa J.P. Antoniego Malawskiego, nauczyciela języka niemieckiego

i jeografii w czterech pierwszych klassach Gymnazyum Wołyńskiego przy zaczęciu pierwszėj Lekcyi miana 2-go pazdziernika 1805 roku", "Mowa Jaśnie Wielmożnego Tadeusza Czackiego taynego konsyliarza Iego Imperatorskiej Mości, Różnych Zgromadzeń Uczonych Cłonka, Gubernii Wołyńskiej, Kijowskiej i Podolskiej wizitatora. O pożytkach z wychowania publicznego i domowego, przy kończeniu roku szkolnego w Gimnazyum Wołyńskiem, miana 1806 roku 20 lipca", "Kazanie przy otwarciu nauk w Gymnazium Wołyńskiem, miane przez X. Aloizego Osinskiego, professora literatury w Krzemieńcu, 21 września 1808", "Mowa J. W. Kaspra Kolumny Cieciszowskiego miana w Krzemieńcu w czasie nabożeństwa za zakończenie rocznych w Gimnazjum Wołyńskiem nauk" або "Mowa Jaśnie Wielmożnego Ludwika Kropińskiego, byłego jenerała woysk polskich miana przy rozdawaniu medalów i listów pochwalnych uczniom Liceum Wołyńskiego 30 czerwca 1820 roku".

Аналогічні промови виголошувалися й були присвячені подіям, що відбувалися чи то в Луцьку (Mowa Tadeusza Czackiego, taynego konsyliarza, członka uniwersytetu Wileńskiego, Towarzystwa Warszawskiego Przyiacół Nauk i trzech guberniów wizytatora miana na zjezdzie duchowieństwa łuckiego obrządku łacińskiego 20 pazdziernika 1803 roku, w Łucku), чи то в Києві (Mowa Tadeusza Czackiego, konsyliarza taynego Iego Imperatorskiej Mości, prezesa kommissyi sądowej edukacyney gubernii Wołyńskiej, Podolskiej i Kiiowskiej, Wizytatora Szkół tychże Guberniy, Członka różnych uczonych Zgromadzeń, Orderów Orła białego i S. Stanisława Kawalera dnia 30 stycznia 1812 r. w Kiiowie miana; Mowa przy otwarciu Gimnaziium w Kiiowie mianą przez JW. Adama grafa Rzewuskiego dnia 30. stycznia 1812 roku), чи, наприклад, у Житомирі (Mowa przy rozpoczęciu nauk w Seminarium Dyecezalnem Zytomirskim, roku 1806. i w czasie examinu miana; Kazanie na pogrzebie Martyny Kuligowskiej starszey siostr miłosierdzia szpitala zytomirskiego w kościele katedralnym zytomirskim dnia 23. kwietnia roku 1806 miane).

Незмінною особливістю, успадкованою від минувшини, залишався дидактично-повчальний характер жанрів, підвищена емоційність тексту, замішана на поетичних традиціях сентименталізму, декларативність автора, підсилена його декламаціями та деклараціями, скульптурність (статичність) та резонерство образів. Стиль проповідей та промов – бездоганий, старанно, дещо штучно скомплектований, що, в свою чергу, породжує монотонність сприйняття. Одними з пріоритетних проблемних напрямків світських промов, звернень чи актів було висвітлення подробиць життєвого шляху, якщо вони були присвячені конкретній особі, філософські роздуми над тлінністю життя чи осмисленням шляхетської моральності, наслідування якої носило зобов'язуючий та зразковий характер [6, с. 10]. До таких творів належать, зокрема, промови, присвячені окремим знаковим особам часу й доби. Наприклад, Юзефові

Чеху "Kazanié na obchód pamiątki Iózefa Czecha, dyrektora Gimnazium Wołyńskiégo, członka Towarzystwa Królewskiégo Przyjaciół Nauk, miané przez Aloizégo Osińskiégo, profesora literatury w Gimnazium Wołyńskiém, w Krzemiéńcu, 28 kwietnia 1811", Тадеушу Чацькому "Kazanie na obchód pogrzebowy Jaśnie Wielmożnego Tadeusza Czackiego roku 1813" Ю. Реддіга, "Mowa J.W. Adama Radziwińskiégo Szambelana byłégo Dworu Polskiego na uczczenié pamięci Tadeusza Czackiégo", Алойзи Фелінському "Do złączonych przyjaciół s. p. Aloizego Felińskiégo, dyrektora Liceum i szkół Gubernii Wołyńskiej, członka uczonych towarzystw etc. W dniu Jego imienin 21. czerwca 1820 roku s. s. J. W. Gustawa hr. Olizara przemówienie" ін.

Якщо правобережні проповіді на початку XIX ст. ще зберігають свої жанрові ознаки, то диференціювання актів чи промов стає досить ускладненим через безліч ледь помітних відтінків, що супроводжують їх змістовність. Наприклад, у праці "Akt konsekracji kosciola katedralnego zytomierskiego w dzień imenin nayłaskawiey nam paniącego Alexandra I, jмperatora y samowładcy całej Rossyi, przez jaśnie wielmożnego Kaspara Kazimierza Kolumnę Cieciszowskiego, biskupa Łuckiego y Żytomierskiego, orderow Alexandra Newskiego Kommendora, Orła Białego y S. Stanisława Kawalera roku 1805, dnia 30 augusta dopełnony" [1, с. 66–67] майже неможливо виділити жанрововизначальні домінанти. З одного боку, твір має властивості акту, присвяченого урочистій події, з іншого, – промови на честь дня іменин августійшої особи, далі – має прикмети твору, написаного "з нагоди" та "für Wenige" ("для небагатьох"), у якому відрефлектовано події та відомі особи, а також яскраво відчутно історичний дискурс у недавнє минуле. В "Акті освячення ..." єпископ К. К. К. Цецішовський пригадує та розповідає про заслуги своїх попередників єпископів Самуеля Ожги, який переніс кафедру до Житомира, Каетана Солтика, який відкрив у Житомирі семінарію й забезпечив її фондушем, Юзефа Зулуського, який звів будинки для духовенства, Фрацішка Оссолінського, який не шкодував коштів для цього костьолу і в 1798 р. заклав перший камінь його фундаменту. Автор промови пам'ятає та дбайливо документує все, що має важливе значення для цієї події. Особливе місце в "Акті освячення ..." має розповідь про заслуги й велич російського імператора Олександра I та його бабусі Катерині II, яка наказала виділити на ремонт цього костьолу 3 000 рублів. Автор майстерно володіє емоціями тих, до кого він звертається, серед яких, наприклад, Тадеуш Чацький та Марцін Букар.

За такою ж схемою побудована "Kazanie na pogrzebie Martyny Kuligowskiey starszey siostr miłosierdzia szpitala żytomirskiego w kościele katedralnym żytomirskim dnia 23. kwietnia roku 1806 miane", тільки в цьому випадку слухачами промови стають сестри милосердя, осиротілі діти, вбогі та хворі, якими опікувалася померла. Твір насичений зворушливим

описом гірких сліз, які проливають ті, що зібралися в цю мить над її труною у кафедральному костюлі. Проповідь містить низку біографічних подробиць старшої сестри, спогади про становлення притулку сестер шаріток: "Після спалення Житомира, ніде не мали сестри милосердя місця, де голову схилити, ні даху, під яким укритися; не про себе, а про коханих сиріт і хворих думали, де б їх розмістити й від прикрого вітру захистити; самі ж під відкритим небом дні й ночі трималися, по селам халупи для сиріт і хворих наймали, себе голодом морили, сльозами напувалися, щоб діти з голоду і від злиднів не загинули" [5, с. 8–9]. Твору властиві дидактична повчальність, сентиментальна чутливість, поглиблення релігійної моральності: "такої смерті, яку собі старша сестра цнотливим життям вислужила, не горювати, а благодати треба, бажати для себе кожний повинен" [5, с. 4–5].

Іншою адресністю, характером композиції твору, риторичними особливостями відрізняється "Głos JW. wołyńskiego cywilnego gubernatora Bartołomieia Gużyskiego dnia 25 sierpnia 1816", що є публічним зверненням до співвітчизників довіреної йому губернії, у якому він повідомляє про швидкий приїзд імператора Олександра I до Житомира і закликає до гідної зустрічі царської особи. В невеликому за розміром зверненні, яке за сучасними уявленнями більше схоже на листівку, автор наголошує на важливості історичної події та закликає до одностайної єдності волинської шляхти. Промова виголошена від першої особи з досить піднесеним емоційним нашаруванням, аж до того, що автор від щирого серця присягає волянянам: "моя безмірна вдячність вам піде зі мною до могили" [4, с. 1].

Композиція звернення "Do złączonych przyjaciół s. p. Aloizego Felińskiego, dyrektora Liceum i szkół Gubernii Wołyńskiej, członka uczonych towarzystw etc. W dniu Jego imienin 21. czerwca 1820 roku s. s. J. W. Gustawa hr. Olizara przemówienie" [3] мало чим відрізняється від вище наведених промов та проповідей. Жанрові винятковості стираються та відходять у спільний синкретичний простір, де колишні виключності набувають узагальнених рис. Підвищена монологічно-надризна патетичність, зашкалююча емоційність, дещо гіперболізована сакралізація особи та часу, у якому жив А. Фелінський, пишномовність стилю, що мала засвідчити майстерність автора,— усе надає особливої урочистості події, підкреслює її винятковість та епохальну значущість. "Зібранню друзів саме в тому місці, де дружба піднесена своїми Святинями, маємо замислитися, над сумним призначенням наших доль!.. Сьогодні ми мали б вважати рік, що минув, роком щастя, жалкувати за часом, що так швидко пройшов, радіти року, що продовжив життя другові – наставнику нашому, і тим самим запевнюючи нас у щасті турботливих родичів, вдячної молоді і добре мислячих поляків! На жаль! сьогодні невтишним голосом жалю потрібно голосити "Фелінський пішов з нашого життя!" [3, с. 1–2].

Звертання до вітчизни, згадування пролитих сліз, невтішних сердець, часові реляції до невтішної дружини, осиротілих дітей та внуків, вихованців, нарешті, країни вічного покою та щастя – ось конспективний зміст промови Г. Олізара. Наприкінці розміщено композиційно важливе присягання в шані та вірності: "Ми ж у цю хвилину, не дивлячися на жорстокість долі, з Тобою, з Тобою говоримо, даємо Тобі скорботну присягу, присягаємо перед Богом, що поки остання крапля крові в жилах наших не застигне, поки рід наш, роди наших друзів не згинуть, поки твої діти та їх покоління на землі будуть знаходити щиру дружбу, поки кожен молодий волинянин не перестане бачити світ, все має вшановувати святі тіні Чацького та Твою!" [3, с. 8].

Віддаючи шану першим спробам мемуаризації правобережного часопростору, слід наголосити, що це стало величезним набуттям перехідної епохи, яка зверталася до свого волинсько-київсько-подільського реципієнта, з одного боку, а з іншого, – до інтерпретації проблематики краю в правобережному тексті. Безперечно, сьогодні ці твори не вкладаються у категорію оцінок, до яких можна було б застосувати ступінь "високохудожні". Мабуть, не випадково, що генологічна зашкарублість та господарювання форм середньовічної жанрової поетики, нарешті, її безваріативна диктатура, позбавили акти, проповіді та промови креативності, здатності до інтеграції міжжанрових домінант, що в підсумку привело до неприйняття позитивних художніх тенденцій нового часу. Наслідком такого застою стало те, що названі жанри в першій чверті XIX ст. втрачали перспективи розвитку, і, як результат, — все це спрягло переміщенню їх у пасивні аннали генології, по суті на маргінес мемуаристичної парадигми, де відбулося не стільки їх завмирання, скільки навіть їх відмирання. Однак, слід особливо підкреслити, що саме ці жанри, які набули особливого розвитку на Правобережжі у період пізнього просвітництва українсько-польського пограниччя, щедро здобрили підґрунтя для стрімкого розвитку інших жанрів мемуарної таксономії нової епохи. Тому, мабуть, не випадково, що в середині XIX ст. відбудуться несміливі спроби поновлення жанру проповіді і, треба надати належне, на новому змістовному рівні з потужним використанням нових викликів часу. Мова йде про "Kazanie dla rodaków w kraju i za krajem" Г. Олізара [7], яке побачило світ у 1847 р. і яке, зоставляючи риторичне кореспондування тексту, як адресне звернення, наповнилося філософськими рефлексіями політичних та історичних подій та особистостей, що їх творять.

Список використаних джерел та літератури

1. Akt konsekracyi kosciola katedralnego zytomierskiego w dzien imenin naylaskawiey nam paniacego Alexandra I, jmperatora y samowladyca caley Rossyi, przez jasne wielmożnego Kaspara Kazimierza Kolumnę Cieciszowskiego, biskupa Łuckiego y Żytomierskiego, orderow Alexandra Newskiego Kommendora, Orła Białego y S. Stanisława Kawalera roku 1805, dnia 30 augusta dopełnony.— Wilno: w Druk. Dyecezalney u XX. Missionarzów in Monte Salvatoris, [1805].— 71 s.
2. Do złączonych przyjaciół s. p. Aloizego Felińskiego, dyrektora Liceum i szkół Gubernii Wołyńskiej, członka uczonych towarzystw etc. W dniu Jego imienin 21. czerwca 1820 roku s. s. J. W. Gustawa hr. Olizara przemówienie.— Krzemieniec, 1820.— 8 s.
3. Do złączonych przyjaciół s. p. Aloizego Felińskiego, dyrektora Liceum i szkół Gubernii Wołyńskiej, członka uczonych towarzystw etc. W dniu Jego imienin 21. czerwca 1820 roku s. s. J. W. Gustawa hr. Olizara przemówienie.— Krzemieniec, 1820.— 8 s.
4. Głos JW. wołyńskiego cywilnego gubernatora Bartołomieia Gyżyckiego dnia 25 sierpnia 1816.— [1816].— [3] s.
5. Kazanie na pogrzebie Martyny Kuligowskiej starszej siostr miłosierdzia szpitala żytomirskiego w kościele katedralnym żytomirskim dnia 23. kwietnia roku 1806 miane.— [Żytomierz, 1806].— [20] s.
6. Maćiulytė K. Idee oświecenia w kazaniach okolicznościowych Wielkiego księstwa Litewskiego z drugiej połowy XVIII wieku. Autoreferat. Nauki humanistyczne, filologia (04 H).— Wilno, 2004.— 24 s.
7. Olizar G. Kazanie dla rodaków w kraju i za krajem.— Paryż : W drukarni i litografii Maulde i Renou, 1847.— 8 s.

***Wołodymyr Jerszow. Repertuar gatunków retorycznych Ukrainy
Prawobrzeżnej okresu późnego Oświecenia: kanon, cykle i intencje.***

W artykule po raz pierwszy sformułowano kanon utworów gatunków retorycznych (akt, przemówienie, kazanie) w polskiej literaturze pamiętnikarskiej Wołynia, Kijowszczyzny i Podola końca XVIII – początku XIX wieku; przeanalizowano i wyświetlono repertuar genologiczny, zróżnicowano modyfikacje, rozpatrzono właściwości poetyckie, nazwane podstawowe intencje.

***Volodymyr Yershov. Rhetorical Genres Repertoire of the Right-Bank Ukraine
of the Late Enlightenment: Canon, Cycles and Intentions.***

The canon of the composition of rhetorical genres (act, speech and sermon) of the Polish memoirs of Volyn, Kyiv region and Podillia of the end of XVIII – beginning of XIX century is firstly formulated in this article. Their genealogical repertoire and differentiated modification are analyzed and elucidated. The article describes their poetical features and names the main intentions.

**КВАЗИТОТОЖНІСТЬ МІФЕМИ "ПОЛЬСЬКІСТЬ"
У "СПОГАДАХ..." І "СУДЖЕННЯХ..." Г. ЖЕВУСЬКОГО**

У статті досліджується проблема осмислення категорії польськості, її роль у створенні міфологеми сарматської Польщі, міститься колоніальне прочитання ідеї зцілення залишку шляхетської культури з погляду польського письменника, котрий жив і творив у лімінальному просторі Правобережної України ХІХ століття.

Проблема осмислення польськості – проблема екзистенціональна, й існує, як нам здається, скоріше всього в уяві прагнень та квазітотожностей, ніж в наявному відображенні та реінтерпретації за традиціями провідної (умовно "загально прийнятої") етнокультурної моделі. М. Порембський під польськістю розуміє "ситуацію", тобто "існування духовної спільноти, яка зосереджена навколо певних історично сформованих символів, з якими ідентифікує свою гідність і тривалість" [10, с. 217]. Оскільки це поняття будемо застосовувати до історичної ситуації Польщі ХVІІІ століття, нас цікавить не стільки етнічна спільнота, скільки "уявна спільнота" [6] шляхти як громадян шляхетської Речі Посполитої.

Під квазітотожністю ми розуміємо складну палітру відношень, у яких певна соціальна група, маючи спільну аксіологію та прагнення, здійснює різні, часто навіть різновекторні вчинки, часто спрямовані не тільки на творення, але й на руйнування / умирання існуючої системи / світу.

Предметом розважання в цій статті є Правобережжя (територія правого берега Дніпра: Волинь, Київщина та Поділля), українське Пограниччя / польські Креси – це екзотичний простір для поляків центральної Польщі; лімінальний, закутковий, маргінеси [2, с. 44] – для тих митців художнього слова, які волею долі після другого поділу Речі Посполитої залишилися між Сходом і Заходом. Після розпаду Речі Посполитої в Польщі залишилося специфічне бачення незалежних країн, які раніше були в її складі. Генеза поняття пограниччя виходить з перебування поміж кількох цивілізацій, а тому може розглядатися в дискурсі постколоніальної критики як форма орієнталізму [7]. Потрактування та осмислення польськості у такому просторі у всі часи набувало та набуває провідного та визначального характеру, іноді навіть контраверсійної, заперечливої або взаємовиключної змістовності у розумінні визначальних домінант. З кінця ХVІІІ ст. ця проблема на східноєвропейському просторі була "незручним" питанням, яке набувало рис вододілу між "своїм" та "іншим",

а часто – "чужим" та "ворожим". Поняття польськості на пограниччі часто ототожнювалося лише зі шляхетністю та католицизмом, що сьогодні ілюструє архаїчне уявлення і водночас призводить до помилкового поділу на зразкових праведників та інші народи, незважаючи на походження, релігійність [5, с. 309] чи культурно-історичну складову.

До кола зацікавлень дослідників польськості в літературі пограниччя потрапив феномен колоніального / постколоніального сегменту, що спочатку стосувався лише літератури минулого століття. Сьогодні методологія, контури якої окреслив Е. Саїд, додатна до явищ польської літератури як власне Речі Посполитої, так і викликає певні рефлексії над реінтерпретацією ролі пострічпосполитівського простору як колонізатора чи колонізованого, про що говорить Т. Зарицький, коли пише, що Польщу можна розглядати і як колонізований простір, і як імперію, яка екстраполює свої порядки іншим народам і регіонам, залежно від історичного періоду і політичних стратегій [19, с. 33]. Цю думку поглиблює Д. Скурчевський, говорячи про "двоголосність" та "двовекторність" польської літератури в дискурсі колонізованого та колонізатора [14, с. 111], відроджуваного та вмираючого у тому числі. Звідси, мабуть, походить ідея про те, що проблему польськості в літературі Польщі ХІХ ст., а також принаймні до середини ХХ століття, часто можна розглядати в контексті простору колонізатора, на чому наполягає Є. Томпсон [15], так і колонізованого, про що пише Д. Уфельман, коли пропонує говорити про "імперське домінування, репресії і маргіналізацію" [16, с. 26], є затребуваним часом.

У контексті "типової" двовекторності поступу польської літератури польсько-українського помежів'я виламується постать Генріха Жевуського (1791–1866), останнього представника польської літератури епохи романтизму, котрий за фактом народження та вельми контраверсійного власного життєбудування найбільш яскраво й соковито презентує квазітотожність та екзистенцію польськості сколонізованої Правобережної України, що послідовно висвічують два суголосних твори велетня літератури Правобережжя – "Спогади Ясновельможного пана Северина Сопліци, парнавського чашника" і "Судження про давню Польщу, написані старим шляхтичем Северином Сопліцею, парнавським чашником". Однією з подібних провокативних версій постколоніальної інтерпретації текстів митця була спроба А. Галя, який запропонував вбачати у "Спогадах..." Г. Жевуського постколоніальну "спробу віднайти власне ставлення до спадщини давньої Речі Посполитої, а також власної мови для зображення минувшини" [9, с. 6], чому паралельно вторив Д. Уфельман: "там, де колонізатори фактично стверджують не існування польського народу, там народні поети, представники романтизму, стверджують його існування" [16, с. 29].

"Спогади..." та "Судження..." Г. Жевуського охоплюють дві формації, які Є. Томпсон окреслила як давню і сучасну [15]. Перша – давня, сарматська, передколоніальна Польща, часи до розподілів Речі Посполитої, свідком яких, за гавендовою версією був таратор – вісімдесятилітній шляхтич Северин Сопліца. Образ старого шляхтича є містифікаційним двійником самого Г. Жевуського, який у "Петербурзькому тижневику" вимушений був дистанціювати себе від "Спогадів..." [11, с. 416], щоб не секуляризувати міфи як сарматських часів, так і післярозділових. Екзистенція детермінованої польськості в контексті "Спогадів..." виступала у міфологізованому польськомовному просторі в ролі домінуючої моделі квазітотожності, висвітлюючи всю парадигму протиріч та взаємовиключних версій на одну й ту ж подію / процес, серед яких й існування польськості.

Пограничний міф процесуальності польськості, як образно-емоційна етнокультурна модель, мав на меті виконувати функцію перекодування свідомості з постаніславівської епохи на свідомість новітнього для Г. Жевуського часу – романтично-позитивістську. У свою чергу, більшість гавендових образів легендарно-міфологічного походження могли бути своєрідними типами або психологічними моделями поведінки, які відображали суттєві – зазвичай екзистенційні – аспекти індивідуального або колективного буття [4, с. 3]. Так, шалений патріот Тадеуш Рейтан – образ, який, існуючи на межі здорового глузду й художнього перебільшення, найяскравіше проявив супротив поділам Речі Посполитої. Реакцію Т. Рейтана можна потрактувати як екзальтоване навіженство: "Як тільки дійшла до нього новина про перший поділ вітчизни <...> такого удару витримати не зміг – і розум його розбився" [12, с. 24]. Водночас найбільш позитивна та патріотична постать гавенд – князь Кароль Радзивілл лише оплакував втрату: "Лише два справжніх нещастя трапилося мені в житті: перше – поділ країни" [12, с. 75].

У сопліцівських текстах Г. Жевуського створення, а потім і функціонування міфологеми сарматського світу, художньо-ідеологічний концепт польськості відіграє одну з провідних ролей, яка у творчості письменника здобула ознак і властивостей, які б мали вирізняти поляка, польську спільноту й польську екзистенцію з-поміж інших аналогічних національних екзистенцій, запобігаючи іншим політичним маніпуляціям, які функціонували в умовах відмежування від загарбників [16, с. 28]. Г. Жевуський, звертаючись до вітчизняних традицій, ставив риторичне запитання-ствердження про безваріантне розуміння польськості через епоху Просвітництва в контексті сарматських цінностей. Ці питання сформулювала І. Венгжин. Як розуміти польськість: "Чи так, як розуміли її захоплені європейськими зразками люди Просвітництва, чи ті, котрі допустили – на думку автора – до гибелі незалежності? Чи, повернувшись до сарматської

культури, розуміти польськість як люди саських часів, звинувачені в обскурантизмі та провінціалізм?" [18, с. XXX]. Художня модель польсько-українського пограниччя в концепції Г. Жевуського мала відображати специфіку регіональної культури та традицій, екзистенціальний досвід та менталітет, полікультурну історичну пам'ять і свідомість, зрештою – порубіжну екзистенцію, що випробувала впливи "інших" мешканців. Наприклад, Северин Сопліца, на противагу поглядам самого автора, не бачить народної екзистенції в співпраці з Росією: "О молоді мої співвітчизники, я вже не побачу Польщу, бо старий, але ви, якщо її (незалежності.— Ю. К.) дочекаєтесь, згадайте, що вам скажу: не вірте тому, хто хоча б рік служив москалеві; чи це маршал, чи суддя, чи професор, – виженіть його з вашої землі, бо ніколи з нього справжнього поляка не вийде, а якщо його залишите, будьте певні – тим самим відчиняєте хвіртку ворогові [12, с. 147]. З другого боку, феноменологію мегатексту чуднівчанина, у цьому випадку в "Спогадах..." та "Судженнях...", визначає розмаїття представлених варіантів аксіологічних домінант, які різняться особистісними пріоритетами, рефлексивними стратегіями та структурними компонентами.

Цікаво, що століття потому інтерпретація польськості знайде свою відмінну візію в тексті іншого кресопограничника – А. Хцюка: "поляк хотів показати польськість, русин – її руськість, а єврей – її єврейськість і, що є винятком у морі ненависті, яка запанувала пізніше, ці речі собі не суперечили, навпаки, взаємодоповнювалися. Таке може зробити справжня любов. Бо люди тут завжди ділилися на приятелів, знайомих і незнайомих. Проте незнайомий був передовсім людиною, а потім уже поляком чи українцем, євреєм чи німцем" [8, с. 27]. Якщо у ХХ ст. культури пограниччя відчуватимуть "зовнішні" впливи, то у ХІХ столітті вони наче викристалізуються та модифікуються в специфічну правобережну екзистенцію, химерно замішану на естетиці просвітництва та сарматизму.

Ідея польськості, яка існує у твореному Г. Жевуським сарматському міфі в "Спогадах..." і "Судженнях...", знаходить своє продовження в клерикальній доктрині про особливу місію народу, польського народу, уточнимо, в розповсюдженні непорушних християнських цінностей, що у свою чергу реінтерпретує ідею його вищості, виключності. "Стародавні часи представляють три великі народи,— пише Г. Жевуський в "Судженнях..."— Найбільші, оскільки в історичному порядку ніщо не може змінити їх високого призначення, а їх провідна думка до цього часу розвивається в нашому суспільстві. Ці три народи – це євреї, греки та римляни" [13, с. 11]. "Один лише сучасний народ розвинув свою історію за принципом чистої поезії, і цей народ – польський" [13, с. 12],— продовжує та стверджує автор. У "Спогадах..." ця ідея звучить як місія польського народу в якості визволителя, захисника християнського світу:

"темний, не зважаючи на твою освіченість, поляче, іди в київське воєводство, стань над берегами Дніпра й подумай, чому тут закінчується наша народність, чому по одній стороні любов до свободи й низка супровідних їй відчуттів, а з іншої – прив'язаність до неволі й ряд повинностей, який ніколи не закінчиться, тоді вже доціниш тих великих мужів, яких послали Сигізмунд із сином як місіонерів нашого народу" [12, с. 17]. Максималізм, що був характерний епосі Просвітництва, досить упевнено прозвучав у піковий період поступу романтизму, забарвив текст дніпровими водами, з одного боку, місіонерською польськістю, з іншого.

На польсько-українському пограниччі ХІХ-го століття польськість завжди по-особливому ідеалізувалася і вважалася за цивілізаційно вищу якість. Представники інших національностей, якщо вони просто не були маргіналізовані, часто представлялися не як повноправні партнери поляків, але просто як "інший", пограничний тип ідентичності з погляду на незвичні традиції чи зовнішній вигляд [19, с. 35]. Так, наприклад, у гавенді "Запорозька Січ" Сопліца оповідає не так про запорізькі традиції, як про дивні вчинки їхньої поведінки, а москаля від козака інтуїтивно диференціює лише по зовнішньому вигляду: "Татари в коротких кожухах, у яких шерсть стирчала догори, і в баранячих шапках, вирізнялися обвітраним обличчям і малими очима. Українських хлопів легко було впізнати за шляхетністю їхніх рис і чистотою білих сорочок, на яких вигідно виділялася сірячина. Голови оголені, зверху широке пасмо волосся, що спадає аж на плечі, по-їхньому – оселедець. Великі шаровари, обв'язані широким червоним поясом, з-під якого виглядала нагайка з плетеного ремня і її срібна рукоять, вказували на українського козака. А московського кацапа хто б та й не впізнав по довгому темно-блакитному каптані, неохайній рудій бороді, підстриженому у вигляді круга волосся, обличчю, як місяць уповні, округлому, на котрому відбивалася байдужість, і гігантських кістках, щедро оброслих салом" [12, с. 60].

Національна ідентичність, яку виражають у цьому випадку татарські, козацькі чи "москальські" типажі в нарації Сопліци, ілюструє колективне уявлення поляка про "іншого", яке достатньо стереотипне і сформоване в етноміфі ще ранніми польськими романтиками української школи. Така інтерпретація цивілізаційної вищості поляка створена підсвідомою приналежністю до антиномічної групи і творить альтернативний образ поляка за типологією "ми інші", чи як кажуть, від зворотного, де замість знань про себе твориться відмінний образ "іншого", який має типологізувати іншу суспільну групу, інший національний характер, інші звичаї та обряди на протигагу знаному та звиклому.

Северин Сопліца говорить про Україну як про невід'ємну частину Речі Посполитої: "Хоча й народився я литовцем, і декілька разів уздовж і впоперек пройшов Польщу, проте не можу не зізнатися, що Красна Русь є

найчарівнішою нашою частиною" [12, с. 57]. Артистичне уявлення, художній максималізм ("декілька разів уздовж і впоперек пройшов") забезпечив нараторові "правдиву присягу" у вірності та вічному коханні рідному краю – Красній Русі. Однак це кохання відпрацьоване та зароблене, яке "дається" лише за заслуги перед отчою землею. Суголосно з уявленнями Сопліци старий шляхтич у гавенді "Пан Азулевич" розповідає своєму внукові Стасю, як "Сигізмунд і його син створили Польщу на Русі" [12, с. 17]. У цій нарації значущим словом виступає дієслово *створили*. У цьому мікросюжеті вгадується алюзія на біблійний текст про створення світу, це по-перше, по-друге, Сигізмунд, а з ним і Сопліца, самі уподібнюються деміургам, здатним змінювати світ та впроваджувати справжню польськість. По-третє, у макротексті цього пасажу відчутний болісний Сопліцин натяк на події, пов'язані з Брестської унії, через яку відбулася втрата Річчю Посполитою Смоленської губернії. Шляхтич упевнено, до останнього бастиону чи подиху, захищає унію та правоту польського духовенства, наполягаючи, що ця війна не була руйнівною для червонорусичів, – навпаки, була покликана архіважливою ідеєю консолідації багатоетнічних земель. Крім цього, він досить тенденційно висвітлює згубну роль деяких літописців, які звинувачували духівництво в політичній нетолерантності, докоряючи католицькому кліру за його занадто поблажливе ставлення до розбещених громадян.

Ця ідея продовжена в гавенді "Пан Володкович", де релігійний месіанізм польського народу поєднується з вибуховим темпераментом таких персонажів, як Володкович, котрий "навернув" трьох православних попів у католицьку віру. Правдивість, а разом з тим трагізм та об'єктивізм події має дати сюжет про імперсько-зверхне ставлення до представників іншої віри, у ньому йдеться про четвертого попа, котрий стояв на своєму і помер під польськими батогами. Г. Жевуський творить свій квазітотожний колоніальний (імперський) цивілізаційний міф, з одного боку,— про прогресивність вищої польськості стосовно підвладних їй територій за допомогою легенд про свою шляхетську, клерикальну та освітянську місію ("трьох попів на Случчині до унії навернув" [12, с. 33]); з другого,— як видатний митець слова, художник високо мистецької вдачі, волинянин не міг відтворювати пограниччя лише в однокорному світі і світлі сильного, а тому додає епізод із четвертим попом, який був неухильним і незворушним під тиском батогів і не зрадив своїй вірі. Таким чином автор ніби ставить питання: "Чи такою вже єдино можливою, єдино справжньою й вищою є католицька віра? Можливо, є місце для інших віросповідань?". Митець малює дзеркальні картинки, де одне відбивається в іншому, і не завжди у затребуваних кольорах, відтінках чи формах, що провокує пошук власного місця в культурній тягlostі та дозволяє існування іншої

ідентичності вписати свій інший екзистенціальний досвід у конкретний культурний простір [3, с. 176].

Квазітотожність шляхетської польськості створює ситуації неоднозначні, спірні, з відкритим питанням про те, якими є критерії польськості / католицькості? У гавенді "Пан Держановський" Северин розповідає про полковника гумбінського полку – пана Держановського, якого вважали за єретика лише через те, що він "був тугий до книжки, а до того ж дуже недовго молився, бо не міг встояти на місці" [12, с. 11]. Наратор же з цим не погоджується, вважаючи полковника за справжнього католика: "Свідком буду, що він вірив по-католицьки, бо і скапулярій носив, і "Отче наш" молився" [12, с. 11].

Як бачимо зі згаданих вище сюжетів, у "Спогадах..." і "Судженнях..." визначальним у розширенні та поглибленні ідеї польськості виступає релігійна домінанта. Польськість і релігія в міфо-літературній версії Г. Жевуського неподільні. Авторська версія релігійної терпимості будується на тотожності понять "поляк" і "католик". Художня модель "поляк–шляхтич–католик", згідно з аксіологічними уявленнями автора, почала формуватися на платформі доктрин Брестської унії 1596 р., у якій брав участь зразковий чи навіть ідеальний для Г. Жевуського, а разом з ним і для Сопліци польський король Сигізмунд III: "Він зрозумів, що у взаєминах із Москвою наша національність лише не католицьку релігію опирається. Не світовою мудрістю, не філософами він полонізував руські землі, але релігією, але святими мужами, а як тільки наша релігія опанувала всі ці краї, одразу вкоренилися там інші умови польського буття" [12, с. 17].

У "Судженнях..." Г. Жевуського складовою польськості також є католицька віра: "Найпершою стихією суспільства є релігія" [13, с. 49]. Народ, політичний устрій якого не спирається на релігійні основи, котрий, забувши про всевладдя Бога, признає останнє самому собі, приречений на утиски. Безсмертність польського народу автор пояснює тим, що в польському законодавстві вкорінена глибока побожність, оскільки права та вольності були апробовані Апостольською столицею. Перші князі, що прибули до Польщі, були основоположниками її права, членами Королівської Ради, пізніше сенату, і взагалі в усіх урядах першість мало духовенство. Гавендяж називає духовних осіб "тілом політичним" [13, с. 50], а ідеальний устрій визнає можливим лише коли "громадянство повне духовності, а духовенство повне громадянства" [13, с. 62]. Протиставлення польського католицизму московському православ'ю, враховуючи досить толерантне ставлення чуднівчанина до Великої Росії, не центральна, швидше – периферійна проблема соплицівських текстів, але й ідея моральної вищості, що базується на непорушних ідеалах віри ("Пан Володкович", "Глухівський кляштор"), вірності слову й отчої землі ("Пан

Азулевич", "Запорозька Січ") – категорії, що насичують тексти Г. Жевуського повноцінними ідеями польськості, і саме у цьому випадку без клерикальних квазітотожностей.

Серед провідних концептів втілення ідеї польськості в аксіологічній парадигмі Г. Жевуського виступає старопольське правознавство, яке опиралося на Литовський Статут та *Volumina Legum* й декларувало рівність громадян незалежно від статусу та релігії, на що неодноразово вказував чашник у "Спогадах...": "Як шляхта ми були всі рівні між собою" [12, с. 19], що у свою чергу давало впевненість у тім, що "один за всіх, а всі за одного хоч у чистилище" [12, с. 22]. Зауважмо, що ця рівність стосувалася лише представників шляхетської спільноти: Северин зазначає, що навіть найменший шляхтич був рівний магнатові, а тому в будь-яку хвилину за допомогою Господа Бога міг теж стати магнатом, як, наприклад, Юзеф Сава, простий козак із Чигирини, який зумів стати вельможею, і тоді всі інші "спілкувалися з ним, як із собі рівним, і поважали його так, наче він був краківським каштеляном" [12, с. 91].

Конституційно задекларована в законодавстві Речі Посполитої ідея рівності знаходить у тесті Г. Жевуського квазітотожне осмислення. Опинившись у Москві, її вдало обіграє Заблоцький (гавенда "Пан Чапський"), щоб вийти з неоднозначної ситуації, яка загрожувала йому смертю. Московський цар Пугачов, будучи неграмотним, намалював шматком крейди на дошці невідомі, ним же вигадані знаки, вдаючи з себе ученого, й наказав своєму дякові прочитати написане. Той відповів, що це взагалі не письмо, чим заслужив собі смертну кару. Далі Пугачов звелів читати Заблоцькому, на що останній відповів: "Ваше святосте! Коли Бог Отець щось напише, то лише Бог Син або Бог Дух Святий це зможе прочитати, бо лише рівний рівного зрозуміє. Щоб вашу царську величність збагнути, потрібно знайти іншого великого царя; бо лише він, мабуть, буде настільки мудрим, щоб осягнути тебе, а ми, нікчемний порошок, можемо лише прочитати письмо рівних собі" [12, с. 102]. "Судження..." також поглиблюють науковий та історичний сенс польськості, є апологією давньої конституції, котру традиційно називають серед причин занепаду Речі Посполитої: "Наша конституція <...> забезпечила нам неможливість перестати коли-небудь бути поляками" [13, с. 18].

Розповідь про сучасний авторові "Спогадів..." час починається розповіддю про поразку Барської конфедерації та першим поділом Речі Посполитої, представлена у зв'язку з іще більш ранніми часами, що забарвлювало її в ще більшу ідеалізовану минувшину. Побудова тексту, згідно з концепцією квазітотожностей чуднівчанина, була своєрідною спробою розпрощатися з колишньою Польщею, з одного боку, а з іншого, – відспівати пеани вітчизняному Середньовіччю, і лежить, з точки зору

нашої сучасності, в прокрустовому ложі колоніалізму та постколоніальної візії, де органічно співіснують "колонізатор" і "колонізований".

"Спогади..." представляють сарматський світ, який зазнав деградації після поділів Речі Посполитої, тому гавенди є спробою відновити й воскресити цей світ хоча б у пам'яті. Можна з впевненістю сказати, що оповідь ведеться кількадесят років після барської конфедерації і є своєрідною спробою прощання з колишньою Польщею. Сопліца не заглядає у прийдешнє, не пророкує майбутньої долі Польщі, він акцептує себе лише свідком сучасності і коментатором минулих часів. Головним об'єктом зацікавлення в "Спогадах..." є часи панування Станіслава Понятовського (1764–1795), але є також згадки й про більш ранні часи. У центрі спогадів Северина – Барська конфедерація як привід для возвеличення, вихваляння чеснот польської шляхти, для самого Сопліци вона становить джерело спогадів про попередні часи. З пам'яті Северина виринає концепт польськості, головною умовою прийняття котрого є квазітотожність інтерпретації образів і ситуацій, як, наприклад, у гавенді "Князь Радзивілл, Пане Коханку". У цій оповіді автор художньо відтворив образ колісниці, запряженої розчуленою, п'яною шляхтою на чолі з князем [12, с. 37–38]. Цей образ проливає світло на суспільну ситуацію в країні, мав стати зловісним символом Речі Посполитої, яка впевнено котилася до свого кінця [1, с. 64].

Утілення ідеї польськості в квазітотожному контексті двох сопліцівських творів відбувається також і в авторських розміркуваннях, де наратор обговорює гіпотезу про те, що народ, який має в собі глибоке коріння, сильне внутрішнє життя, ніколи не буде переможеним, навіть після втрати своєї країни. Цей етап автор називає "призупиненням національного існування" [13, с. 13]. Тому поділ Речі Посполитої не мав стати смертю польського народу, а лише одним із наступних його етапів розвитку. А тому Г. Жевуський в особі наратора констатував остаточну смерть польського уряду, котрий "у попередньому стані повернутися вже не може" [13, с. 20], але в жодному випадку не смерть польського народу, його польськості, котру він називає поезією, що "проявляється в його розмовах, у його почуттях, у його почестях, у його сварках, у його способі подорожування, у його домашньому непорядку, врешті – в усій його ментальності, якій нестерпним і прозаїчним здається порядок німців і моральна мертвість москалів" [13, с. 18].

Северин із ностальгічним відтінками змальовує для наступних поколінь, якою була втрачена Річ Посполита: "Хоча я вже старий, та не заздрю бідній нашій молоді, яка мене переживе, бо ніколи не побачить того, на що ми дивились. Напевно дочекаються вони хороших часів, але так, як було, не буде вже ніколи" [12, с. 99]. Наратор не байдужий до всього, але переважно до виховання молоді: "За наших часів виховання

молоді не опиралося так на науки, як тепер, але продукувало якісніших громадян" [12, с. 147]. Сопліца впевнений, що раніше школи були набагато кращими, не зважаючи на те, що "окрім латини й іноземних мов, шляхтич у них нічому не вчився" [12, с. 148], бо із сучасних шкіл виходять "якісь громадяни світу, котрим все одно, де жити: чи в Римі, чи в Криму" [12, с. 147], вони повністю втратили почуття патріотизму. Наскрізним образом "Спогадів..." є ідеалізація минулого, забарвленого в стійки фарби сарматської шляхетної польськості.

Г. Жевуський у бінарно вибудуваних "Спогадах..." та "Судженнях..." намагався представити погляди типового для XVIII століття шляхтича як "живого" взірця польськості. Знатний вельможа пережив катастрофу, утрату незалежності батьківщини й опинився в незвичних для себе умовах іншого колоніального панування. На тлі яскравих метаморфоз минувшини у "Спогадах..." втілена ідея канонічної польськості, якою її розумів Г. Жевуський та створений ним Сопліца в її жевусько-сопліцівському потрактуванні, представлено сарматський світ, який почав гинути на заході життя Сопліци та на початку життя Г. Жевуського. Стрижневі гавендарно-історичні твори волинянина були відчайдушною спробою зупинити руйнування аркадійного світу, світу колишньої могутності вітчизни, чистої й благородної, що було завідомо програшною спробою відновити, реанімувати цей світ, хоча б у вигляді закарбованих у пам'яті міфемах непересічного польського шляхтича. Сопліца сумує за колишніми часами, висуває та відстоює свої гіпотези про причини занепаду Речі Посполитої, наполягає й сумнівається, розповідає й мовчить, бо він живе вже у коловоротному світі. "Судження..." Г. Жевуського містить ідею апокаліптичної втрати державності, яка, однак, не є і не повинна стати смертю польського народу, а лише тимчасовою перервою в його розвитку. В обох творах автор розмірковує над змістовністю та високим призначенням польськості, актуалізує та інтерпретує власним змістом такі поняття, як національна тотожність, квазітотожність, традиція, сенс та місце шляхтича-поляка в історії краю, нарешті – значущість екзистенції польськості, а разом із тим – зцілення залишку шляхетської культури XVIII століття з погляду справжньої польськості очима митця, котрий жив і творив в лімінальному просторі Правобережної України першої половини XIX століття. Ці два твори мали стати рекомпенсацією втрати польського народу як "політичного тіла" і новим етапом його існування як тіла культурного. Г. Жевуський не мав ілюзій, що за допомогою пера відновить (реставрує) часи сарматської культури, він писав для того, щоб "вибудувати гідний її пам'ятник, який би пригадував сучасникам, що є справжнім фундаментом польськості" [17, с. 360].

Список використаних джерел та літератури

1. Билютенко Е. Романтическая шляхетская гавенда в польской прозе XIX века / Е. Билютенко.— Гродно : ГрГУ, 2008.— 135 с.
2. Єршов В. Tertium comparationis: правобережна польськомовна література: між Сходом і Заходом // Волинь–Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.— № 23.— Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012.— 220 с.— С. 42–57.
3. Козьменко О. Роль аксіологічного аспекту вивчення національної ідентичності // Актуальні проблеми слов'янської філології / відп. ред. В. Зарва.— К. ; Ніжин : ТОВ Видавництво "Аспект–Поліграф", 2007.— Вип. XIII : лінгвістика і літературознавство.— С. 175–182.
4. Нямцу А. Трансформація літературної традиції (закономірності та своєрідність) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна.— Львів, 2004.— Вип. 33.— Ч. 2.— С. 3–8.
5. Сухомлинов О. Етнокультурний дискурс у літературі польсько-українського пограниччя XX століття.— Донецьк : Видавництво Лондон XXI, 2012.— 376 с.
6. Anderson B. Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu / przekł. S. Amsterdamski.— Kraków : Znak ; Warszawa : Fundacja im. Stefana Batorego, 1997.— 207 s.
7. Bakula B. Kolonialne i postkolonialne aspekty polskiego dyskursu kresoznawczego : (zarys problematyki) // Teksty drugie : teoria literatury, krytyka, interpretacja.— 2006.— № 6.— S. 11–33.
8. Chciuk A. Ziemia księżycowa : druga opowieść o Księżtwie Bałaku.— Warszawa : "Gryf", 1989.— 192 s.
9. Gall A. Gawęda jako medium literackie polityki pamięci: "Pamiętki Soplicy" Henryka Rzewuskiego // Słupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska.— 2008.— № 6.— S. 5–18.
10. Porębski M. Polskość jako sytuacja.— Kraków : Wydaw. Literackie, 2002.— 217 s.
11. Rzewuski H. Oświadczenie (list do wydawcy) // Tygodnik Petersburski.— 1840.— № 75.— S. 416.
12. Rzewuski H. Pamiętki Soplicy / oprac. K. Duda Kaptur.— Kraków : Wydawnictwo GREG, 2008.— 238 s.
13. Rzewuski H. Uwagi o dawnej Polsce przez starego Szlachcica Seweryna Soplicę Cześnika Parnawskiego napisane 1832 roku. Rękopis niewydany ręką Henryka Rzewuskiego / pod redakcją J. Maciejewskiego; oprac. P. Dudziak, B. Szleszyński.— Warszawa : Instytut badań literackich PAN.— 2003.— 168 s.
14. Skórczewski D. Postkolonialna Polska – projekt (nie)możliwy // Teksty Drugie : teoria literatury, krytyka, interpretacja.— 2006.— № 1/2.— S. 100–112.
15. Thompson E. Sarmatyzm i postkolonializm. O naturze polskich resentymentów // <http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/193060,sarmatyzm-i-postkolonializm.html>.
16. Uffelman D. "Ja bym mój naród jak pieśń żywą stworzył". Literatura romantyczna w obliczu badań postkolonialnych // Słupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska.— 2008.— № 6.— S. 19–34.

17. Węgrzyn I. W świecie powieści Henryka Rzewuskiego. — Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012.— 386 s.
18. Węgrzyn I. Wstęp do tomu z pismami Henryka Rzewuskiego // H. Rzewuski. Wędrowniki umysłowe ; Mieszaniny obyczajowe. — Kraków : Ośrodek Myśli Polityczne, 2010. — 773 s. — S. I–XXXV.
19. Zarycki T. Polska i jej regiony a debata postkolonialna // Oblicze polityczne regionów Polski / pod red. M. Dajnowicz. — Białystok : Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, 2008. — S. 31–48.

Juliana Katsemba. Quasi-tożsamość polskości w "Pamiętkach Soplicy" i "Uwagach o dawnej Polsce" H. Rzewuskiego.

Artykuł skupia się nad problemem interpretacji kategorii polskości, jej roli w tworzeniu mitologii Polski sarmackiej, omawia kolonialne przeczytanie idei wskrzeszenia pozostałości kultury szlacheckiej z punktu widzenia polskiego pisarza, który żył i tworzył w liminalnym obszarze Ukrainy Prawobrzeżnej XIX wieku.

Yuliana Katsemba. Quasi-Identity of the Mythology of Polishness in "The Memoirs of Soplica" and "Remarks about Old Poland" by H. Rzewuski.

The article deals with a problem of understanding the category of polishness in "The Memoirs of Soplica" and "Remarks about Old Poland" by H. Rzewuski, its role in the creation of mythology of Sarmat Poland, including colonial interpretation of the idea of the rest noble culture recovery from the viewpoint of Polish writer who lived and wrote in the 19th century in the right-bank Ukraine.

АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ РОЗРОБОК С. ЧАВДАРОВА

У статті висвітлено науково-методичну спадщину ученого, дидакта, методиста а початкової і середньої освіти, професора С. Чавдарова, яка підтверджує зв'язок напрацювань лінгводидактів минулого століття із сучасним розвитком методики навчання мови. Комплексний аналіз його підручників, посібників та методичних порад розкриває цінність навчально-методичних ідей С. Чавдарова.

У ХХ ст. завдяки зусиллям і наполегливій науково-педагогічній діяльності С. Чавдарова було розроблено й упорядковано нормативно-програмні засади навчання мови, узагальнено й систематизовано загальні питання з методики навчання української мови: засвоєння фонетики і граматики, вивчення елементів лексикології та синтаксису, частин мови, розвиток мовлення учнів на уроках української мови, створено засоби навчання української мови.

Сучасні науковці України актуальними вважають лінгводидактичні ідеї С. Чавдарова. Його спадщину досліджували А. Алексюк, З. Бакум, О. Біляєв, Л. Бондар, Н. Бородіна, А. Кикилик, В. Палатна, Л. Пономаренко, О. Проніков, Л. Скуратівський, С. Яворська та ін. Аналіз методики навчання української мови науковці висвітлювали через аналіз змістової частини навчання, тому процесуальна частина навчання української мови за С. Чавдаровим вимагає детального студіювання.

Мета статті – проаналізувати підручники та методичні посібники С. Чавдарова.

У методиці навчання української мови цінною є наукова й методична спадщина С. Чавдарова. Лінгводидакт розробляв шкільні навчальні плани та програми, видавав підручники з української мови й методичні посібники для студентів і вчителів. Із його творчого доробку ми проаналізували підручники [6; 7; 8; 9], методичні розробки [3; 4; 5].

Мета навчання української мови, за С. Чавдаровим, — розвинути в дітях природжену душевну здатність, яку називають "дар слова"; увести дітей у свідоме володіння скарбами української мови, засвоїти логіку цієї мови, тобто її граматичні закони у їх логічній системі.

Дітям народної освіти С. Чавдаров був прихильником свідомого оволодіння мовою і наголошували, що виховання розуму відбувається шляхом збагачення мовлення на основі реального світу та практичного досвіду; систематичного засвоєння знань, на основі яких повинні бути сформовані міцні навички правильного читання, письма й усного мовлення; зв'язку розвитку мовлення із загальним розумовим розвитком

учнів (уміння логічно, послідовно мислити); збагачення словника; розвитку мовної практики для забезпечення яскравості, образності, чіткості висловлювань; формування світогляду, діалектичного мислення; здійснення виховного впливу в процесі навчання мови. Реалізувати це методист радить через форми активного навчання (урок, бесіда, позакласна робота, екскурсії) та методи (евристична бесіда, спостереження над мовою, розповідь учителя, робота з підручником, вправи). Започатковані тенденції досліджуваного періоду активізуються й у сучасній методиці.

У навчально-методичних розробках С. Чавдарова сформульовано лінгводидактичні принципи навчання української мови в школі: "нічого не повідомляти школяру з того, що він уже знає"; принцип зв'язку мови з життям; принцип доступності у викладанні теоретичного матеріалу (підручники можуть використовуватися не лише як навчальні посібники у школі, але і як посібники для самостійного вивчення предмета); активізації діяльності учнів у процесі засвоєння нового матеріалу; співпраці учителя і учня; принцип системності та послідовності [1, с. 65]. Зазначені принципи і у ХХІ ст. залишаються основними в навчанні української мови.

Методисти ХХ ст. услід за С. Чавдаровим наголошували, що в основі всієї практичної та теоретичної роботи з дітьми має бути "не сухе, вигадане в кабінеті, далеке від дитини, навчання, а жива, самодіяльна, творча робота, де дитина живе, сприймає, переробляє і самостійно відтворює все те, що є у системі навчання грамоти" [10, с. 5].

У підручниках С. Чавдарова "Українська мова" для 1, 2, 4 класів навчальний зміст, що стосується основних одиниць мовної системи, розширюється і поглиблюється від класу до класу [6; 7; 8]. Це забезпечує реалізацію принципу наступності в рамках початкової школи та принципу перспективності, зорієнтованої на навчання у старших класах. Підручник побудовано з безпосередньо взаємопов'язаних тем з синтаксису (типи речень за метою висловлювання, різні випадки розстановки розділових знаків, у 4 класі – пряма мова, розділові знаки при однорідних членах речення та у складному реченні); фонетики і графіки. Дві третіх навчального матеріалу направлено на вироблення правописної грамотності школярів. Частина мови учні починають вивчати уже з 2 класу (іменник, прикметник, дієслово), а в 4 класі поглиблюють знання про самостійні частини мови й вивчають службові частини мови. Будову слова вивчають у 4 класі. Навчальний рік розпочинається й закінчується повторенням вивченого матеріалу. Ілюстративний матеріал у підручниках доповнює його основний зміст і сприяє реалізації основної мети навчання мови.

Змістове наповнення навчальної дисципліни, окрім дидактичної функції, виконувало виховну, як-от: формувало світогляд, прищеплювало норми поведінки в суспільстві, розвивало бажання працювати заради

спільної мети, світлого майбутнього. У навчанні української мови на першому ступені в системі загальної освіти здійснено комплексний підхід.

Окрім основних засобів навчання, у школі використовували й допоміжні. Наприклад, С. Чавдаров та І. Барчук видали "Збірник вправ з правопису для початкової школи", О. Попович уклав "Граматичні вправи для всенародних шкіл: для 4 року навчання", С. Чавдаров – "Граматика і правопис" та ін. Є окремі збірки для 1–2 класів, для 3 і для 4 класів. Ці збірки подають додатковий матеріал для граматично-орфографічних вправ, звільняючи вчителя від потреби на кожний урок добирати тексти для закріплення матеріалу, систематичного повторення, для домашніх завдань учнів. Усі проаналізовані збірники вправ було видано Державним навчально-педагогічним видавництвом "Радянська школа". Це свідчить про те, що на території радянської України навчально-методичну літературу друкували організовано, під контролем Народного комісаріату освіти та з урахуванням вимог навчальної програми з української мови, потреб початкової школи та рекомендацій провідних науковців та методистів.

Варто зазначити, що змістове наповнення зазначених вище засобів навчання допоможе поглибити й систематизувати знання української мови, знання про навколишній світ, про способи пізнавальної і практичної діяльності, загальнолюдські та національні знання. У своїх збірниках С. Чавдаров науково й доступно викладає пояснювальний, основний та додатковий тексти. Позатекстові компоненти допомагають учням засвоїти зміст освіти і вчать дитину вчитися, а для вчителів є орієнтиром в організації навчальної діяльності школярів. Підручники і збірники вправ С. Чавдарова позитивні відгуки отримали не лише від нас, а й від вчителів і науковців тієї епохи, були затверджені Народним комісаріатом освіти.

С. Чавдаров, беручи за основу відповідну нормативно-правову базу, давав учителям початкових шкіл певні поради щодо навчання української мови. Для каліграфічних вправ лінгводидакт рекомендував використовувати зошити спеціального формату: у дві-три лінії з поперечними лініями, нахиленими праворуч. Для 1 класу зошити у три лінії, які пересікаються косою лінією; віддалення між крайніми лініями – 9 мм, між косими – 4–5 мм. Для 2 класу – у дві лінії, які пересікаються косою; віддалення між лініями – 6 мм. Для 3 класу – у дві лінії з віддаленням у 6 мм без косої, для 4 класу – в одну лінію. Спеціальна ліновка зошитів для письма має важливе значення для успішної роботи з каліграфії, бо вона визначає напрямок літери, регулює її нахил, надає впевненості учневі; визначає висоту літер, привчає учнів дисциплінувати рухи пальців; допомагає нормувати віддалення між літерами в слові; визначає напрямок рядків: без ліновки рядки набігали б один на другий. Відсутність ліновки змушує дітей переборювати багато труднощів без

особливої для себе користі, але з тою великою шкодою, що вони витрачають багато дорогоцінного часу [3, с. 39].

У навчанні граматики та орфографії С. Чавдаров пропонував органічно поєднувати індукцію та дедукцію, використовувати порівняння (зіставлення, протиставлення), аналогію, аналіз й синтез, класифікацію, узагальнення закономірностей у формі визначень. Він підкреслював важливу роль наочності – таблиць, схем, малюнків, а також граматичного розбору, різних видів письмових робіт – виписування, списування, диктантів різного виду, переказів і творів, роботи учнів з підручником, словниками [2, с. 126].

Створення підручника для педагогічних технікумів, посібника для вчителів початкової школи "Методика викладання української мови в початковій школі" [4] – це одна з перших вдалих спроб у тогочасній радянській Україні. С. Чавдаров узагальнив, систематизував методичний матеріал за тематичними розділами: навчання грамоти, навчання письма й каліграфії, вивчення граматики в школі, навчання правопису, розвиток усної і писемної мови, методика читання. Цінним і актуальним є лінгводидактичні ідеї автора, окремі розробки уроків, історичні довідки про елементи процесуального компонента навчання, обґрунтовані висновки про власне технологію навчання української мови в українських школах, посилання на документи, у яких визначено поради й вимоги щодо організації та проведення навчально-виховного процесу. Матеріалам цієї науково-методичної праці варто присвятити ще не одне дослідження.

Окремими виданнями С. Чавдаров друкував для вчителів методичні поради з певних проблем навчання школярів, наприклад, "Як викладати граматику і правопис української мови в початковій школі з української мовою викладання" [3], "Принципи радянської дидактики" [5] тощо. Змістове наповнення першого посібника [3] – це чіткі настанови для роботи вчителів із стабільними підручниками з української мови С. Чавдарова і П. Волинського. Автор розподіляє матеріал відповідно по класах, від першого і до четвертого, цікаво, що до кожного параграфу й до кожного завдання стабільного підручника є методичний коментар. У вступній частині "Загальні уваги до праці з підручником української мови для початкової школи" С. Чавдаров визначає актуальність і необхідність, мету вивчення граматики й орфографії рідної мови; рекомендує використовувати допоміжні дидактичні засоби (читанки, орфографічні таблиці і словники, спеціальний набір малюнків – Бахтин, Гайворонский, Лебедева, Поляков, Шапошников "Картинки для работы по развитию устной и письменной речи"), методи і прийоми (граматичний розбір, списування, диктанти, вправляння та ін.); особливу увагу приділяє роботі над вивченням правил і виправленням помилок.

У наш час ідеї С. Чавдарова знайшли своє відображення у новому світлі. Наприклад, за часів комплексності в навчання граматики української мови

впроваджували прийом спостереження над мовою. Під час спостережень учні одержували знання самі, без учителя; роль учителя обмежувалася консультативними функціями. Учитель систематично не викладав дисципліни, не пояснював [3, с. 78]. У сучасній початковій школі це вже стає елементами проблемного, частково пошукового навчання тощо.

Можемо провести паралелі щодо різноманіття диктантів у школі ХХІ ст. і у навчальній практиці 1920–1941 рр. С. Чавдаров виділяв два види диктантів: навчальні та контрольні. Мета навчальних диктантів – навчити, повторити, ще раз пояснити все вивчене. Види навчальних диктантів: пояснювальний зорово-слуховий, пояснювальний слуховий; пояснювальний зоровий; самодиктант, вибірковий, творчий. Контрольні диктанти виконувалися з метою перевірки знань і навичок. Види контрольних диктантів: зоровий і слуховий [3, с. 108].

Слід звернути увагу і на три способи пояснення матеріалу вчителем за С. Чавдаровим. Перший – учитель, визначивши мету уроку, відразу формулює правило або дає визначення граматичного поняття, після чого доводить подане правило чи визначення відповідними прикладами. При таких поясненнях неодмінним є використання засобів унаочнення – написаного на дошці і настінних таблиць. Другий спосіб відмінний від першого тим, що спочатку демонструється текст на дошці або на таблиці, підкреслюються вчителем його особливості, вони з'ясовуються, а потім подається висновок. Третій спосіб полягає в тому, що вчитель у тексті, написаному на дошці або поданому в підручнику, пропонує учням звернути увагу на певні явища. Ці моменти можуть бути в самому підручнику виділені жирним шрифтом, більшими літерами, розрядкою, підкреслені, відокремлені рисочкою. Застосування наведених способів залежить від віку дітей, матеріалу, підготовленості учнів, часу, нарешті, від завдань, які ставить собі педагог. У 1–2 класах переважатиме третій спосіб, хоч і тут слід використовувати й інші. Індукцію не використовували, коли граматичний матеріал учням уже відомий. При третьому способі учні спостерігають слова, їхні ознаки, виявляють їх як нові для себе. При всіх способах пояснення роль учителя залишається керівною. Пояснювати треба зрозуміло, доступно. Учні краще запам'ятають тоді, коли вчитель чергуватиме своє пояснення з запитаннями. Запитання варто ставити для того, щоб привернути увагу учнів, щоб вони замислилися [3, с. 78–79]. Після опрацювання нового матеріалу обов'язково треба чітко сформулювати висновки, визначення, граматичне (правописне) правило.

Кращі здобутки подвижницької діяльності С. Чавдарова – це невід'ємна частина класичної спадщини української педагогіки, адже у сучасній школі зазначені вище лінгводидактичні ідеї знайшли втілення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Историчні уроки в контексті сучасного реформування освіти : круглий стіл "Сава Христофорович Чавдаров і розвиток української педагогічної науки та шкільництва" // Рідна школа.— 2003.— № 1.— С. 62–66.
2. Скуратівський Л. Актуальні ідеї методики навчання української мови у педагогічній спадщині С. Х. Чавдарова / Л. Скуратівський // Сава Христофорович Чавдаров: до 120-річчя від дня народження : бібліографічний покажчик / упоряд. Л. О. Пономаренко [та ін.].— К. : Нілан-ЛТД, 2012.— С. 126–127.
3. Чавдаров С. Як викладати граматику і правопис української мови в початковій школі з українською мовою викладання / С. Чавдаров, П. Волинський.— Харків : Радянська школа, 1934.— 60 с.— (Методичні поради вчителю початкової школи).
4. Чавдаров С. Х. Методика викладання української мови в початковій школі : підручник для педагогічних шкіл і посібник для вчителів початкової школи / С. Х. Чавдаров, затв. НКО УРСР.— К. : Радянська школа, 1940.— 232 с.
5. Чавдаров С. Х. Принципи радянської дидактики / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа; Харків. : Мистецтво, 1949.— 91с.
6. Чавдаров С. Х. Українська мова : підручник для IV класу початкової школи / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа, 1956.— 147 с.
7. Чавдаров С. Х. Українська мова : підручник для I класу початкової школи / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа. 1944.— 64 с. : мал.
8. Чавдаров С. Х. Підручник української мови : для 1 і 2 класів початкової школи : граматику і правопис / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа. 1937.— 60с. : мал.
9. Чавдаров С. Х. Українська мова : підручник для II класу початкової школи / С. Х. Чавдаров.— К. : Радянська школа, 1956.— 127 с.
10. Чуйко Г. А. Методика викладання української мови в початкових класах / Г. А. Чуйко, М. А. Білецька, Г. Ф. Шкільна.— К. : Вища школа, 1975.— 384 с.

Alina Kykylyk. Analiza szkoleniowo-metodycznych opracowań S. Czawdarowa.

W artykule przedstawiono naukowo-metodyczne dziedzictwo badacza, dydakty, metodysty szkoły podstawowej i średniej – profesora S. Czawdarowa, które to dziedzictwo potwierdza związek prac lingwodydaktycznych z dziedzictwem współczesnym rozwojem metodyki nauczania języków. Analiza kompleksowa jego podręczników i poradników metodycznych pokazuje wartość idei nauczalno-metodycznych S. Czawdarowa.

Alina Kykylyk. Analysis of S. Chavdarov`s Educational and Methodical Manuals.

The article elucidates educational and methodical manuals of the researcher, specialist in educational methods in primary and middle school, professor S. Chavdarov. Those manuals corroborate connection among works of the past century and present-day language educators. Integrated analysis of his textbooks, study guides discovers the worth of S. Chavdarov`s educational and methodical conceptions.

**ОБРАЗ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В АНГЛІЙСЬКІЙ
ПОДРОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ РОМАНТИЗМУ**

У статті проаналізовано образ єврейського населення в системі етнообразів англійської подорожньої літератури доби романтизму. В інтерпретації іудейської національної сутності досліджено концепти "брудю", "шахрайства", "хитрості", "активності", які мають характер художнього переосмислення стереотипного уявлення про цей етнос.

Пізнання навколишнього світу в протиставленні свого, рідного простору "чужому", незнайомому з початком поширення практики гранд-турів (освітніх подорожей) набуло рис національної категоризації відвідуваних земель. Образи країн, які стали об'єктом мандрівки авторів англійських подорожніх щоденників, утворювали національну модель літературних етнообразів, які, окрім побаченого та пережитого під час візиту, вміщували стереотипи, расові упередження щодо носіїв певних етнічних рис.

Професор М. Беллер писав, що "попередні зустрічі з іншими формують наші передочікування, якими в свою чергу зумовлені майбутні зустрічі з іншими іншими. Неможливо відокремити, що в нашому ставленні є первинним, а що залежним" [2, с. 7]. Тісний взаємозв'язок між образами різних національностей, що не є "своїми" для автора, формує збірний образ "іншого", "чужинця", мешканця "не своєї" землі, який протиставляється "рідному", "своєму" (опозиція "авто-образ" – "гетеро-образ"), що у широкому культурному значенні носить характер антиномії двох різних культурологічних моделей: "Захід"–"Схід", "католицизм"–"православ'я", "християнство"–"іудаїзм" тощо.

Новими та екзотичними поставали для мандрівників землі Східної та Південної Європи. Доктор Н. Бербер у праці "Відкриття Боснії та Герцеговини в англійській подорожній літературі (1844–1912 рр.)", яка вийшла друком у 2010 році, писала, що "у Великій Британії у ХІХ столітті "раса" була визначальним інструментом категоризації, ключем до розуміння звичаїв та характеру народів" [3, с. 7]. Хоча, за дослідницею, на той час поняття "раса" не мало чіткого "расистського" значення і використовувалося на позначення певної "біологічно-лінгвально-культурної суміші" [3, с. 7]. Популяризація поняття "раси" у сучасному значенні, за Пітером Д. Кітсомом, бере свій початок з доби Просвітництва та використовувалося філософами та мислителями з метою "описати

народи світу, враховуючи їх відмінності у фізичній формі, а також релігії, мові та віруванні" [5, с. 290].

Англійські автори-мандрівники доби романтизму не мали чіткої диференціації понять "раса" та "нація". У подорожніх щоденниках ці два слова використовували на позначення представників певної етнічної групи, в основному євреїв або для узагальнення представників декількох національностей у єдиний культурний простір: Е. Спенсер про австрійців та німців: "тевтонські раси були більш схильні до завоювань, адже усюди, куди вони проникають, вони несуть чистоту та порядок" [7, с. 204]. Мешканці відвідуваних земель у системі літературних образів англійських подорожніх щоденників доби романтизму узагальнювалися та розділялися в залежності від ідентифікації авторами-мандрівниками їх культурного життя, побуту та релігії. Представники усіх словянських народностей створювали то єдиний етнообраз "словянської раси", то імаготипи окремих етнічних областей Волині, Галичини та ін.

Єврейське населення Правобережної України зображувалося в контексті єдиного образу з іншими мешканцями цих земель, утворювало багатонаціональний хронотоп Волині та Галичини як лімінального простору, що поєднував у собі представників різних етнічних сутностей. Образ іудея в англійських подорожах доби романтизму, окрім спільних стереотипних рис, таких як кмітливість, підприємливість, хитрість, набували різнотипних авторських характеристик, що коливалися від заможного єврея-помічника у "Щоденнику..." Д. Т. Джеймса (1817) до підступного "лицеміра та брехуна" у "Подорожі..." Т. Елкока (1831).

1. Іудеї як етнос в етносі у "Щоденнику подорожі..." Д. Т. Джеймса.

Одним із англійських джентльменів, які відвідали землі Правобережної України на початку XIX століття, був Джон Томас Джеймс (1786–1828). Подорожній щоденник, опублікований у 1817 році освіченим і талановитим англійцем, набув неабиякої популярності серед сучасників.

Пізніше інший англійський автор-мандрівник Е. Мортон, опираючись на праці попередників, включно із "Щоденником..." Д. Т. Джеймса, присвячені подорожам Російською імперією, написав, що "не може оцінити їх дуже високо" [6, с. 8], нарікаючи на надмірну деталізацію побуту мешканців відвідуваних земель та відсутність різкої критики "деспотизму Російської імперії". "Щоденник..." Д. Т. Джеймса вирізняється з-поміж інших подібних творів описовістю та фактографізмом. Англієць намагався описати все, що стосувалося реалій життя відвідуваних земель: архітектуру, побут, манеру одягатися, релігійні звичаї та мову. Окрім звичних для англійських подорожніх щоденників розповідей про події, що трапилися з автором на шляху, Д. Т. Джеймс використовує позасюжетні елементи: перекази та легенди місцевих жителів (легенди польського народу про повстання Костюшка та

принцесу Ванду), пряме цитування листів приятеля, який раніше побував у гостях графині Софії Потоцької у Тульчині тощо.

Особливе місце в образній системі розповіді про землі Правобережної України посідає образ євреїв. В імагологічній диспозиції "свій"—"чужий" вони сприймаються автором неоднозначно. Він виокремлює їх з-поміж місцевого населення, виділяє їх відмінні риси у зовнішньому вигляді, манері спілкуватися, веденні господарства тощо, проте за територіальною ознакою Д. Т. Джеймс інтерпретує єврейське населення як невід'ємну частину Правобережної України, її особливість, яка вирізняє мешканців цієї етнічної території з-поміж інших національних утворень.

Перетнувши кордон із Польщею (Волинська губернія Російської імперії.— *А. Ц.*), автор-мандрівник зазначав, що "кожен будинок тут належав євреям" [4, с. 358]. Д. Т. Джеймс виокремлював іудейське населення з-поміж інших мешканців Волині, створюючи образ всюдисущого етносу, який виділявся своєю підприємливістю та кмітливістю: "Вони здавалися єдиними людьми, які перебували у стані активності, займаючи майже всі галузі торгівлі та будучи представниками всіх можливих професій: мірошники, фермери, ковалі, лимарі, конюхи, власники готелів тощо. Їх постійна метушня робить їх кількість в рази більшою, ніж насправді, і хоча вулиці Житомира здавалися переповненими євреями, нам повідомили, що з населення у 6 тисяч чоловік не більше за третину були представниками цієї релігії" [4, с. 358]. Активність та балакучість іудеїв доповнювали хронотоп "дикої" Волині, який з причини національної неоднорідності, утворює містичне місце, що перебуває поза часом і простором.

Заможність як одна із характерних рис єврейського населення протиставлялася бідності та безініціативності інших мешканців Волині. У "Щоденнику..." Д. Т. Джеймс писав: "Частина їх одягу, яким вони дуже пишалися, коштувала подекуди чотириста дукатів і була привезена із Константинополя" [4, с. 359]. Мову, якою іудеї читають Талмуд у синагозі, Д. Т. Джеймс інтерпретував як "плутанину декількох мов" [4, с. 360], не надаючи іудеям власної мовної відмінності. В описі земель українсько-польського помежів'я єврейське населення набуває рис єдиного імаготипу разом з місцевим населенням. Територіальна ознака є визначальною для виокремлення націй, поділяючи єдину територію проживання з українцями та поляками, євреї співвідносяться з ними й доповнюють образ мешканця пограниччя як представника однієї етнічної сутності.

Приналежність іудейського населення до іншого, мандрівного типу національності, представники якої знаходилися на території різних країн та зберігали власні етнічні особливості, дотримуючись "чистоти раси" та мінімізуючи "шлюби із представниками інших народів" [4, с. 361],

створювала інтернаціональний етнообраз єврея-медіатора, який є "чужим" для англійського автора-мандрівника і не зовсім "своїм" для мешканців, які поділяли з ними спільну територію проживання. Зайнятість іудеїв у всіх галузях торгівлі та сфері послуг доповнила образ посередника між двома світами: рідним авторові та "чужим" для нього. Євреї впродовж подорожі Д. Т. Джеймса зустрічалися всюди на його шляху Правобережною Україною: допомагали з конями, перекладали мову інших жителів, показували дорогу, супроводжували до наступного пункту тощо.

Різноманітність образів етнічних областей українських земель поєднувало присутність на цих землях єврейського населення. Д. Т. Джеймс не поєднував Волинь та Галичину ні за мовною, ні за етнічною ознакою. Спільність цих образів полягала у співжитті місцевого населення з іудейським, що створювало мультиетнічний імаготип Правобережжя як особливої національної спільності, що є водночас "раєм для євреїв" та "диким" краєм серед незайманих зелених просторів.

2. Концепти "бруд" і "безчестя" в образі єврейського населення у "Подорожі у Росію..." Т. Елкока.

Томас Еллок (1801–1866) упродовж 1828–1829 років провів у мандрівці Росією, Персією, Туреччиною та Грецією вісімнадцять місяців та пізніше – у 1831 році – у Лондоні опублікував свій подорожній щоденник, що складався з невеликих заміток, зроблених ним під час перебування в інших країнах. Англієць був членом парламенту Великобританії декілька разів із 1826 по 1865 роки та мав прогресивні політичні погляди, значні суми коштів витрачав на будівництво церков та шкіл.

Характер оповіді у щоденнику Т. Елкока короткий та описовий. У передмові до щоденника "Росія, Персія, Туреччина і Греція у 1828–1829 роках" Т. Еллок зазначив, що не хоче "втомлювати читачів зауваженнями про місця та старожитності, які вже були описані іншими мандрівниками раніше, а також крок за кроком вести читача по маленьких незначних провінціях Рейну та Австрії, але дозволити супроводжувати себе по найменш відвідуваних місцях подорожі" [1, с. 6]. Подорожуючи Німеччиною та Австрією, англійський автор-мандрівник наголошував на схожості всіх європейських місцевостей. Наративний стиль автора стислий, наближений до оповідок про "своє", "давно відоме".

Зі зміною хронотопу подорожі змінюється оповідна манера: зі спокійної насолоди краєвидами та місцевими старожитностями: "З метою урізноманітнити нашу подорож, а на додачу насолодитися краєвидами Дунаю, ми відправилися на кораблі з містечка Пассау і продовжили свій шлях до столиці Австрії водою. Ріка найбільш красиво звивається у сорока милях до Відня, відкриваючи перед очима краєвид послідовності озер замість продовження русла річки" [1, с. 2],— образ автора-мандрівника набув рис роздратованості, лейтмотив безтурботності

змінився на напруженість: "Ми продовжили свій шлях через Моравію та Галичину, де подвійною пригодою став пошук поштових коней та уникнення карантину, якому ми мали підлягати при в'їзді до Росії, якби подорожували через інфіковані Молдавію та Валахію" [1, с. 3]. Відсутність цивілізації як основна риса умовного кордону "свого" (західного) та "чужого" (східного) світу зображувалася у відсутності послуг, звичних для англійського мандрівника доби романтизму та неможливості порозумітися з місцевими жителями: "При в'їзді до Росії, у малопримітному селі Радивілові, ми зіткнулися з труднощами у відсутності слуг у цій місцевості, а також були здивовані абсолютною відсутністю знання мови: ми отримали допомогу від євреїв, які знайшли нам коней, поки ми отримували документи, необхідні для отримання поштових коней" [1, с. 6]. Т. Елкок створив образ єврея як посередника між двома світами, який допомагає подорожньому, що страждав від нерозуміння місцевими мешканцями.

Англійський автор-мандрівник відзначив Краків як місто "примітне тим, що містить більшу кількість євреїв, ніж будь-де у світі: насправді, увесь шлях з Відня до Одеси густо населений ними, а населення деяких російських міст повністю складається з євреїв" [1, с. 4]. В описі звичок та зовнішнього вигляду цього етносу Т. Елкок суперечить характеристикам іудеїв Д. Т. Джеймса: "Ніщо не може бути мерзеннішим <...> за їх зовнішній вигляд: одяг як у жебраків, вони випрошують будь-яку роботу, за яку лише можна отримати гроші. Їхні пільги настільки великі, що Польща отримала назву єврейського раю. <...> Велика кількість їх поганих манер та звичок є лише наслідком тих жорстоких заходів, які застосовувалися до них; і, як заслана і покинута раса, вони, можливо, бути змушені перетворитися на лицемірів та брехунів,— що є не їхніми вродженими вадами, а результатом жорстокого поводження, яке вони, здається, народжені терпіти" [1, с. 4]. Концепт "бруд", який притаманний українському часопростору в цілому, у Т. Елкока трансформувалася в низький та жалюгідний образ єврея-кочівника. Захоплення активністю та підприємливістю іудеїв, яке присутнє в "Щоденнику..." Д. Т. Джеймса, змінилося на роздратування та жалість до цього народу.

Етнообраз іудейського населення у низці англійських подорожніх щоденників не узагальнюється в єдиний імаготип. Стереотипні риси євреїв породжували протилежні образи цього народу, який, з одного боку, поставав незмінним атрибутом подорожі авторів українськими землями, а з іншого – створював мотив роздратування надмірною активністю та хитрощами. Амбівалентність іудея-мешканця Правобережжя полягала в протилежному художньому переосмисленні його стереотипних рис: активність—нав'язливість, хитрість—ошуканство, працелюбство—випрошування роботи тощо.

3. Єврей-супровідник у "Подорожі..." Е. Мортон і "Подорожі..." Е. Спенсера.

Англійський мандрівник XIX століття Едмунд Спенсер, здійснивши низку довготривалих подорожей Східною Європою, Середнім Сходом та Азією, опублікував власні записи та видав у Лондоні у 1836 році першу книгу "Зауваги про Німеччину і німців, з оглядом на Польщу, Угорщину та Швейцарію у 1834, 1835 та 1836 році". Згодом англієць здійснив мандрівку вздовж Дунаю та опублікував "Подорожі Західним Кавказом, включно з туром Імерітією, Мінгрелією, Туреччиною, Молдавією, Галицією, Сілестією і Моравією у 1836 році" у 1838 році у двох томах. У 1851 та 1854 роках відповідно видав ще два подорожніх щоденники: "Подорожі у Європейську Туреччину у 1851 році, через Боснію, Сербію, Болгарію Македонію, Фракію, Албанію та Епір" і "Туреччина, Росія, Чорне море і Черкесія".

У другій мандрівці Е. Спенсер відвідав українські етнічні землі Галичини та Буковини, які на той час входили до складу Австро-Угорської імперії. Англійський автор-мандрівник описував дорогу у Буковину як "найкрасивішу у Європі" [7, с. 203]. Втомившись від "брудних вузьких вулиць з дерев'яними хатами на сході та широких, погано збудованих міст півдня Росії", Е. Спенсер називав Чернівці "оазисом" [7, с. 204], створивши образ сповненого життям сучасного європейського міста.

Жителів Галичини Е. Спенсер ідентифікував згідно з місцевим територіальним поділом: "говорили тим же діалектом тієї ж мови, що і місцеві князі, мали такі ж примітивні звички та манеру одягатися" [7, с. 266]. Слово "примітивний" використовувалося мандрівними авторами на позначення невеликих народностей. Воно підкреслювало екзотичний статус відвідуваних земель. Серед великих європейських міст мешканці малої провінції, що знаходилася під владою Австро-Угорської імперії, набували рис колонізованих етносів, яким вплив величної європейської нації пішов тільки на користь: "рука німецьких правителів була помітна скрізь, не тільки у досконалості доріг, але й у послідовності акуратних сіл, які мали досить сучасну конструкцію" [7, с. 267]. Прихильність до німецької нації, окрім об'єктивних чинників, пояснюється суб'єктивною прихильністю автора, який впродовж певного часу мав німецьке підданство та проживав у Пруссії.

Снятин, як перше місто "старовинного князівства Польської Галіції", постало перед Е. Спенсером як "відстале, брудне, погано збудоване" [7, с. 268] місто. Приналежність його мешканців до поляків: "все тут було польське: і одяг, і мова, і манери, і звичаї",— розширило образ Галичини як дихотомічного єднального часопростору, де поряд з чистотою та порядком європейських Чернівців знаходився бруд та занепад маленьких навколишніх сіл та містечок.

Образ іудейського населення у "Подорожі..." Е. Спенсера доповнився мотивом постійного напруження. Автор-мандрівник описував єврея як кмітливого шахрая, а тому перебував у постійному очікуванні чергового ошуканства від "синів Ізраїля" [7, с. 284]. Перебуваючи на ночівлі в одному з готелів Галичини, англієць писав з метою застерегти наступних мандрівників: "Я не думаю, що де-небудь ув Європі знайдеться серед шахраїв хтось більш обізнаний у всіх видах цього мистецтва. Жодний предмет, окрім дріб'язку, яким може володіти мандрівник, не перебуває у безпеці; і так як усі готелі у Галичині належать євреям" [7, с. 284]. Окрім як у шахрайстві, Е. Спенсер звинувачував іудеїв у поганому житті місцевого населення, яке зловживає горілкою, що виготовлялася "виключно євреями" [7, с. 284]. Мешканці Правобережної України у "Подорожі..." англійського автора-мандрівника поставали в образі випадкових невірників хитрих іудеїв, які змушували їх до шахрайства та п'янства.

Е. Спенсер зазначав, що "для мандрівника Галичиною і всією Польщею євреї є джерелом постійного роздратування. У кожному місті і селі, він (мандрівник.— А. Ц.) знайде себе в оточенні цих мучителів,— деякі голосно пропонують свої послуги, інші сують свої товари прямо в обличчя; а що всі готелі у цій місцевості належать їм, то це призводить до низки незручностей, які полягають у специфіці їхньої віри, що забороняє робити будь-що в суботу, навіть запалювати вогонь, тому часто, якщо в готелі немає жодного робітника не єврея, то зняти кімнату неможливо" [7, с. 288]. Мотив роздратування, пов'язаного із присутністю іудеїв, наявний і в "Подорожі..." Е. Мортон. Молодий англієць зазначав: "Поштові відділення, які траплялися впродовж останніх декількох днів, усі належали євреям; і щойно почалася субота, виникли труднощі в отриманні послуг" [6, с. 444]. Образ іудейського населення Правобережної України в "Подорожі" Е. Спенсера постав як домінуючий під час опису Галичини, мешканці якої були позбавлені самостійності і зображувалися у якості прислуги мандрівників або працівників готелів та поштових відділень, що належали євреям.

Шахрайство та хитрість іудеїв доповнили етнообраз кмітливого, активного та заможного етносу, який присутній у низці інших англійських подорожей доби романтизму. Пригоди мандрівників, пов'язані з ошуканством місцевих євреїв та постійне п'янство місцевого населення створювали часопростір поневоленого Правобережжя, яке з одного боку зображувалося як європейська та розвинута частина Австро-Угорщини, а з іншого – як примарний хронотоп, мешканці якого живуть на ошуканстві іудейського народу.

Новизна хронотопу Східної Європи в цілому та Правобережної України зокрема в англійській подорожній літературі першої половини ХІХ

століття, а також тяжіння естетики романтизму до створення екзотичних образів та змалювання екзотичних просторів, створює художній міф Правобережжя, яке відвідують джентльмени. Залежно від поставлених перед автором цілей своєї мандрівки, в імагологічній опозиції "свій-чужий" образ українських земель може займати лімінальну позицію "іншого", що є носієм рис сусідніх цивілізацій (західної та східної). Вужчий образ єврейського населення Правобережної України носив характер спільного для всіх розрізнених українських етнічних земель літературного тропу, який утворює разом із місцевим населенням спільний імаготип українського Правобережжя. В інтерпретації іудейської національної сутності концепти "бруд", "шахрайства", "хитрості", "активності" мають характер художнього переосмислення стереотипного уявлення про цей етнос. Залежно від авторського ставлення до єврейського народу, образи коливаються між "брудним шахраєм" (Т. Елкок) та "єдиним активним мешканцем" (Д. Т. Джеймс) Правобережжя. У деяких англійських авторів-мандрівників (наприклад, Е. Спенсер) образ життя та побуту іудеїв є домінуючим під час мандрівки, активність та кмітливість цього етносу зменшує до мінімуму згадки про місцеве населення, які обмежуються короткими зауваженнями щодо їх звичок та традицій.

Список використаних джерел та літератури

1. Alcock T. *Travels in Russia, Persia, Turkey, and Greece* / T. Alcock.— London : Clarke and Son, 1831.— 227 p.
2. Beller M. *Imagology: The Cultural Constructions and Literary Representation of National Character* / M. Beller, J. Leerssen.— Amsterdam, 2007.
3. Berber N. *Unveiling Bosnia-Herzegovina in British travel literature (1844–1912)* / N. Berber.— Pisa : Plu-Pisa university press, 2010.— 196 p.
4. James J. T. *Journal of a Tour in Germany, Sweden, Russia, Poland, during the years 1813 and 1814* / J. T. James.— Vol. II. Second edition.— London : John Murray, Albemarle-stkelt, 1817.— 435 p.
5. Kitson Peter J. *Race* // Faflak J. *A Handbook of Romanticism Studies* / J. Faflak, Julia M. Wright.— Oxford : Wiley-Blackwell, 2012.— P. 289–307.
6. Morton E. *Travels in Russia, and a Residence at St. Petersburg and Odessa in the Years 1827–1829* / E. Morton.— London : Longman, Rees, Orme, Brown, and Green, Paternoster-Row, 1830.— 486 p.
7. Spencer E. *Travels Western Caucasus, including a tour through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia, in 1836* / E. Spencer.— Vol. II.— London : Henry Colburn, Great Marlborough Street, 1838.— 374 p.

Anastasia Cerkowna. Obraz ludności żydowskiej podczas wędrówki Ukrainą Prawobrzeżną w angielskiej literaturze przydrożniczej okresu romantyzmu.

W artykule przeanalizowano obraz ludności żydowskiej w systemie obrazów angielskiej literatury przydrożniczej doby romantyzmu. W interpretacji judaistycznej istoty narodowej zbadano koncepty "brudu", "oszustwa", "chytrości", "aktywności", które mają stereotypowy charakter, dotyczący artystycznego rozumienia tego etnosu.

Anastasiia Tserkovna. The Image of Jews of Right-Bank Ukraine in English Travel Literature of Romanticism.

The article analyses the image of Jews in the system of ethnoimages of English travel literature of Romantic Age. The interpretation of the concepts of "dirt", "cheat", "trick", "activity", which are the artistic rethink of stereotypes of this nation, are researched in this article.

Karolina Chmielewska
Uniwersytet Warszawski

PIERWSZE PRZEWODNIKI TATRZAŃSKIE JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ ETYMOLOGICZNYCH REGIONU

Rozwój turystyki tatrzańskiej przypada na wiek XIX, kiedy to powstają górskie zakłady lecznicze. Wtedy też pojawiają się pierwsze przewodniki po tych terenach, które stanowią interesujące źródła do badań nad XIX-wiecznymi toponimami z obszaru Podhala. W artykule przedstawione zostały badania przeprowadzone nad tym zagadnieniem.

Cel i zakres pracy

W artykule zaprezentowany został materiał zebrany na potrzeby pracy licencjackiej powstałej pod kierunkiem dr Izabeli Stapor na Wydziale Polonistyki UW w 2015 roku. Przedmiotem dysertacji była analiza toponimii z pierwszych przewodników po Tatrach i okolicach wydanych w XIX wieku. Wyekscerpowane słownictwo zostało poddane analizie etymologicznej, a następnie – skonfrontowane z historią Podhala, co wskazało na interdyscyplinarność podjętych w pracy badań etymologicznych. Opracowanie nazewnictwa danego obszaru jest często pomocne w badaniach historycznych i odwrotnie – onomastyka czerpie z podbudowy dziejowej i niejednokrotnie nie można bez niej właściwie zinterpretować toponimów.

Materiał i metodologia

Materiałem źródłowym do pracy były teksty, których wydanie zapoczątkowało serię profesjonalnych, stricte przewodnikowych wydawnictw, różniących się od wcześniejszych relacji z podróży w Tatry i inne góry Polski. Przedstawiając chronologicznie, są to: *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* z 1860 roku autorstwa księdza Eugeniusza Janoty oraz dwa teksty Walerego Eljasza Radzikowskiego, polskiego malarza i grafika, a także ucznia Janoty. Pierwszy z nich to *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, który ze względu na swoją ogromną popularność, w okresie od 1870 do 1900 roku doczekał się sześciu wydań. W pracy wykorzystano wydanie pierwsze i ostatnie, które skonfrontowano pod kątem ewentualnych różnic nazewniczych. Drugi tekst napisany przez Eljasza, na wół przewodnikowy i wspomnieniowy (ale różniący się już znacznie od relacji doby romantyzmu), to *Szkice z podróży w Tatry* z 1874 roku.

Taki dobór materiałów można uzasadnić oryginalnością ich formy. Były to bowiem pierwsze teksty o charakterze przede wszystkim praktycznym i poradnikowym. Wcześniejsze relacje z podróży w Tatry charakteryzowały się subiektywnością obrazowania. Były to głównie wspomnienia podróżujących połączone z anegdotami, ciekawostkami etnograficznymi czy lirycznymi opisami otoczenia. Jednak wraz z rozwojem turystyki po polskiej stronie Tatr w

© Karolina Chmielewska, 2015

XIX wieku pojawiają się teksty o charakterze bardziej profesjonalnym, dostarczające sprawdzonych informacji na temat historii regionu, jego geografii i walorów wypoczynkowych. Pierwszymi przewodnikami tego typu są właśnie teksty Janoty i Eljasza, które przyczyniły się również do rozpropagowania Zakopanego jako miejsca letniskowego.

Analiza toponimów

Z przedstawionych tekstów wyekscerpowane zostały dwa typy nazw własnych. Pierwszy z nich to nazwy miejscowe, które są określeniami *samodzielnych osad: wsi i miast* [1]. Wśród nich dominowały nazwy niewielkich osad i wsi, które powstawały podczas procesów osadniczych w Małopolsce i dopiero z czasem stały się ośrodkami miejskimi. Drugim typem nazw był zbiór, do którego zaliczono zarówno nazwy typowo miejskie (określenia ulic, dzielnic), jak i określenia części miast i wsi. Podczas prób ich zdefiniowania starano się powiązać je z jednym z typów toponimów (nazw miejscowych, miejskich lub terenowych [2]), jednak jednoznaczne ich zaklasyfikowanie okazało się niemożliwe. Nazwy terenowe określają m.in. pola, łąki, lasy czy wzniesienia, które stanowią w danej wspólnocie formę odniesienia przestrzennego, przekazywaną między pokoleniami [3]. Taką też funkcję spełniały w XIX wieku określenia poszczególnych części wsi, w tym przypadku głównie w Zakopanem. Jednak tych nazw nie można określić jako terenowe, które z założenia są obszarami niezamieszkałymi, a to z kolei nie zgadzało się z zastaną sytuacją historyczną. Nie można również określić tych nazw jako miejskie, te bowiem związane są przede wszystkim z działalnością człowieka (głównie ulice, place, mosty albo też dostosowane obszary przyrodnicze – stawy, parki) [4]. Analizowane określenia łączą więc w sobie cechy zarówno nazw terenowych, jak i miejskich, pierwszych ze względu na swój pierwotny charakter niezamieszkałych elementów przyrodniczych, drugich – funkcje lokalizujące w obrębie konkretnej osady. Wobec napotkanych trudności terminologicznych postanowiono na potrzeby prowadzonych badań przyjąć określenie *n a z w y t e r e n o w e*, które uznano za bardziej odpowiednie. W tym rozumieniu używane było również przez badacza toponimii tatrzańskiej, Józefa Bubaka [5] oraz Stanisława Rosponda [6].

Zastosowane klasyfikacje

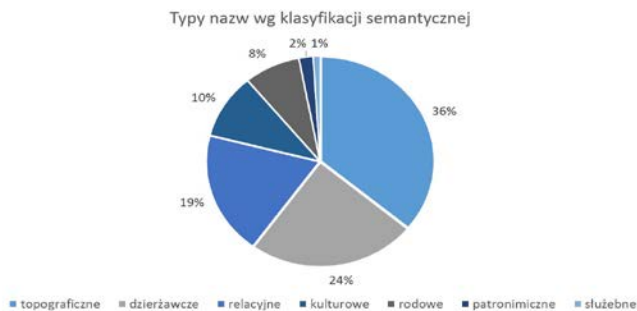
Przebadano nazwy występujące na terenach dwóch powiatów w województwie małopolskim – tatrzańskiego i nowotarskiego w ich aktualnych granicach. Taka granica ustanowiona została ze względu na położenie powiatów najbliższe Tatrom i Zakopanemu, które stanowiły cel podróży przewodnikowych.

W sumie wyekscerpowano 87 nazw, zarówno miejscowych, jak i obiektów miejskich. Materiał ten przed analizą etymologii należało wstępnie opracować. Zdecydowano się na przyjęcie dwóch klasyfikacji, które pozwoliły na uporządkowanie materiału do dalszych badań, ale przede wszystkim – na

zaobserwowanie pewnych tendencji nazewniczych charakterystycznych dla terenów podgórskich, co zostanie przedstawione w dalszej części pracy. Zastosowano więc klasyfikację strukturalno-gramatyczną Stanisława Rosponda z 1957 roku [7] oraz klasyfikację semantyczną sformułowaną pierwotnie przez Witolda Taszyckiego [8], a rozwiniętą później przez Henryka Borka [9]. Trzeba zaznaczyć, że obydwa podziały odnoszą się z założenia do nazw miejscowych, które stanowią większą część zebranego materiału, nie należy jednak zapominać o specyficznych obiektach miejskich. Na podstawie wstępnej analizy uznano, że większość z tych określeń można bez problemu zaklasyfikować według przedstawionych podziałów. Wyróżniały się jedynie nazwy typowo miejskie, urbanonimy, w końcu postanowiono je również włączyć do wybranych klasyfikacji.

Dane statystyczne

Aby lepiej zilustrować otrzymane wyniki przeprowadzonych badań przygotowano wykresy przedstawiające podziały wyekscerpowanych nazw.

Wykres 1: Nazwy wg kryterium semantycznego

Pierwszy wykres obrazuje zastosowaną klasyfikację semantyczną.

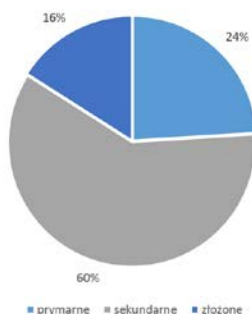
Otrzymane wyniki dobrze ilustrują tendencje osadnicze. Jak wykazuje Stanisław Rospond, nazwy topograficzne (tu 36 % ogółu nazw, m.in.: *Brzegi*, *Jaszczurówka*, *Rogoźnik*, *Wilczepole*) obrazujące otaczający mieszkańców teren, są *zasadniczym i chyba najpowszechniejszym modelem nazewnictwa miejscowego* [10]. Dopiero po wstępnym zorganizowaniu przestrzeni społecznej istotne stają się stosunki własnościowe, które z kolei odzwierciedla druga pod kątem liczebności grupa – nazw dzierżawczych (24 % wszystkich nazw, w tym: *Antałówka*, *Gliczarów*, *Ludźmierz*, *Miętostwo*, *Witów*). Kolejnym zespołem są określenia relacyjne (19 % nazw, w tym: *Białka*, *Krupówki*, *Nowe Zakopane*, ulica *Chałubińskiego*), kiedy to przez ludność zamieszkującą dany teren do tworzenia nowych nazw wykorzystywane są już istniejące – najczęściej hydronimy. Wśród wyekscerpowanego nazewnictwa istotne pozostają także kulturowe (10 %, są to m.in.: *Dział*, *Kuźnice*, *Kościelisko*), związane z działalnością człowieka na zasiedlonym terenie oraz rodowe (8 %, w tym: *Bachledy*, *Gąsienice*, *Roje*), typowe dla Podhala, gdzie pierwsi

mieszkańcy stanowili zaledwie kilka rodów góralskich mieszkających się między sobą w kolejnych pokoleniach.

Najmniej liczne okazały się określenia patronimiczne (2 % nazw, to: *Pieniążkowice* i *Sromowiec*) i służebne (1 %, tu tylko *Szaflary*). Pierwsze zapewne ze względu na większą wagę rodu niż poszczególnych jednostek wśród ludności góralskiej, drugie – w związku ze stosunkowo późnym zasiedlaniem terenów podgórskich, które nie stanowiły korzystnych miejsc osadniczych, a raczej naturalną granicę obronną kraju.

Według założeń klasyfikacji strukturalnej w ujęciu Stanisława Rosponda wyodrębniono trzy podstawowe modele słowotwórcze – nazwy: prymarne (niederywowane), sekundarne (derywowane przyrostkami) oraz złożone. Jak można zauważyć na Wykresie 2, większość nazw (60 %) jest derywowanych (*Bańkówka*, *Dzianisz*, *Jurgów*, *Podwilk*, *Międzytzerwone*), natomiast resztę stanowią w zbliżeniu prymarne (24 %, są to m.in.: *Bachledy*, *Dział*, *Olcza*, *Odrowąż*) i złożone (16 %, w tym: *Czorsztyń*, *Długopole*, *Nowy Targ*).

Typy nazw wg klasyfikacji strukturalnej

Wykres 2: Wwekscernowane nazewnictwo wg kryterium strukturalnego

Wnioski

Po przeanalizowaniu zebranych toponimów można zauważyć, że nadawanie nazw obiektom przyrodniczym i ukształtowaniu terenu wyprzedzało osadnictwo. Obszary podgórskie posiadały nieraz rozwiniętą sieć nazewniczą, mimo że były jeszcze zamieszkane. Wiązało to się z tym, że pierwsze osady ulokowane były dalej od gór, a ich mieszkańcy zagospodarowywali tereny oddalone.

Najczęstszymi typami nazw były topograficzne, które stanowiły ponad jedną trzecią wszystkich toponimów (36 %). Jak już wspomniano, wiązało się to z charakterystycznym ukształtowaniem terenów górskich, których obiekty stanowiły pierwsze punkty odniesienia dla osadników. Nazwy pochodzenia osobowego są mniej trwałe ze względu na częste zmiany posiadania, czasem dotarcie do pierwotnego właściciela wymaga pogłębionych badań historycznych. Były one również popularne, szczególnie określenia dzierżawcze (24 % wszystkich nazw). Wiele nazw jest relacyjnych (19 %),

odnosiły się one do wcześniej już ukształtowanej warstwy toponimicznej. Te określenia odnosiły się głównie do konkretnych obiektów topograficznych, w tym często do hydronimów.

Z punktu widzenia budowy, dominujące są nazwy sekundarne (55 % wszystkich nazw). Tworzenie toponimów przede wszystkim z użyciem przedrostków i przyrostków jest charakterystyczna dla nazw dzierżawczych, które derywowane były od określeń właścicieli danego terenu oraz dla nazw relacyjnych, które lokalizowały miejsce w odniesieniu do innego punktu.

W pracy opisano 87 nazw miejscowych wyekscerpowanych z przewodników tatrzańskich Janoty i Eljasza. Ta niewielka próba wskazała, jak bogatym i nadal niewyczerpanym źródłem do badań onomastycznych są dawne teksty podróżnicze.

Literatura:

1. Rzetelska-Feleszko E. Nazwy miejscowe // Polskie nazwy własne / red. E. Rzetelska-Feleszko.— Warszawa–Kraków, 1998.— S. 191.
2. Mrózek R. Nazwy terenowe [w:] Polskie nazwy własne, red. E. Rzetelska-Feleszko. – Warszawa – Kraków, 1998. – s. 231.
3. Ibidem, s. 231–232.
4. Handke K. Nazewnictwo miejskie [w:] Polskie nazwy własne, red. E. Rzetelska-Feleszko. – Warszawa – Kraków, 1998. – s. 294–295.
5. Bubak J. Nazwa Zakopane i nazwy terenowe miasta Zakopanego [w:] Zakopane. Czterysta lat dziejów, red. R. Dutkova. – Kraków, 1991, – s. 497, 498.
6. Rospond S. Mówią nazwy. – Warszawa, 1976. – s. 14.
7. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. – Wrocław 1957.
8. Taszycki W. Słowiańskie nazwy miejscowe (ustalenie podziału). – Kraków 1946.
9. Rzetelska-Feleszko E. Nazwy miejscowe..., op. cit., s. 198.
10. Rospond S. Mówią nazwy..., op. cit., s. 27.

Karolina Хмелевська. Перші путівники по Татрах як джерело досліджень регіону.

Розвиток туризму в Татрах припадає на ХІХ ст., коли й виникли гірські лікувальні заклади. Тоді також з'являються перші путівники у цих місцевостях, мова яких є цікавим джерелом досліджень топонімів ХІХ ст. з території Підхалля. У статті представлено дослідження, здійснені щодо цих питань.

Karolina Chmielewska. The First Tatra Guides as a Source for Etymology Research of the Region.

The development of Tatra tourism begins in the nineteenth century, when the first medical institutions were created on this area. Then the first guides of this area were also written. They are also an interesting source of the nineteenth century toponyms from Podhale. The article shows studies on this issue.

**CICHY KATASTROFIZM:
CZESŁAW MIŁOSZ I JÓZEF CZECHOWICZ¹**

Tekst stanowi próbę porównania poetyckiego języka Józefa Czechowicza i Czesława Miłosza w kontekście katastrofizmu. Tych dwu poetów łączy wykorzystanie tzw. cichego katastrofizmu. Są wyrazicielami emocji całej polskiej społeczności okresu międzywojnia. Teksty te są ekspresyjne, wręcz afektywne – jednak nie niedelikatne, co stanowi o fenomenie ich twórczości.

Płacz, lament, trwoga – te słowa przychodzą nam do głowy, kiedy mówimy o katastrofie. Ale co, gdy niesprecyzowaną jeszcze katastrofę wyczuwamy podskórnym, dodatkowym zmysłem? Nie możemy wtedy ubrać swoich myśli w najprostsze słowa, potrzebne są wówczas zupełnie inne formy wyrazu. W dwudziestolecie międzywojennym, epoce trwającej między dwoma tragicznymi dla Polski zdarzeniami, mistrzami w wyrażaniu takich, nie do końca określonych lęków i trwóg, byli poeci – katastrofiści.

Za najważniejszych katastrofistów w dwudziestolecie międzywojennym uważa się Czesława Miłosza i Józefa Czechowicza. Czy jednak na pewno można określić ich takim mianem? Zdaje się, że polskie literaturoznawstwo przypięło na zawsze obu poetom katastroficzną "łatkę". Nie pomógł nawet artykuł Aleksandra Fiuta *Czy tylko katastrofizm? O przedwojennej poezji Czesława Miłosza*, napisany przeszło 30 lat temu. W swoim tekście spróbuję jednak po raz kolejny pokazać, że ani twórczość Miłosza, ani Czechowicza nie powinna być interpretowana jedynie przez pryzmat katastrofizmu.

Na początek przytoczę definicję zjawiska uktą przez Kazimierza Wykę. Badacz pisze o katastrofizmie, że to:

Zjawisko ideowo-arystyczne w poezji polskiej drugiego dziesięciolecia tzw. literatury międzywojennej [...], które polegało na symboliczno-klasycystycznym, niekiedy z nalotami nadrealizmu bądź ekspresjonizmu podawaniu tematów, jakie sugerowały i zapowiadały nieuchronną katastrofę historyczno-moralną zagrażającą ówczesnemu światu, tematów o osnowie przeważnie filozoficznej, a także społeczno-politycznej².

Inną definicję katastrofizmu podaje Małgorzata Szpakowska:

1 Tekst stanowi rozszerzoną – o porównanie z Czesławem Miłoszem i inne wątki teoretyczne wersję artykułu Szeptem o katastrofie: "pieśń" Józefa Czechowicza, [w:] (Od)czytane. Wiersze mniej znane – interpretacje, pod red. A. Szwagrzyk, Ł. Grajewskiego, J. Osińskiego, EpiLog, Toruń 2015.

2 K. Wyka, Wspomnienie o katastrofizmie, [w:] idem, Rzecz wyobraźni, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1959, s. 347.

pogląd głoszący aktualną lub rychłą zagładę wartości uznawanych za szczególnie cenne [...]. O katastrofizmie można mówić tylko w takim przypadku, jeśli zagrożenie odnosi się do wartości, które – według założeń danego systemu – są dla kultury konstytutywne³.

Katastrofizm zatem byłby zjawiskiem historiozoficznym, które wydaje pesymistyczną diagnozę rzeczywistości. Ogłoszona zostaje zagłada wybranych wartości i społeczeństwa, które jednak nie jest tożsame z całą ludzkością⁴.

Jak wspominałam, poezji Czechowicza oraz przedwojennej twórczości Miłosza nie powinno się odczytywać jedynie jako katastroficznej. Nie każdy niepokój bowiem prowadzi do katastrofy. Sądzę jednak, że liryka ta, zasadniczo związana z przeżyciem wewnętrznym twórcy, może jednak zostać określona mianem "cichego katastrofizmu", jeśli koniecznie chcielibyśmy posługiwać się terminologią powiązaną z katastrofizmem. Katastrofizm cichy byłby związany z przeżyciem jednostki, z jej osobistą refleksją.

Wadą nazwania Miłosza i Czechowicza cichymi katastrofistami jest wprowadzenie w obręb tego, wyeksploatowanego już, pojęcia kolejnego rozróżnienia. Badacze, myśląc o Miłoszu, używają na przykład określenia katastrofizm eschatologiczny⁵, tak opisuje go badacz:

Specyficzną odmianą myśli katastroficznej jest katastrofizm określany mianem eschatologicznego. Sytuuje się on w perspektywie historiozoficznej, w której ludzkie dzieje są realizacją zamysłu, kierowniczego dla całego bytu, czynnika transcendentalnego – Boga czy Absolutu⁶.

Do mówienia o Drugiej Awangardzie używa się natomiast takich określeń, jak to ukute przez Janusza Kryszaka, który pisze o katastrofizmie ocalającym. Skrótowa definicja tego zjawiska brzmi:

Katastrofizm jest – mówiąc ogólnie – nie tylko wyrazem przekonań opierających się na zdecydowanie pesymistycznym rozpoznaniu najważniejszych tendencji epoki, przekonań wpisanych w poetyckie wizje

3 Definicja M. Szpakowskiej, cyt. za.: S. Gawliński, Retoryka katastrofizmu w poezji drugiej awangardy, [w:] *Katastrofizm i awangarda*, pod red. T. Bujnickiego i T. Kłaka, Wyd. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Katowice 1979, s. 42.

4 "Najogólniej można powiedzieć, że katastrofizm jest rodzajem historiozoficznej diagnozy postawionej współczesności, a prowadzącej nieodmiennie do pesymistycznego wniosku. Ale głosi on – co ważne – zagładę niektórych tylko wartości, a nie wartości w ogóle; unicestwienie historycznie określonego społeczeństwa, a nie całej ludzkości.", A. Fiut, *Czy tylko katastrofizm? O przedwojennej poezji Czesława Miłosza*, "Pamiętnik Literacki", 1978, z. 3, s. 95.

5 "Twórcą historiozofii, na bazie której ukonstytuował się katastrofizm eschatologiczny, jest św. Augustyn (354-430). W *De civitate Dei* prezentuje on wizję dziejów jako ciągu zmagania "państwa społeczeństwa ziemskiego", obrazującego doczesność, z "państwem bożym", symbolizującym pełne ufnosci poddanie się człowieka Bogu, ucieleśnionemu w chrześcijańskim Kościele.", L. Gawor, *Katastrofizm w polskiej myśli społecznej i filozofii 1918-1939*, Wyd. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 30.

6 *Ibidem*.

zagłady świata, ale i takim ujęciem tych wizji, które orzekać chce także o ich, w ostatecznym rozrachunku, optymistycznej zawartości⁷.

Cichy katastrofizm – opisujący wewnętrzny niepokój i strach jednostki byłby próbą wyrażenia tego, co jest niepojęte, wymyka się zwykłemu, ludzkiemu pojmowaniu. Poetyka cichego katastrofizmu pełniłaby taką rolę, jaką dla całej poezji postulował Czechowicz. Miałyby wyrażać to, co niewyraźalne metodą stosowaną w naukach ścisłych – opisem zjawiska. Jeśli danej rzeczy nie można zdefiniować, podaje się ją opisowi, który ma stanowić niezupełną próbę definicji⁸. Cichy katastrofizm usiłuje także pokazać, że jedynym tworzywem poezji nie jest język. U Miłosza i Czechowicza o wiele ważniejsza od samego języka byłaby wyobraźnia. Michał Głowiński pisze:

Najogólniej powiedzieć można, że Czechowicz usiłował zakwestionować racjonalizujące właściwości języka, że usiłował wyzwolić poezję od tych racjonalizacji, które wynikają z faktu podstawowego, choć najbardziej elementarnego, z tego mianowicie, że jej jedyną materią jest właśnie język⁹.

Miłosz w tekście *Dystans spojrzenia* dostrzega słabość katastrofizmu¹⁰, teksty katastroficzne nazywa jednodniowymi. Cichy katastrofizm nie byłby jednak zasłanianiem się epoką, to czyn pióra, to poważna refleksja jednostki targanej wewnętrznym niepokojem.

Cichy katastrofizm, czyli niepokój, który nie zawsze musi prowadzić do katastrofy, to również świadomość absurdalności istnienia człowieka w świecie oraz jego małości wobec rzeczywistości. To łączyłoby opisywane zjawisko z jego podstawowym rozumieniem. W obu poetykach na pierwszy plan wysuwa się liryczny bohater, który czuje osamotnienie, to zawsze człowiek mały wobec niepojętego kosmosu oraz historii. Charakterystyczne jest jego zainteresowanie prawdą przemijania i śmiercią. Aleksander Fiut pisze:

7 J. Kryszak, *Katastrofizm ocalający*. Z problematyki poezji tzw. "Drugiej Awangardy", Wyd. Pomorze, Bydgoszcz 1985, s. 4.

8 "Poezja wyraża rzeczy niewyraźalne, niemożliwe do sformułowania i dlatego, siłą rzeczy, musi przyjąć metodę stosowaną w naukach ścisłych. Jeżeli jakieś zjawisko nie poddaje się sformułowaniu, zdefiniowaniu, tam w naukach ścisłych stosuje się po prostu opis zjawiska, który jest niczym innym, jak niezupełną próbą definicji", J. Czechowicz, *Treść i forma w poezji*, "Poezja", 1969, nr 9, s. 5.

9 M. Głowiński, *Kunszt wieloznaczności*, "Pamiętnik Literacki" LXI 1970, z. 3, s. 139.

10 "Liczy się tylko czyn – czyn oręża, czyn pióra, czyn dłuta. Katastrofizm, zasłanianie się gorączkową epoką, po to, aby pisać te jednodniowe utwory (...) – to dowód nie tyle marszu z "krokiem historii", ile słabości, rozprężenie. Najgroźniejsza zawierucha nie powstrzyma drzew od wydawania owoców, zbóż od kwitnienia i narodów od rozwoju – chociażby wycięto wiele drzew, zniszczono wiele pól i uśmiercono wiele milionów jednostek.", Cz Miłosz, *Dystans spojrzenia*, "Zacznyn" 1939, nr 26, cyt. za: S. Bereś, *Poezja w dzień końca świata (I)*, "Miesięcznik Literacki", 1982, nr 9, s. 58.

Liryczny bohater Miłosza staje więc samotnie wobec obojętnego kosmosu i okrutnych dziejów. Opanowany obsesją przemijania, rozpadu i śmierci, z pustką w sercu, dotkliwie doświadcza absurdalności istnienia¹¹.

Podmiot liryczny u Miłosza i Czechowicza łączy depresja. Dramat bohaterów rozgrywa się gdzieś głęboko, na dnie psychiki, wiersze stanowią wycinki z obsesyjnych myśli o śmierci i rozpadzie¹².

Ten sam badacz zauważa także, że katastroficzne wątki autora *Trzech zim* nie splatają się w jeden, spójny system¹³. Wydaje się, że tym, kto je łączy jest jedynie bohater tekstów. W zasadzie we wszystkich wierszach w tomie podmiot mówiący wyraża podobne obawy, struktura jego psychiki nie ulega zmianom. Z analogiczną sytuacją spotykamy się u autora *ballady z tamtej strony* – tu także ogniwem łączącym wszystkie teksty pozostaje pełen niepokoju, zadumany podmiot.

W artykule pt. *Czy tylko katastrofizm? O przedwojennej poezji Czesława Miłosza* czytamy także:

Czesław Miłosz nie może zostać nazwany katastrofistą, ponieważ, po pierwsze – jego refleksja nad współczesnością sytuuje się na planie metafizycznym, a nie historiozoficznym; po drugie – dopuszcza on istnienie jednego tylko, uniwersalnego systemu wartości; po trzecie wreszcie – operuje linearną, a nie cykliczną koncepcją czasu: historia zmierza do swego kresu [...] ¹⁴.

Podane przez badacza tezy świadczą jednak na rzecz cichego katastrofizmu. Zjawisko tego typu, będące jedynie projekcją niepokoju, niekoniecznie prowadzącego do katastrofy, także musi zostać usytuowane na planie metafizycznym, nie jest to jeszcze próba stworzenia własnej historiozofii. Widać to zarówno w przypadku Miłosza, jak i Czechowicza. W refleksji obu poetów pojawia się jeden system wartości, ma on charakter wieczny, każdy inny stanowiłby antywartość i musiał być zdegradowany. Wartości uniwersalne nie będą zastąpione innymi, to im zostanie przywrócona władza¹⁵.

Cichy katastrofizm to także swoista intuicja, pozwalająca dostrzegać w świecie wszystko to, co posiada drugą, groźną stronę. Ta wrażliwość sprawiała, że poeci wyczuleni byli na kwestie przemijania, zauważali niestałość ludzkiej egzystencji i rzeczywistości. Julian Krzyżanowski zauważa:

11 A. Fiut, op. cit., s. 81.

12 Ibidem, s. 87.

13 "Najogólniej można powiedzieć, że katastrofizm jest rodzajem historiozoficznej diagnozy postawionej współczesności, a prowadzącej nieodmiennie do pesymistycznego wniosku. Ale głosi on – co ważne – zagładę niektórych tylko wartości, a nie wartości w ogóle; unicestwienie historycznie określonego społeczeństwa, a nie całej ludzkości.", A. Fiut, op. cit., s. 95.

14 A. Fiut, op. cit., s. 98.

15 "System aksjologiczny Miłosza jest [...] systemem monistycznym. Istnieje tylko jeden rodzaj wartości – uniwersalnych i wiecznych, opozycje zaś wskazują na ich degradację bądź przeciwstawiają im antywartości. Poeta nie zakłada, jak katastrofiści, zastąpienia tych wartości przez inne, lecz przywrócenie utraconej siły tym właśnie wartościom.", A. Fiut, op. cit., s. 97.

Czechowicz miał – podobnie jak wielu pisarzy jego epoki – wybitną wrażliwość na procesy przemijania, bolesne odczuwanie niestałości i przelotności wszystkiego, co nas otacza, a pod czym kryje się tajemnicze, niepokojąco groźne "dno"¹⁶.

Jako przykłady liryków realizujących poetykę cichego katastrofizmu, chcę wskazać wiersz Czesława Miłosza *Pieśń* z tomu *Trzy zimy* oraz tekst Józefa Czechowicza o takim samym tytule, pochodzący z tomu *ballada z tamtej strony*. Tytuł obu wierszy świadczy o silnym przywiązaniu poetów do tradycji literackiej. Ponadto zarówno u noblisty, jak i u Czechowicza nie wspomina się nadchodzącej katastrofy. Podmiot zainteresowany jest dużo bardziej swoją własną postawą wobec niej, tym, co kryje się na dnie jego duszy i co metaforycznie opisuje. Stanisław Gawliński zauważa:

Perswazyjne nastawienia pojawiają się najsilniej w pierwszej fazie twórczości Miłosza. Należy zwrócić uwagę, że od początku absorbuje w nich podmiot wypowiedzi nie tyle sama katastrofa, co kształtowanie postaw wobec niej¹⁷.

W obu wierszach podmiot mówi o perspektywie metafizycznej, błędna wydaje się teza Andrzeja Zawady, który twierdzi, że *Trzy zimy* stanowią przykład symbolizmu historiozoficznego¹⁸. Tak samo u Miłosza, jak i u Czechowicza zwykle uwaga skierowana jest na świat wewnętrznych przeżyć podmiotu mówiącego. Nawet wtedy, gdy pada słowo "apokalipsa", zwykle symbolizuje ono kres wartości znanych podmiotowi.

Pieśń Miłosza to "zapis" dialogu Anny z Chórem. W tekście ścierają się ze sobą dwa, odmienne światy, pełen jest kontrastów emocjonalnych. Wypowiedzi bohaterów są silnie zrytmizowane, liryk przypomina wiersz sylabotoniczny, kolejne poetyckie obrazy tworzą swoisty układ. Równocześnie jednak podmiot przedstawia swoje wszystkie odczucia, mają one charakter ambiwalentny¹⁹. Krzysztof Dybciak zauważa, że przedstawione w liryku obrazy życia ludzkiego – przepełnione szczęściem i brakiem sprzeczności, stanowią źródło

16 J. Krzyżanowski, *Liryka Czechowicza*, [w:] tegoż, *W kręgu wielkich realistów*, Wyd. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1962, s. 318.

17 S. Gawliński, op. cit., s. 50.

18 "Trzy zimy były zaskoczeniem. Operowały ciemnymi symbolami, ale był to symbolizm głębszy niż młodopolski, ciemniejszy niż Iwaszkiewiczowski i Leśmianowski, rozszerzony na historiozofię, apokaliptyczny.", [w:] A. Zawada, *Miłosz*, Wyd. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1996, s. 61.

19 "Wielkie ciśnienia, konflikty energii semantycznych, kontrasty emocjonalne są głównymi czynnikami formotwórczymi *Pieśni*. Z jednej strony zrytmizowanie wypowiedzi, wiersz zbliżający się do wzorca sylabotonicznego, precyzyjna kompozycja sekwencji obrazowych, a z drugiej – ledwie opanowywany wylew różnorodnie nacechowanych uczuć.", K. Dybciak, *Pieśń*, [w:] Cz. Miłosz, *Trzy zimy & Głosy o wierszach*, pod red. R. Gorczyńskiej, P. Kłoczowskiego, Wyd. Aneks, Londyn 1987, s. 66.

metafizyczne w wierszu. Zdecydowanie nie jest nim nieufność Anny wobec piękna otaczającej ją rzeczywistości²⁰.

W innym tekście Dybciak zauważa:

Pragnienie powrotu do materii za cenę wyzbycia się swej osobowości wyznacza jeden biegun "pola emocjonalnego materii". Wywołuje też reakcje odwrotne – *Pieśń* Czesława Miłosza to najwyrazistszy przykład owej ambiwalencji. Wiersz, który nazwać można polifonicznym, zbudowany jest na opozycji monologów Anny i Chóru. Chór opiewa wspaniałą, ekstatyczną bujność przyrody, niezniszczalność i potęgę ziemi oraz promuje model życia ludzkiego zgodnego z rytmem kosmosu²¹.

Po raz kolejny okazuje się, że nie każdy niepokój zapowiada nadejście czegoś niszczącego. Tutaj jedyną siłą niszczącą jest ambiwalencja w refleksji podmiotu, który jeszcze nie wie, które rozpoznanie świata uznać za bardziej zasadne. Ostatecznie jednak podmiot mówi: "Ale nic niema we mnie prócz przestrachu".²² Wygrywa zatem niepokój i wewnętrzna pustka.

Podobny niepokój i strach charakteryzuje mówiącego w *pieśni* Czechowicza. Podmiot skupia się na własnym przeżyciu, opisuje sielankowy świat, dla którego jedynym zagrożeniem są jego imaginacje, nie zaś realna apokalipsa. Cała "akcja" utworu rozgrywa się w jeden z sierpniowych, nastrojowych wieczorów. Świat podmiotu wiersza stanowi pewną świętość, zawiera się w sferze *sacrum*, w której nawet najbardziej irracjonalne zdarzenia mają rację bytu. Konstruuje się pewien mit, konstytuuje nowy, odmienny język poezji – pełen symboli i metafor, zrytmizowany i muzyczny. Podmiot kreuje pewną nadrzeczywistość, która wygląda jak wyjęta z sennej wizji.

W *Pieśni* mamy do czynienia z pierwszoosobowym podmiotem mówiącym. "Ja" liryczne to wizjoner ("wśród wizyj dawno już czułem"²³), który za pomocą poezji usiłuje przekazać swoje wzruszenie i emocje²⁴. Bytuje on w świecie magicznym, odrealnionym, dlatego też zmuszony jest korzystać ze specjalnego języka, pełniej opisującego jego uczucia. Tadeusz Kłak mówi, że

Bohater wierszy Czechowicza porusza się w świecie zaklętym, magicznym, przyjmuje więc cały system zachowań i języka, który jest wobec tego świata

20 "Silne źródło metafizyczne dostrzegam nie w nieufności Anny wobec uroków ziemi, ale w rytmie obrazów ludzkiego życia, pełnych światła i radości; zwłaszcza ostatnie obrazy ukazujące idealną krainę, gdzie nie istnieją [...] sprzeczności.", K. Dybciak, op. cit., s. 69.

21 K. Dybciak, *Poezja mitu katastroficznego, "Twórczość"*, 1974, nr 3, s. 80.

22 Cz. Miłosz, *Pieśń*, [w:] idem, *Trzy zimy & Głosy o wierszach*, s. 11.

23 J. Czechowicz, *pieśń*, [w:] idem, *Wybór poezji*, opr. T. Kłak, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970, s. 46.

24 Manifest Czechowicza do pisma "Zmowa": "Poezja jest sztuką pośrednią, bowiem tłumaczy wzruszenie twórcy na system słów, zdań i pojęć, stanowiących całość autonomiczną w relacji do impulsu, który je stworzył", [w:] W. Mrozowski, *Cyganeria*, Wyd. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1963, s. 99.

adekwatny. Dzięki temu systemowi jedne siły może sobie podporządkować, przed innymi się zabezpieczyć²⁵.

Zatem podmiot żyje w nieustannym zagrożeniu, strachu przed pewnymi, ciągle jeszcze nieokreślonymi siłami. Możliwe, że sam także jest poetą, czyli wyrazicielem tego, co tak trudno opisać zwykłym ludziom. Tadeusz Kłak zauważa, że katastrofizm Czechowicza posiadał nastawienie egocentryczne, miał ogólny charakter²⁶.

Skupienie się na własnym, cierpiącym "ja" także pokazuje, że Czechowiczowi bliżej do katastrofizmu cichego, niż do tego pojmowanego w klasyczny sposób. Kazimierz Wyka mówi o "ściszeniu dumną swobodą samodzielności"²⁷.

Sądzę, że przedwojennej twórczości Miłosza i Czechowicza nie można uznać za *stricte* katastroficzną. Polskie literaturoznawstwo wprowadziło zbyt wiele rozróżnień dotyczących zjawiska katastrofizmu, dlatego bezcelowe wydawać się może tworzenie kolejnego typu – katastrofizmu cichego. Uważam jednak, że nazwa ta jest najbardziej fortunna – zwraca uwagę na podmiot tekstu, gdyż tak naprawdę to jego niepokój i postawa wobec zagrożenia, a nie jakieś realne wydarzenie stanowi główny problem tekstu. Cichy katastrofizm to w zasadzie katastrofizm obok katastrofy, bowiem niepokój nie wróży tu jeszcze ostatecznej apokalipsy.

Олександра Швагрик. Тихий катастрофізм: Чеслав Мілош і Юзеф Чехович.

Текст є спробою порівняння поетичної мови Юзефа Чеховича й Чеслава Мілоша в контексті катастрофізму. Цих двох поетів поєднує використання поняття т.зв. тихого катастрофізму. Вони виражають емоції усієї польської спільноти міжвоєнної епохи. Ці тексти є експресивними, навіть афективними – але не легкі, що й складає феномен їхньої творчості.

Aleksandra Szwagrzyk. Quiet Catastrophism: Czesław Miłosz and Józef Czechowicz.

The article is an attempt to analyze specific language of Józef Czechowicz and Czesław Miłosz. This language is the language of disaster. The author calls them writers of "quiet catastrophism". These stories are expressions of fear as an emotion affecting all people, who living in Poland in the time between the wars.

25 T. Kłak, Wstęp, [w:] J. Czechowicz, Wybór poezji, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970, s. LXVII.

26 Ibidem, s. LVII.

27 "Nurt przeczuć katastroficzných, który przeciekał przez poezję naszą ostatnich lat przed wybuchem wojny, płynął również w lirykach Czechowicza. Opanowany w niej był i ściszony dumną swobodą samodzielności, niechęci do wcielania w poezję nieprzetworzonego kruszcu przeżyć.", [w:] K. Wyka, op. cit., s. 39.

KOŁOS, STYPA, LEGITKA, CZYLI O SŁOWNIKU JĘZYKA STUDENTÓW UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

W artykule przedstawiono projekt elektronicznego Słownika języka studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Okazją do stworzenia publikacji są obchody dwóchsetlecia uczelni. Specyficzny język studentów badany jest za pomocą internetowej ankiety, w której respondenci pytani są o to, jak nazywają m.in. akademik, dziekanat, sesję czy pracowników naukowych i administracyjnych.

1. Wstęp

Studenci są grupą społeczną, której – podobnie jak innym grupom – "życie narzuca [...] swoiste sposoby porozumiewania się"[1]. Ci, którzy mają okazję do codziennych spotkań na uczelni, zazwyczaj odczuwają silną relację wewnątrzgrupową. Świadomość przynależności do środowiska akademickiego skutkuje m.in. wykształceniem pewnego zasobu środków językowych używanych wyłącznie przez studentów na określenie rzeczywistości uczelnianej. Celem artykułu jest prezentacja projektu, którego celem jest zebranie i zanalizowanie słownictwa studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Wynikiem inicjatywy podjętej przez Diachroniczne Koło Naukowe "Twarde Jery", działające przy Instytucie Języka Polskiego na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, jest *Słownik języka studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Realia życia studenckiego drugiej dekady XXI wieku*, dostępny na stronie www.studenckamowa.uw.edu.pl. Okazją do stworzenia publikacji stały się obchody dwusetnej rocznicy powstania warszawskiej uczelni.

2. Stan badań

Badania nad językiem żaków nie mają długiej tradycji. Na początku lat 60. ubiegłego wieku na II Międzyuczelnianym Seminarium Językoznawczym w Lublinie Jerzy Bartmiński, Mieczysław Buczyński i Irena Niewęgłowska wysunęły propozycję zebrania słownictwa środowiskowego studentów. Materiał gromadzono do 1968 roku w szkołach wyższych z całej Polski. Wynikiem prac wielu grup studentów jest *Słownik gwary studenckiej* [2], który ze względu na cenzurę opublikowano dopiero w 1994 roku. Rejestruje on nie tylko słownictwo dla studentów profesjonalne, związane z funkcjonowaniem na uczelni, lecz także służące nazwaniu elementów rzeczywistości pozauczelnianej, m.in. części ciała, cech psychicznych, miłości czy rodziny. Równocześnie z powstawaniem *Słownika gwary studenckiej* prowadzone były mniejsze badania nad językiem studentów: w 1961 roku Jadwiga Sułkowska przeprowadziła ogólne badania ankietowe na różnych uczelniach

warszawskich [3], natomiast pod koniec lat 60. Danuta Bartol analizowała język warszawskich działaczy studenckich[4].

Kolejna publikacja leksykograficzna rejestrująca słownictwo studenckie ukazała się w 2010 roku w Gdańsku. Stworzony pod kierunkiem Macieja Widawskiego *Słownik slangu studentów Uniwersytetu Gdańskiego*[5] rejestruje współczesne słownictwo środowiskowe. Obszar badań został zawężony wyłącznie do Uniwersytetu Gdańskiego, jednak materiały znajduje się wiele leksemów charakterystycznych dla ogólnopolskiego słownictwa potocznego. W słowniku zgromadzono wszelkie słownictwo slangowe wykorzystywane przez studentów z Uniwersytetu Gdańskiego, nie tylko jednostki dyferencyjne.

Od 2009 roku na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu prowadzone są badania ankietowe nad słownictwem studentów publicznych i prywatnych uczelni poznańskich[6]. Pytania odnoszą się wyłącznie do rzeczywistości uczelnianej, ponieważ "sfera ta wydaje się najmocniej zaznaczona w języku dzisiejszych poznańskich żaków" [7].

W literaturze przedmiotu ostatnich kilkunastu lat nie znajduje się wiele opracowań poświęconych analizowanemu zagadnieniu. Ewa Kołodziejek – autorka jednego z nielicznych opracowań poświęconych socjolektowi studentów – jako jedną z możliwych przyczyn takiego stanu podaje "obiegowe przekonanie, że studenci nie tworzą własnej odmiany języka, są natomiast użytkownikami ogólnopolskiego slangu młodzieżowego" [8].

3. Metodologia

W tytułach przywołanych słowników do określenia specyficznego języka studentów wykorzystano dwa leksemy – *slang* oraz *gwara* – które nazywają tu ten sam, charakterystyczny zbiór jednostek leksykalnych, używanych przez wybrane środowisko. Jednak te określenia w literaturze naukowej często posiadają różne definicje i nie są stosowane zamiennie. W prezentowanym projekcie zrezygnowano z przyjęcia i doprecyzowania wyżej wymienionych terminów, skupiając się wyłącznie na leksyce studentów, która pozostaje wytworem językowym charakteryzującym się m.in. zmiennością, ekspresywnością i dużą synonimicznością.

Podstawowym narzędziem wykorzystywanym do zebrania materiału w niniejszym badaniu jest ankieta internetowa. Jest ona dostępna na stronie internetowej koła: www.ghjp.uw.edu.pl [9] oraz profilu koła na portalu społecznościowym Facebook [10]. Kwestionariusz kierowany jest do studentów studiów stacjonarnych pierwszego i drugiego stopnia, studentów jednolitych studiów magisterskich i słuchaczy kolegów nauczycielskich działających przy Uniwersytecie. Składa się z kilkudziesięciu pytań odnoszących się wyłącznie do realiów studenckich. Respondenci pytani są więc o słownictwo używane na określenie wykładowców, pracowników administracji, budynków uczelni i ich części (sal, szatni, portierni, stołówki, biblioteki), poszczególnych wydziałów i kierunków, studentów, innych uczelni wyższych, indeksu, legitymacji,

Uniwersyteckiego Systemu Obsługi Studentów (USOS), stypendium, egzaminów dyplomowych, sesji itp. Przyjęcie takiego kryterium podyktowane było przekonaniem, że to rzeczywistość akademicka i sposób funkcjonowania w niej studentów warunkują kształtowanie się charakterystycznego słownictwa, nierzadko zrozumiałego wyłącznie dla jego twórców. Odwoływanie się do realiów pozauczelnianych może skutkować pojawieniem się w materiale określeń używanych przez inne grupy społeczne, np. młodzież szkolną czy współpracowników (studenci bowiem często podejmują pracę zarobkową już w trakcie nauki). Dzięki temu, że zabrany materiał zaprezentowany jest w postaci słownika internetowego, możliwa będzie jego modyfikacja i stopniowe powiększanie zgromadzonego zasobu leksykalnego.

4. Analiza materiału

Chociaż pozyskiwanie materiału nie jest jeszcze zakończone, dysponujemy już danymi pozwalającymi na przeprowadzenie wstępnej analizy słownictwa używanego przez studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Zebrane dotychczas leksemy i połączenia wyrazowe pochodzą z ok. 800 ankiet, wypełnionych przez studentów Wydziału Prawa (238 ankiet), Wydziału Polonistyki (134 ankiety), Wydziału Orientalistycznego (50 ankiet), Wydziału Neofilologii (37 ankiet), Wydziału Lingwistyki Stosowanej (32 ankiety), Wydziału Filozofii i Socjologii (27 ankiet) oraz wydziałów reprezentowanych przez mniejszą liczbę studentów, wśród których znalazł się m.in. Wydział Matematyki, Informatyki i Mechaniki, Wydział Biologii, Wydział Chemii czy Wydział Geologii. Zebrany materiał pochodzi zatem przede wszystkim od studentów kierunków humanistycznych, zwłaszcza kobiet (aż 78 proc. wszystkich badanych). Są to informacje cenne przy planowaniu dalszej części badań; w celu uzyskania pełnego przekroju studentów Uniwersytetu należy zadbać o przeprowadzenie większej liczby ankiet wśród studentów kierunków ścisłych oraz mężczyzn. Badani studenci pochodzą głównie z Warszawy (42 proc. Wszystkich respondentów), pozostali natomiast – z innych miejscowości.

Z dotychczas zebranych odpowiedzi wynika, że studenci Uniwersytetu Warszawskiego używają własnego, specyficznego repertuaru leksykalnego na nazwanie elementów życia studenckiego. Charakteryzuje się on nadawaniem nowych znaczeń jednostkom już istniejącym w języku ogólnopolskim, silną metaforyzacją, skrótowością czy tworzeniem neologizmów. Najwięcej różnorodnych określeń znalazło się w polach semantycznych dotyczących wydziałów uczelni i kierunków studiów, a także innych uczelni. Dużo charakterystycznych jednostek leksykalnych pojawiło się też w polach semantycznych DZIEKANAT, KONSULTACJE, ŚCIAGANIE i SPÓZNIANIE SIĘ; mniej – w polach AKADEMIK, BIBLIOTEKA, DZIEKAN, SALA, WPIS DO INDEKSU czy WYCHOWANIE FIZYCZNE.

Jednym z dominujących środków językowych w badanym materiale jest metafora. "Kategorie naszego powszedniego myślenia są w większości

metaforyczne, a rozumienie opiera się na metaforycznych implikacjach i wnioskach, codzienny racjonalizm wymaga więc wyobraźni" – w ten sposób określają sposób myślenia i poznania amerykańscy kognitywiści George Lakoff i Mark Johnson [11]. Językoznawcy wskazują na fakt powszechnego występowania metafory w komunikacji międzyludzkiej. Tkwi ona w systemie pojęć człowieka i – często niezauważana – występuje jako wyrażenie językowe. Konstrukcje przenośne są nośnikiem emocji i wartościowania:

Ukierunkowanie oglądu przez metaforę wyraża się też możliwością przeniesienia na temat metaforyczny całego kompleksu emocji i wartościowań towarzyszących nośnikowi, utrwalonego w postaci konotacji. Metafora odsłania więc nie tylko pewne oblicze rzeczy lub zjawiska, ale z reguły ukazuje swój przedmiot odniesienia w pewnej perspektywie aksjologicznej, narzucając tym samym odbiorcy określoną perspektywę wartościującą [12].

Można uznać, że właśnie wyżej wymienione właściwości omawianego środka językowego wpływają na jego liczne występowanie w języku studentów, przede wszystkim w kontekście nazywania innych uczelni, dziekanatu i jego pracowników oraz poszczególnych wydziałów. W badanym słownictwie pojawiły się więc m.in. następujące określenia jednej z największych i najstarszych przyrodniczych szkół wyższych w Polsce – Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego: *Szkoła Główna Gotowania Wody, Szkoła Główna Gwiazdnych Wojen* czy uczelni prywatnych: *wyższa szkoła gier i zabaw, wyższa szkoła gotowania na gazie, wyższa szkoła lansu i bansu*. Powyższe określenia służą negatywnej ocenie szkół wyższych. Inne metafory o pejoratywnym nacechowaniu to: *dom strachów, jaskinia lwa, jaskinia smoka, jaskinia zła, komnata tajemnic, morder, paszcza lwa, skansen PRL-u* (określenia dziekanatu), *anioły śmierci, Bożenki, Halinki, świta* (określenia pracowników dziekanatu), *szkoła poetów i artystów* (Wydział Polonistyki), *wytwórnia McDonaldownców* (Wydział Prawa i Administracji). Metafory wskazują na negatywny stosunek studentów do wymienionych desygnatów.

Drugim pod względem liczebności środkiem językowym używanym przez studentów Uniwersytetu do swoistego określenia rzeczywistości były neologizmy: słowotwórcze i znaczeniowe o podłożu metonimicznym lub metaforycznym. Wśród neologizmów słowotwórczych znajdują się zarówno takie, które znane były także przez żaków poprzednich pokoleń oraz z innych części Polski, jak i nowe, świadczące o dużej kreatywności studentów i często wynikające z dość odległych skojarzeń. Słowa takie, jak *kolos* ('kolokwium'), *polibuda* ('politechnika'), *wkuwanie* ('uczenie się'), *zrzynanie* ('ściągnięcie') czy *wykładowiec* ('osoba prowadząca wykład') są czytelne nawet dla osób niezwiązanych ze środowiskiem studenckim. Zrozumienie innych, takich jak *żebromejl* ('mail z prośbą do osoby prowadzącej wykład'), *nadprzyjście* ('odrabianie nieobecności'), *halinogród* ('dziekanat'), *efpięciowanie* ('odświeżanie strony USOS w trakcie rejestracji za pomocą klawisza F5'),

żarłodajnia ('stołówka'), *dokształty* ('konsultacje') wymaga już pewnego wysiłku, a często nie jest możliwe bez odpowiedniego kontekstu czy wręcz objaśnienia. Wyrazy te w większości nie mają charakteru pejoratywnego; są dowcipnymi, ekspresywnymi określeniami na to, co w życiu studenta odgrywa dużą rolę.

O dowcipie studentów świadczą także używane przez nich neosemantyzmy, których zrozumienie wymaga znajomości realiów Uniwersytetu. *Akwarium*, nazywane także *szklarnią*, to czytelnia ogólna w głównej Bibliotece; część wydzielona i oszklona. Takimi samymi właściwościami charakteryzuje się także portiernia na Wydziale Polonistyki. Sama Biblioteka bywa nazywana budynkiem *zielonym* – ze względu na kolor zewnętrznej elewacji – lub *noclegownią* – dlatego, że przez kilka tygodni sesji czynna jest aż do piątej rano. Ciekawy przykład neologizmu połączonego z ucięciem stanowi leksem *stypa*, określający 'stypendium' – niewielkie, jak można się domyślać. Inne neosemantyzmy, które wymagają znajomości realiów i często nie są zrozumiałe nawet dla osób z innych wydziałów, to na przykład *kanciapa* ('pokój samorządu'), *autonomia* ('ogród za Wydziałem Dziennikarstwa i Nauk Politycznych') czy *prosektorium* ('Wydział Lingwistyki Stosowanej'). Niektóre z neosemantyzmów są jednak bardziej czytelne, nie tylko w określonym kontekście. Należą do nich chociażby *apokalipsa* ('sesja'), *barany* ('studenci, którzy się nie uczą'), *okienko* ('przerwa między zajęciami'), *słoiki* ('studenci z innych miast'), *poślizg* ('spóźnianie się') czy *dziobać*, *kuć*, *walkować* ('uczyć się'). Używane przez studentów neologizmy znaczeniowe mają w większości wydźwięk neutralny (*akwarium*, *autonomnia*, *okienko*, *poślizg*, *noclegownia*), chociaż częściej niż wśród neologizmów słowotwórczych zdarzają się tu także leksemy pejoratywne (*barany*, *słoiki*, *prosektorium*, *kanciapa*).

Inne środki słowotwórcze, choć nie mniej ciekawe, nie są już reprezentowane tak licznie. Kilukrotnie odnotowano zapożyczenia z języków obcych, np. *surprise* ('kartkówka', z ang. 'niespodzianka'), *duty hours* i *office hours* ('konsultacje', z ang. 'godziny dyżuru, konsultacje') czy *learning* ('uczenie się' – wyraz przeniesiony z angielskiego). W charakterystycznej dla studentów leksyce pojawiły się również wyrazy polskie modyfikowane na wzór obcy, swoiste hybrydy językowe, a więc "środki morfologiczne dwóch, a nawet trzech języków" [13]. Wymienić można na przykład *buwing* ('nauka w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego') czy *czitowanie* ('ściąганіе, z ang. *to cheat* 'ściągać, oszukiwać'). Inne środki językowe stanowią przejaw wyrazu do pewnego skrótu: *obiegówka*, czyli 'karta obiegowa', to przykład uniwerbizmu, a *aka* ('akademik'), *biblio* ('biblioteka'), *juwe* ('juwenalia'), *astro* ('astronomia'), *sino* ('sinologia'), *legitka* ('legitymacja') czy *polon* ('polonistyka') – derywacji wstecznej, świadczącej o ekonomizacji wypowiedzi.

5. Wnioski

Ze wstępnej analizy wyników ankiety wypełnianej przez studentów wynika, że posługują się oni słownictwem zróżnicowanym, niewystępującym w polszczyźnie ogólnej. Swój zasób leksykalny wzbogacają za pomocą metafor, neosemantyzmów, neologizmów czy derywacji wstecznej. Wykorzystywane przez żaków sposoby tworzenia nowego słownictwa przyczyniają się do występowania zjawiska synonimiczności – na określenie np. dziekanatu lub czynności uczenia się studenci używają kilku lub kilkunastu różnych słów. Jeśli przyjąć metodologię S. Grabiasa [14], który wśród najważniejszych funkcji języka określonej grupy społecznej wymienia tajemność, zawodowość i ekspresywność, stwierdzić należy, że to właśnie ta ostatnia odgrywa najważniejszą rolę w języku studentów. Celem tworzenia nowych jednostek leksykalnych w socjolekcie żaków jest właśnie potrzeba ekspresywnego nazwania elementów świata; pewne elementy zawodowości ściśle wiążą się z opisywanymi realiami. Z nich wynika też swoista tajemność – nie jest ona jednak wprowadzana celowo.

W *Słowniku dyferencyjnym języka studentów Uniwersytetu Warszawskiego* znajdują się jednostki ekspresywne, nacechowane zarówno pozytywnie, jak i negatywnie. Zostaną w nim zarejestrowane leksemy powszechnie znane w środowisku studenckim (*kolos*, *egzem*, *legitka*) i indywidualizmy (*efpięciowanie* – ‘odświeżanie strony USOS za pomocą klawisza F5’, *dżidżur* – ‘portier’), gdyż chociaż “nowy wyraz wprowadzany do systemu leksykalnego jakiegoś idiolektu ma z reguły ograniczony zakres użycia (...), może jednak utrwalić się w nim i przejmowana przez innych użytkowników rozszerzać swój zakres użycia” [15].

Bibliografia

- [1] Grabias S. Środowiskowe i zwodowe odmiany języka – socjolekty // *Współczesny język polski* / red. J. Bartmiński. Lublin, 2001.— 235 s.
- [2] *Słownik gwary studenckiej* / red. L. Kaczmarek, T. Skubalanka, S. Grabias.— Lublin, 1994.
- [3] Sułkowska S. Z języka współczesnej młodzieży studenckiej // *Poradnik językowy*.—1973.— Z. 1.— S. 24–29.
- [4] Bartol D. Gwara studencka // *Poradnik Językowy*.— 1972.— Z. 1.— S. 28–32.
- [5] *Slang UG. Słownik slangu studentów Uniwersytetu Gdańskiego* / red. M. Widawski.— Gdańsk, 2010.
- [6] Ruta K., Wrześniewska-Pietrzak M. (Po)nowocześnie – o socjolekcie studenckim // *Polonica*.— N. XXXIV.— S. 261–278.
- [7] Tamże, s. 262.
- [8] Kołodziejek E. Człowiek i świat w języku subkultur.— Szczecin, 2007.— 159 s.
- [9] Internetowy słownik studentów: <http://ghjp.uw.edu.pl/internetowy-sloownik-studentow-uw/>, [dostęp 2.04.2015].
- [10] Twarde Jery, <https://www.facebook.com/twardejery>, [dostęp 2.04.2015].
- [11] Lakoff G., Johnson M. *Metafory w naszym życiu*.— Warszawa, 2010.— 251 s.

12. [12] Tamże, s. 203.
13. [13] Butler D. Hybrydy w nowym słownictwie polskim // Poradnik Językowy.— 1990.— Z. 2.— 145 s.
14. [14] Grabias S. Środowiskowe i zwodowe odmiany języka – socjolekty // Współczesny język polski / red. J. Bartmiński. Lublin, 2001.— 240 s.
15. [15] Dunaj B. Tendencje rozwojowe najnowszej leksyki polskiej // Współczesna leksyka / pod red. K. Michalewskiego.— Łódź 2001.— 78 s.

Мартина Сабала, Александра Журек. Колос, стипа, легітка, або Про словник мови студентів Варшавського університету.

У статті представлено проект електронного Словника мови студентів Варшавського університету, який доступний на сторінці www.studenckamowa.uw.edu.pl. У статті здійснено коротку характеристику метафор, неосемантичних конструкцій, запозичень та гібридних структур, які використовують студенти на позначення університетських реалій.

Martyna Sabala, Aleksandra Żurek. Kolos, stypa, legitka – about the Vocabulary used by the Warsaw University Students.

The aim of this article is to present the vocabulary used by the Warsaw University students, which is available at www.studenckamowa.uw.edu.pl. A short characteristic with examples is provided for metaphors, neologisms, neosemantic structures, as well as the less frequent ones, such as loanwords and hybrids, used by students for describing university's reality.

ПОДІЇ

"Її особливі прикмети – захват і розпач" – оголошено переможців Міжнародного поетичного конкурсу на найкращий переклад поезії Віслави Шимборської

19 грудня 2015 року у Вроцлаві (Республіка Польща) відбулося вручення нагород лауреатам конкурсу на найкращий переклад творів відомої польської поетеси Віслави Шимборської.

Чудова ідея організації конкурсу належить Фонду "За вашу і нашу свободу" та Інституту Книги (Польща). Це вже третій масштабний перекладацький конкурсний проект – попередні два були присвячені перекладам творів Чеслава Мілоша (2011) і Тадеуша Ружевиша (2013).

Конкурс перекладів творів Віслави Шимборської викликав величезний резонанс. Шанувальники творчості відомої польської мисткині відгукнулися із 12 країн та 96 міст світу, запропонували переклади на російську, білоруську та українську мови. За умовами конкурсу учасники, які зайняли перші 10 місць, візьмуть участь у Міжнародній поетичній школі у Вроцлаві в 2016 році.

А от безсумнівними переможцями конкурсу на українську мову стали професійні перекладачі Андрій Савенець, Ярина Сенчишин та Наталка Бельченко.

Ця подія стала особливою і для житомирського товариства поціновувачів поезії, оскільки перше місце в конкурсі виборов наш земляк, випускник Житомирського державного університету імені Івана Франка (1999 р.), а нині викладач Люблінського католицького університету Іоана Павла II, доктор наук у галузі літературознавства, поет, перекладач, літературний критик **Андрій Савенець**.

Перемога в конкурсі є результатом багаторічної прихильності до творчості Віслави Шимборської та напруженої праці: Андрій Савенець є автором двох книг перекладів творів поетеси "Wersja wydarzeń. Версія подій" (Europejskie Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej (2005), "Może to wszystko. Може, це все" (Wyd. Bosz, 2011) та обширної монографії з теорії перекладу "Поезія у перекладі: українська Шимборська" (Люблін–Житомир, 2006).

Конкурсні переклади Андрія Савенця оприлюднені на сайті Фонду "За вашу і нашу свободу" <http://zawolnosc.eu/2015/12/tlumaczenia-finalistow/>, отож маємо можливість зануритися у світ поезії неперевершеної мислительки художніми образами, яка знала ціну людському життю й зуміла поезією виспівати найнесподіваніші його сторони.

Парадоксальність світогляду Віслави Шимборської спостерігаємо в поезії *"Є такі люди"*, у якій авторка вдається до звичного для себе способу викладу: якнайкраще, у позитивному ключі розгортає картину "щастя" й "уміння" окремих людей жити: "...справніш виконують життя. // В собі й навколо себе мають лад. // Свій спосіб на усе і вірну відповідь"; "Міркують стільки, скільки варто, // ні миті довше, // бо за цією миттю підстерігає сумнів". Читач не бачить іронічного підтексту, аж поки укладена уявна картина щастя не перекреслюється останніми рядками: "Я іноді їм заздрю – // на щастя, це минає". Симпатії авторки на боці сумніву як особливості людини мислячої, подивування перед величчю життя, зачудування ним і притишеного остраху перед його невмолимістю й передбачуваністю, заданою визначеністю.

Без зайвого моралізаторства Віслава Шимборська самою майстерністю поезики апелює до моральних якостей, до співчуття, милосердя, доброти й витримки. Простежуємо це в поезії *"Якісь люди"*. Перед читачем розгортається картина втечі від певного суспільного лиха (війни, землетрусу, пожежі, епідемії тощо). Одразу спостерігаємо відчуття невідомості, невизначеності, підкресленої художніми образами за допомогою неозначених займенників "якісь", "якийсь", "деякий", "чийсь", "щось", "хтось", іменників зі значенням абстрактності "невидимість", "небувалість", слів зі значенням припущення, невпевненості "не той", "певний", "якщо", "може" та ін. Виявляємо, що такі об'єднувальні для всіх землян поняття, як сонце і хмари, стають чужими на чужій землі, під час утечі, конфронтаційним постає вимушений поділ на дві площини: своє, де лишають "засіяні поля, якихось курей, собак, дзеркала", і чуже, обтяжене бідною дзбанків і клунків, "чим порожніші, тим із дня на день тяжчі". Потрясіння горем і відповідний психічний стан зображено за допомогою статичних віддієслівних іменників: "чийсь зупиняння, ... чийсь у когось хліба видирання і чийсь мертвим дітям потрясання". Страх невлаштованості, передбачення недоброго настільки проймають утікачів, що кращою для них була б так само невизначена, *якась*, але усе ж "невидимість, якась бура камінність", небувалість, аніж упевненість у страшному кінці. Але навіть у цьому відчаї прохоплюється зворушлива надія: "Хтось вийде їм назустріч, тільки коли, хто, // під скількома виглядами і з якими намірами. // Якщо матиме вибір, // може, не схоче бути ворогом // і залишить їм якесь життя".

У поетичних рядках Віслава Шимборська розмислює над людською природою: дивуємося, що людина водночас людяна й жорстока. Власна залежність від іншого здатна ошчасливити, якщо маємо справу з актом доброти, й відкрити весь жах приреченості, якщо залишаємося зі світом наодинці. За висловом Андрія Савенця, "доводиться у власні долони, як у

шальки терезів, приймати нестерпну ваготу добра і зла. "Ми" уособлює відповідальність, "я" – беззахисність".

У поезії "*Лісове мораліте*" у формі вишуканої поетичної гри, комбінації найрізноманітніших художніх засобів: алітерації, омонімії, паронімії, неологізмів, стійких словосполучень, завдяки застосуванню можливостей словотвірних засобів та внутрішньої рими – створюється образ розмаїтої дійсності, а також ефект унікальності кожної живої істоти, а в цьому конкретному випадку – кожного лісового мешканця. Ліричний герой, згідно зі середньовічною виставою у стилі мораліте, керований вищими силами, їхньою волею. Оскільки дійство розгортається в лісі, він пізнає його різнобарвність, чарівність усіх його складових: рослин, тварин, птахів, ярів, крон дерев та самих дерев-велетнів. Усе, що відбувається тут, зачаровує (у дійстві ж бо вбачаються готичні й барокові мотиви) і насторожує ("тільки смерть тут говорить простою мовою прози"). *Sacrum* і *Profanum*, добре і зле, мале й велике, схоже й ні – усе існує в єдності, змішується, крутиться, переплітається. Усьому знаходиться місце і своя роль, види й породи, незважаючи на очевидну відмінність, мають спільне коріння, отож є спорідненими. У лісі плинність, змінність і відмінність відчуваються дуже яскраво: навіть галявина, якою ліричний герой проходив уранці, змінилася, вона вже інша. Інтелігентна гра поетеси з читачем, яка розгортається навколо захоплення життям у лісі, із властивим для мораліте виховним підтекстом-підсумовуванням завершується в останніх рядках вірша: приймаючи іншість природну, людина виявляється не здатною визнати індивідуальність ближнього: "І лише між людей огорта його злість, // бо йому кожен винний, хто від інших відмінний".

Оригінальністю зображуваного вирізняються й інші твори: "*Буффо*" (на тлі поважного сприйняття дійсності та його явищ постає інша перспектива їх споглядання – циркове дійство з усіма його атрибутами: "Фарс, розбавлений куплетом, // трішки танцю, повно сміху"; "Будеш конче сміховинний // у цих ревношах на сцені, // в цій краватці"); "*Вірш на честь*" (мистецька гра зі значеннями слів, у якій нових значень набувають поняття однини, множини, відсутності множини: "Жив собі раз. Придумав нуль"; "Над ним зрослася тиша, без шраму після голосу. // Відсутність виглядає тепер як горизонт. // Нуль пишеться один"); "*Жіночий портрет*" (у стилі, схожому на анкетний, вибору читача представлено різні вияви жіночої натури: "Наївна, але дасть найкращу пораду. // Слабка, але потягне. // Не має голови на плечах, то матиме. // Читає Ясперса і жіночі журнали. // Не знає, для чого цей гвинтик і збудує міст").

Усі переклади зберігають особливості світогляду і стилю Віслави Шимборської, підкреслюють характерний для неї прийом: відчуття складності життя і водночас його хисткість відтінюються за допомогою

образів, що знижують значення складності і водночас її акцентують: "Або його любить, або затялася. // На щастя, на нещастя і на яку холеру". Парадоксальним чином поєднуючи ці комбінації, укотре переконуємося: людина сильна і слабка водночас.

Особливої уваги заслуговує поезія "Цибуля", яка має дві перекладні версії авторства Андрія Савенця й розпочинає корпус перекладів одного перекладача. Не зраджуючи улюбленій манері, Віслава Шимборська представляє похвалу цибулі, висвітлюючи її простоту як досконалість: "Інша справа – цибуля! // В неї нутра немає. // Є наскрізь собою цибуля // Аж до цибульності краю. // Цибуляста назовні, цибульна аж ген до дна, // могла б зазирнути в себе // без переляку вона". Але на противагу цьому постає непередбаченість і чарівність ще не досконалого, але, без сумніву, складнішого творіння – людини. У цьому порівнянні нанівець зводиться досконалість цибулі. У такому викладі Андрій Савенець убачає риторичний прийом парабази: "Удавана похвала простоти цибулі, протиставленої ускладненості людської натури, розвивається аж до фіналу вірша. Злам відбувається в останньому рядку: позитивне оцінювання цибулі, яке розвивається у всьому попередньому тексті вірша, раптово ставиться під сумнів негативно забарвленим словом "глупота". Таким чином наратор цілком у дусі сократівської іронії знімає маску апологета простоти. Додатковий ефект створює оксюморонічне поєднання його з яскраво позитивним забарвленням: "досконалість",— "В нас – нерви, жили, жири, // в нас слизи творяться потай. // І не дозволена нам // довершеності глупота".

Щиро вітаємо Андрія Савенця з перемогою в Конкурсі й бажаємо нових звершень на шляху до досконалості!

Тетяна Павлінчук

НАШІ АВТОРИ

Білявська Вікторія Сергіївна – асистент кафедри теорії та історії світової літератури Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Бондарчук Олеся Михайлівна – магістр, аспірант кафедри теорії та історії світової літератури.

Єршов Володимир Олегович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії світової літератури Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Журек Олександра – магістр, докторант факультету полоністики Варшавського університету.

Кацемба Юліана Леонідівна – магістр, аспірант кафедри теорії та історії світової літератури Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Кикилик Аліна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Павлінчук Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри видавничої справи, редагування, основ журналістики і філології.

Сабала Мартина – магістр, докторантка факультету полоністики Варшавського університету.

Хмелевська Кароліна – магістр, докторант факультету полоністики Варшавського університету.

Церковна Анастасія Сергіївна – аспірант кафедри теорії та історії світової літератури Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Олександра Швагрик – докторантка Закладу антропології літератури й полонійної освіти Інституту польської літератури UMK. Викладач Вищої школи господарки в Бидгощі.

ЗМІСТ

<i>Вікторія Білявська. Мемуаристика Єви Фелінської в контексті літературного процесу середини XIX ст.....</i>	3
<i>Олеся Бондарчук. Функціонування малих жанрових форм (тавенд, анекдотів і новел) у мемуарах Т. Бобровського</i>	15
<i>Володимир Єршов. Репертуар риторичних жанрів Правобережної України епохи пізнього Просвітництва: канон, цикли та інтенції</i>	25
<i>Юліана Кацемба. Квазітотожність міфема "польськість" у "Спогадах..." і "Судженнях..." Г. Жевуського</i>	33
<i>Аліна Кикилик. Аналіз навчально-методичних розробок С. Чавдарова</i>	45
<i>Анастасія Церковна. Образ єврейського населення Правобережної України в англійській подорожній літературі доби романтизму.....</i>	51
<i>Karolina Chmielewska. Pierwsze przewodniki tatrzańskie jako źródło do badań etymologicznych regionu.....</i>	60
<i>Aleksandra Szwagrzyk. Cichy katastrofizm: Czesław Miłosz i Józef Czechowicz</i>	65
<i>Martyna Sabala, Aleksandra Żurek. Kolos, stypa, legitka, czyli o słowniku języka studentów Uniwersytetu Warszawskiego</i>	72
ПОДІЇ.....	79
НАШІ АВТОРИ	83

Наукове періодичне видання "Українська полоністика"
внесено до переліку науково-фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового
ступеня доктора і кандидата
філологічних наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12. 14. № 1528);
філософських наук (постанова президії ВАК України від 10. 03. 10 № 1-05/2);
педагогічних наук (постанова президії ВАК України від 06. 10. 10 № 3-05/6).
Журнал внесено до бібліографічних баз даних
Ulrich's Periodicals Directory, Citefactor, Google Scholar.